

Mogens Espersen:

Østersøen

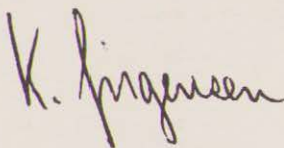
–balance og sikkerhed

Serien: Forsvaret i samfundet

Nærværende hæfte, der indgår i oplysningsserien om "Forsvaret i samfundet", vil kunne anvendes som undervisningsmiddel i forbindelse med samtidsorientering ved forsvarets enbeder.

Vedbæk i december 1981.

K. JØRGENSEN
FORSVARSCHEF

Østersøen — balance og sikkerhed

1. oplag: 25.000 ekspl., december 1979
2. oplag (ajourført): 25.000 ekspl., december 1981
Tryk: Visoprint as, grafisk produktion
Layout: Verner Jørgensen
Sats: Saga-Data ApS
Fotos: Det kgl. bibliotek (hvor andet ikke er angivet)
Vignetter: Mogens Espersen
Redaktion: Forsvarets Oplysnings- og Velfærdstjeneste

I Serien "Forsvaret i samfundet" foreligger:

	seneste udgave:	Katalog og nr.
P.A. Heegaard-Poulsen: Hjemmeværnet (oktober 1980)		FKO PUB 493-16
Laust Grove Vejlstrup: Det militære forsvar (september 1979)		FKO PUB 493-20
Svend Albrechtsen og Michael H. Clemmesen: Debat om dansk forsvar (maj 1981)		FKO PUB 493-21
Ivan Christensen: Totalforsvaret (marts 1978)		FKO PUB 493-30
Bjarne Fr. Lindhardt: NATO — politisk og militær alliance (juni 1981)		FKO PUB 493-40
Flemming Schroll Nielsen: AMF — NATO's krisestyrke (august 1981)		FKO PUB 493-41
E.S. Flemming: FN-styrker (juni 1978)		FKO PUB 493-50
Bertel Heurlin: Sikkerhedspolitik og forsvar (februar 1979)		FKO PUB 493-70
Niels Jørgen Haagerup: Danmarks sikkerhedspolitik (maj 1980)		FKO PUB 493-71
Bertel Heurlin: Hvorfor våben? (februar 1978)		FKO PUB 493-72
H.C. Bach og Jørgen Taagholt: Grønland og polarområdet — sikkerhedspolitisk set (juli 1977)		FKO PUB 493-73
Niels Jørgen Haagerup: Nedrustning, sikkerhed og forsvar (april 1978)		FKO PUB 493-75
Skjold G. Mellbin: Beograd-mødet 1977-78 — Helsingforskonferencens opfølgning (december 1978)		FKO PUB 493-76
Erik Beukel: Lighed på strategiske atomvåben (november 1981)		FKO PUB 493-77
Mogens Espersen: Østersøen — balance og sikkerhed		FKO PUB 493-78

Hæfterne kan rekvireres gennem Forsvarets Oplysnings- og Velfærdstjeneste, Trommesalen 4, 1614 København V. Tlf.: (01) 11 45 11.

Militære myndigheder rekvirerer dog ved Hærens Reglementsforvaltning, bygning 43, Svanemøllens kaserne, 2100 København Ø. Tlf. (01) 29 05 22.

Udgivet af Forsvarskommandoen

Mogens Espersen:

Østersøen

–balance og sikkerhed

Serien: Forsvaret i samfundet

Indholdsfortegnelse

Indledning	side 7		
Kap. 1: Stormagternes kamp om Østersøen	9		
1.1. "Mit Haab staar til Havet"	9	2.13. Anden slesvigske krig	22
1.11. Øresund 1429	9	2.2. "Saarfeberen fra Dybbøl"	25
1.12. Danmark som stormagt	10	2.21. Gennembrud i litteratur og åndsliv	25
1.13. Sundet er stadig et problem	11	2.22. Tyskland som østersømagt	26
1.2. "Admiral over det Baltiske og Oceaniske Hav"	13	2.23. Dansk neutralitetspolitik	28
1.21. Mare clausum — mare liberum	13	2.24. Danmark mellem stormagterne	29
1.22. Danmark bliver mindre	13	2.3. Minerne i august 1914	31
1.23. Sverige som østersømagt	16	2.31. Vurderingen af de danske farvande	31
1.3. "— og Luften begyndte at gløde"	16	2.32. Miner i stræderne	31
1.31. 2. april 1801	16	2.33. Krigen gik udenom	32
1.32. Danmark mister flåden	18	2.4. "Alle Argumenter i Brokkassen"	34
1.33. Nederlagets århundrede	20	2.41. Politisk højkonjunktur efter 1918	34
Kap. 2: Den nye østersømagt: Tyskland	21	2.42. Stauning søger nordisk støtte	36
2.1. "Thi Kampen er alt begyndt"	21	2.43. Optakten til 9. april	37
2.11. Skandinavismen dukker op	21	Kap. 3: En ny stormagt i Østersøen	39
2.12. Første slesvigske krig	22	3.1. Historien og nutiden	39
		3.11. Parallellen 1848 og 1981	39
		3.2. Kapløbet om Østersøen	40
		3.21. Situationen maj 1945	40

3.22. Czarens drømme opfyldt	41	Kap. 5: Danmark og Sovjetunionen	58
3.23. Sovjet bliver en flådemagt	42	5.1. Den "udsatte" position ..	58
3.3. Sovjetunionen og Bornholm	43	5.11. Officiel modtagelse i Moskva	58
3.31. Bornholms omtumlede historie	43	5.12. Danmark ligger udsat	58
3.32. Bornholms befrielse	45	5.13. Sovjetisk kritik af Danmark	60
3.33. USA og Østersøen	45	5.14. Enhedskommandoen	61
3.34. Bekymringen fortsætter	47	5.15. Strædernes betydning	62
Kap. 4: Det nye europakort ..	48	5.2. Danmarks "østpolitik" ..	63
4.1. Vesteuropæiske samlingsbestrebelse	48	5.21. Hækkerups østeuroparejser	63
4.11. Opspillet til Fællesmarkedet	48	5.22. Hensynet til Vesttyskland	64
4.12. NATO's politiske rolle	49	Kap. 6: Fredens hav — eller mod-	
4.13. EF's udenrigspolitik	49	sætningernes?	65
4.2. Udviklingen i Østeuropa ..	50	6.1. De naturlige forhindrin-	
4.21. COMECON	50	ger	65
4.22. Konflikter i Øst ..	50	6.11. Vilkår for sejlads fra Skagen og sydover ..	65
4.3. Nordisk balance og sikkerhedspolitik	51	6.12. Fyr til søfarten efter krav	67
4.31. Vilkårene for de fem nordiske lande ..	51	6.13. Nye kort, samme problemer	67
4.32. Forbehold overfor A-våben	52	6.14. Fra Skagen til Gedser	68
4.33. Norden og Fællesmarkedet	53	6.2. Genveje og aftaler	70
4.4. De østeuropæiske østersølande	53	6.21. Gennemsejlingsproblemer	70
4.41. Østberlin	53	6.22. Fiskeriaftaler sprængt	72
4.42. DDR's politiske betydning	54	6.23. Opdelingen endnu uløst	74
4.43. Polsk manøvrerum	55	6.24. Udsigt til vanskeligheder	75
4.44. Sammenstødenes land	57	6.3. Fredens hav — en politisk frase	77

6.31. Afspænding — og militær opbygning . .	77	7.31. Øvelses- og overvågningsmønstret	93
6.32. Den sovjetiske havret	78	7.32. Mytteri i Østersøen	95
6.4. Danske protester mod den militære opbygning	79	7.33. Manøvrer rykker vestover	95
6.41. Debatter i Folketinget	79	7.34. Sovjetunionens problem	97
6.42. Skærpet dansk holdning	80	7.4. Østersøen og fremtiden .	98
6.43. Strid i østlandene .	81	7.41. Stabiliserende faktorer for Østersøen .	98
6.44. Østersøen og verden	82	7.42. Risiko for krise i Øst	99
Kap. 7: Det sikkerhedspolitiske klima	83	7.43. Vesttysklands nye rolle	100
7.1. Sovjetunionen og havene	83	7.5. En almindelig dag "et sted i Østersøen"	101
7.11. Episoder i Østersøen	83	7.6. Sammenstød i Østersøen	103
7.12. De små gør Sovjets arbejde	84	7.61. Nye elementer i manøvrerne	106
7.13. Supermagtsflåde på 15 år	85	7.7. En ualmindelig dag i Østersøen	107
7.14. Sovjets mange flåder	87	7.71. Hidtil største landgangsmanøvre	107
7.2. Styrkeforholdene i Østersøen	90	7.72. Hovedstyrken samles	108
7.21. Styrketal i Warszawa-pagten, NATO og hos de neutrale . .	90	7.73. Overvågning af øvelsen	108
7.22. Truslerne mod Danmark	92	7.74. Militære overraskelser	110
7.23. Varslingstiden er kort	93	7.8. Største manøvrer siden Anden Verdenskrig	111
7.3. Manøvreaktivitet og normalbillede	93	7.9. Status i Østersøen	112
		Litteraturliste	113
		Ordliste	115

Indledning

Han kan være fræsende irriterende og ligeså klæbrigt indtagende, den bette stump med den aparte facon, de hårrejsende meninger og den ofte ilde lugt. Gysse er navnet, og nu står han med sin fa'er og stirrer betaget ned i det blanke vand, hvor det fine slot og den pyntelige bro spejler sig.

Fa'er, spørger han og rykker ivrigt i ærmet deroppe. "Fa'er, er det verdenshavet?"

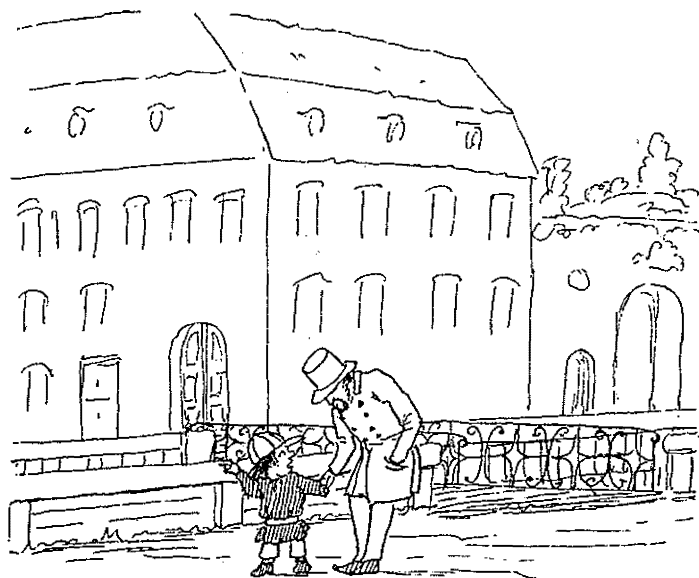
— Nej, nej, svarer Fa'ren, hvis fysiognomi under cylinderhatten er umiskendeligt Fritz Jürgensens. "Nej, lille Gysse, det er Frederiksholms Kanal".

Fejltagelsen er nok meget dansk, dækkende over nogle af de karaktertræk, som

tegneren Fritz Jürgensen havde et skarpt blik og en spids pen for. Denne tendens til at forveksle ens eget lille hjørne med selve den vide verden. Fordi det nu og da kan tage sig næsten sådan ud, også fra andet end den knæhøjde, der er Gysse.

Østersøen er ikke noget verdenshav i den forstand, men den har spillet en så betydelig rolle i Danmarkshistorien, at forveksling ind imellem kan være tilgivelig, næsten begrundet. Kun godt 60 år efter, at Gysse var blevet så betaget af det store vand, at han mente, at han stod ved oceanet, sagde en anden dansker, der var meget forskellig fra Jürgensens lidt hjulede menneske i barnestørrelse:

Fa'er! Er det Verdenshavet? Nei, lille Gysse, det er Frederiksholms Kanal.

"Politik er ikke jura, heller ikke udenrigspolitik. Den maa hvile paa erkendelse af de faktisk bestaaende magtforhold. Folkeretten hverken aabner eller lukker Østersøen. Det bestemmes alene af de ved et krigsudbrud afgørende magtfaktorer. De bæltter, vi spærrede i 1914, var allerede lukkede, og at vi spærrede dem, var derfor kun i materiel henseende en militær forholdsregel, fordi søminer udlægges og passes af militæret. Forøvrigt var disse miner af diplomatisk art og betød den aabne anerkendelse af, at Danmark forstod de givne forhold og ville rette sig efter dem".

Hvis den samme mand havde fremsat den samme udtalelse præcis 25 år senere, under afhøringerne i den parlamentariske kommission, ville man have mumlet "landsforræder" i krogene. Nogen havde formentlig råbt det — under alle omstændigheder. Da synspunktet, der kan beskrives som meget kølig realpolitik, blev fremsat i 1921, udløste det et dundrende bifald. Det var på det radikale landsmøde i Odense, og ophavsmanden var stadig populær. Den næste verdenskrig, også udløst af det Tyskland, som var Østersøens dominerende magt, og hvad deraf fulgte, var endnu fremtid. Men mandens holdning til østersø-problemet var ikke væsentligt anderledes. Hans navn var Erik Scavenius, og i dag vil adskillige være tilbøjelige til at give ham ret — det er officiel politik at tage et vist hensyn til Østersøens dominerende magt, som ikke længere er Tyskland, men Sovjetunionen.

Beskrivelsen af Østersøen og Danmarks muligheder i forholdet til stormagten er reel nok — også selvom Danmark ikke længere er et neutralt land med få eller ingen midler til at hævde neutraliteten, men del af en alliance. Historien har vist, at traktater og folkeret omkring Østersøen kun gælder, så længe områdets dominerende magt vil det. Sådan var det, da Danmark var

stormagten, da Sverige, Rusland og Tyskland var det. I dag er Østersøens dominerende magt altså en supermagt, og situationen er enestående i den forstand, at området, bl.a. i kraft af det danske NATO-medlemskab, er et hjørne af øst-vest-problemerne, et uomgængeligt hjørne selv i kernevåbnenes og de interkontinentale raketers tidsalder. De grundlæggende problemer er de samme som i 1921 eller i 1914 — er Østersøen et åbent eller et lukket hav? Er stræderne åbne for alle, eller kan de spærres? Og dét er de samme problemer som for 500 år siden. Er Østersøen et åbent eller et lukket hav? Kan de danske stræder spærres?

Derfor er Østersøens historie en vigtig del af nutiden — så meget mere som historien har vist sig at være et argument i moderne diplomati. Danmark havde fornøjelse af den på FNs havrets-konference, og Sovjetunionen anvender den med flid og kraftigt sorteret, når den hævder, at "Fredens hav" er et lukket hav, som giver kyststaterne særlige rettigheder.

Der er ikke noget nyt i de sovjetiske påstande — den til enhver tid dominerende østersømagt har altid søgt at kontrollere, hvem der kom, og hvem der gik, og det har præget en stor del af Danmarkshistorien, som på den måde er kommet til at hænge sammen med begivenheder og ulykker andre steder på det europæiske kontinent.

Derfor er Østersøen på en måde et "verdenshav" — Gysse var ikke så tosset endda. Frederiksholms Kanal, der har Nationalmuseet som nabo, omslutter de bygninger, hvorfra dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik føres, og kanalen begynder og ender som bekendt i det Øresund, der fortsat er den korteste vej mellem Østersøen og de rigtige verdenshave.

Værløse, september 1981

Mogens Espersen

1: Stormagternes kamp om Østersøen

1.1. "Mit Haab staar til Havet"

1.11. Øresund 1429

Kongen skutter sig i morgengusen. Den kommer drivende over vandet fra nordost og lægger sig gråt og klamt over de lave huse, der trykker sig tæt ind til borgens nye teglstensmure på Strandholmen. Lyset kommer sivende, blegt som gennem et klæde, og kiler sig gennem det smalle vindue i den metertykke mur, som endnu lugter af frisk mørtel. Så kommer solen — dens første stråler lægger sig over kongens orlogsmænd, der sætter flag og vimpler i morgenbrækningen. Det ligner efterhånden en flåde. Sommer og vinter, morgen og aften i syv år har bådsmandens skingre pibe hylet omkap med vind og hunde — piftet går ligesom gusen durk gennem klæderne, men det betyder tryghed efter mange års nød, elendighed og ufred.

To gange har lybekkerne afbrændt denne by og jævnet dens borg med jorden. To gange er de driftige købmænd og redere begyndt forfra omkring havnen. Men da byen for tredje gang var blevet lybekkerne for stor, måtte de alligevel stikke piben ind og flygte med alle sejl sat for kongens flåde. Nu, i det Herrens År 1429, danser og sejler de i bogstaveligste forstand efter kongens pibe.

Koggen, der stamper sydover derude for en bagbords halse, har ganske vist det prangende lybske skibsflag i stormasten, men lybekkerne har betalt for vinden, vejen og varerne. Og købmændene ved haven i læ af orlogsflåden har ikke ringere eller færre privilegier end de før så frække og kálhøgne lybekkere, der sælger salt og køber sild ved Skanør og Falsterbo.

"Mit Haab staar til Havet", skal kongen have sagt. I hvert fald er han tilfreds, og i gusens sidste morgenbanker ser han for sig en travl og blomstrende handelsby med smukke huse og megen fornemhed. Kongen gnider sig i hænderne for at få kulden og stivheden af fingrene. Det luner — bispens i Roskilde er sat på plads, lybekkerne er sat på plads, Norden er sat på plads, fremtiden er sat på plads. Aldrig har Danmark været større og mægtigere.

Kongen misser mod lyset, som nu kommer sivende hurtigt fra den anden kyst, som også er hans, og som ligger som støbt i bly derude i disen. Han overvejer at gøre Kiopmenhafn til sin hovedstad — ligger den måske ikke midt i riget? Den forblæste, endnu lidt fortrykte, men også lovende og livlige handelsby omkring borgen og flådens leje er et passende rap over fingrene til de højvelærværdige, men intrigante biskopper i Roskilde og Lund. En by som Lybek eller Stralsund — det er hans drøm. Og har han, kong Erik den Sjette af Pommern, måske ikke med Guds og især egen hjælp banket det rige sammen, som han arvede efter sin mors moster, Margrethe, da han i 1397 i Kalmar blev kåret som unionskonge over Danmark, Norge og Sverige? Er det måske ikke, selvom riget er skrumpet lidt, ham, der bestemmer, hvem der må sejle på Østersøen og hvordan? "Mit Haab staar til Havet" — han har sagt det så tit, at det er blevet næsten til et valgsprog.

Havet, der kan være sort og frådende som et vildt dyr, og blankt og lyst som en kvindes hår, er hans håb. Kongen er tilfreds, behersker Sundet, hvor det ganske vist trækker så forbandet, når vinden er i nord eller nordost. Dette smalle farvand

*Erik af Pommern –
"Haab og Indtægt af
samme Hav". Han
grundlagde i 1420'erne
danke kongers
vigtigste indtægtskil-*
de.

med de mange grunde, røser og puller – for slet ikke at tale om den sære strøm – er den korteste vej mellem Danmarks to have, Østersøen og Vestersøen, og det har givet kongen, der forlængst har fået varmen i fingrene, et nyt indfald: når hanseater og nederlændere herefterdags må danse efter kongens pibe, hvorfor skulle de så ikke også betale for det og stryge topsejl ved Ørekrog? Det sund er på steder så smalt, at blot synet af orlogsmændenes vimpler og bugnende uldsejl er overtalelse nok.

1.12. Danmark som stormagt

Håb og indtægt af samme hav. Kong Erik er en fremsynet mand – han er ved at grundlægge danske kongers vigtigste ind-

tægtskilde. Når det kniber, kan de bare sætte sundtolden op – orlogsmanden der svajer for sit anker på Trapperne ud for Ørekrog, behøver kun sjældent at tale dunder med skibskanonerne for at få skillingerne på gled. Senere vil en finansminister, Peder Oxe, der ikke er mindre iderig end kong Erik, finansiere en hel krig, den nordiske syvårs-krig, ved at lægge told på skibenes laster og halv afgift på skibe i ballast, og en Frederik II vil for indtægterne opføre en moderne fæstning og et slot i stedet for Ørekrog – og hvilket navn vil da være mere passende end Kronborg?

Syv år senere, i 1436, har kong Erik gennemtrumfet, at fremmede koffardiskibe skal stryge topsejl for den beskednere fæstning, mens orlogsmænd skal salutere,

og fra 1580'erne med kanonerne fra Kronborgs bastioner pegende ud over havet er dette krav endnu mere indlysende. Ellers ser den formastelige skipper en røgsky fra kanonerne, og inden lyden er nået ud over vandet, ligger hans takkelage og rig i en syndig forvirring på hans ligeså syndige dæk. Han må betale ikke alene sin sundtold, men også for det skarpe skud.

I 400 år beherskede Danmark, selvom riget skrumpede og skrumpede, vejen til og fra Østersøen — mangt og meget, godt såvel som ondt i dette brakvandshav drejede sig om det sund. En tidlig morgen ser en anden konge, Christian IV, gennem de blyindfattede vinduer i sit nye slot ned over Gammelholm og Sundet, hvor hans vældige flåde ligger klar til nye opgaver i nord og syd. Han har netop, meget passende i Kalmar, vundet sin første og Danmarks sidste sejr. Vi skriver 1611 — fra nu af skal det gå ned ad bakke, men helt frem til 1857 tillader Danmark sig at opkræve sundtold. Og kommer fra det — først og fremmest fordi alle de magter, som er utilfredse med den, ikke kan tage sig sammen

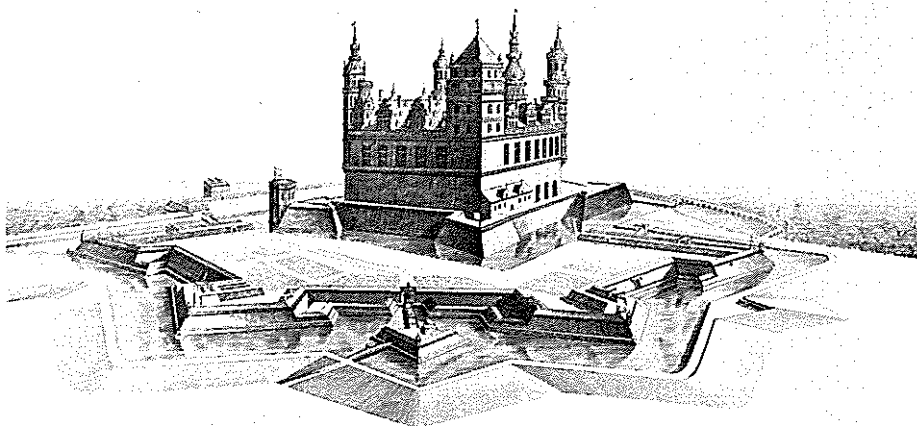
til at kræve den ophævet, fordi toldfriheden ville give også deres konkurrenter og modstandere fordele.

1.13. Sundet er stadig et problem

Christian IV forhøjede sundtolden ikke mindre end otte gange i takt med inflationen og det stadigt mere hyppige syn af bunden i statskassen, og først da han og Danmark var helt nede, måtte han i 1645 i Brømsebro blandt meget andet bøje sig for kravet om en klækkelig nedsættelse. Men kongen benyttede samtidig lejligheden til at vise, at han kunne endnu, også selvom han har mistet et øje. Hollænderne mente, at de kan benytte sig af lejligheden til at nægte at betale fyrpenge — men så må de klare sig, som de bedst kan, for kongen har slukket fyrene. En dramatisk, men ikke synderlig fornuftig reaktion, fordi heller ikke de danske skippere kan klare sig uden de blafrende lysprikker på vejen fra Skagen til Helsingørs Red.

Men ingen anfægter selv en slagen konges ret til at slukke, ingen anfægter hans ret til fortsatte indtægter ved Helsingør,

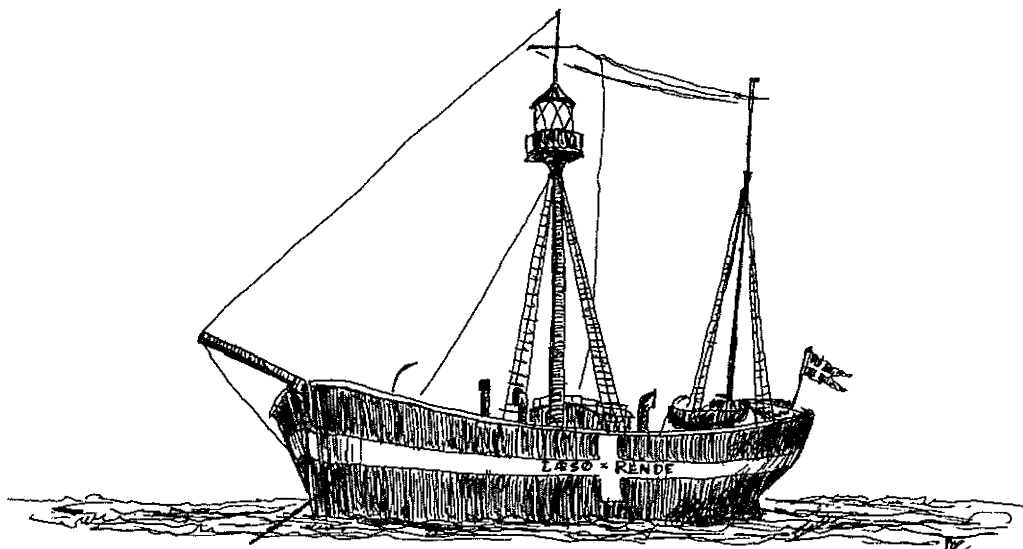
Kronborg — bygget af indtægterne fra sundtolden.

Cronborg Slot og Fæstning i Aaret 1660,

eller Helsingør.

Marino Luth.

Fyrskib ca. 1920'erne

hvor så godt som alle husker at hilse med topsejl eller kanoner. Det hollænderne og svenskerne ikke kunne klare, lykkedes næsten for en Struensee 126 år senere, da han omsider får listet de støtte indtægter fra kongens private kasse og over i statens. Men man skal være en Struensee for at turde gøre det — selv i 1807, da samme Struensee forlængst er lagt på hjul og stejle, drømmer end ikke de sejrige englændere om at anfægte kongens og landets ret til at kræve den tidsrøvende, indviklede og kostbare told, da de sejler afsted med dens forudsætning, flåden, og bugserer den til England, hvor de stolte skibe ender med bræddetag og osende kakkelovne som prisoner, fængsler for krigens lange strøm af fanger.

Der skal et nyt land — USA — med stor fremsynethed og liden respekt for hævd og tradition til, før sundtolden bliver afskaffet nøjagtig 50 år senere. Og denne gang magter kongen end ikke at slukke fyrene fra Skagen til Drogden for at vise sit allerhøjeste ubehag. Danmark er blevet et "lidet, fattigt land".

Men Sundet er stadig et problem — vi skal helt frem til 1932, før det endeligt

kan deles mellem Danmark og Sverige, frem til det forvirrende år før hin januardag, da en Hitler tændte luntten under Europa og bid for bid satte det i brand. Den største brand siden 1618, da Christian IV så 30-årskrigen begynde og kastede sig ud i den for efter slaget ved Lutter am Barenberg at blive jaget hele vejen op gennem Jylland af denne grev Wallenstein. Få årtier senere lå den driftige handelsby ved det blinkende sund i udkanten af riget.

Også de krige drejede sig bl.a. om vejene til og fra Østersøen — og det er der stadig meget, der gør, selvom den faste orlogsmand på Sundets tærskel er blevet indtaget og byttet ud med først et fredeligt fyrskib på Lappegrunden, siden med en tønne, som ligger og drejer for vind og strøm under Kronborgs tildækkede kanoner og blinkende vinkelfyr.

Over under svenskekysten kommer en orlogsmand med dieselos hostende ud af den hældende skorsten. Over det lave grå skrog, der strutter af effektivitet, snurrer en svensk helikopter. Krigsskibe skal stadig sætte nationalitetsflag i Sundet — det her er rødt med hammer og sejl. Det drejer sig stadig om Sundet. Blandt andet.

1.2. "Admiral over det Baltiske og Oceaniske Hav"

1.21. Mare clausum — mare liberum

Der er et klart mønster i Østersøens historie fra Erik af Pommern og fremefter — den stærkeste magt omkring dette indhav har været og søgt at gennemtvinge, at det blev et lukket hav, et *mare clausum*, mens den eller de øvrige europæiske stormagter for deres del har forsøgt at sikre Østersøen som et frit eller åbent hav, et *mare liberum*, for alle og naturligvis især deres egne skibe. De to latinske betegnelser er mere end slagord, selvom de opstod under et verbalt slagsmål i begyndelsen af 1600-tallet — de er en del af den folkeretlige tradition, omend folkerettens udfald ofte er blevet bestemt af de rådende magtforhold.

I størstedelen af det 13. århundrede var det hanseaterne, der satte flådemagt bag deres handelsprivilegier og krav, men efterhånden som det 14. århundrede går fremad, glider mere og mere af magten over til Danmark, og med dette århundredes udgang, i 1397, bliver Danmark med Kalmarunionen Østersøens dominerende magt. Springet til sundtolden er ikke langt, og den er i de følgende århundreder med til at forbitre det dansk-svenske forhold — så meget, at der sidder en rest af forbitrelsen, når de blå-gule og de rød-hvide mødes til deres halvårlige opgør på grønsværen, hvor de danske farver stråler næsten lige så smukt, som de gjorde det fra Kronborgs bastion.

I 1400-tallet bliver Holland kontinentets dominerende handels- og flådemagt, efter at hanseaterne forgæves har søgt at holde hollænderne ude af Østersøen, og efter at Sverige har søgt at pille ved det danske herredømme over Sundet ved at anlægge fæstningen Elfsborg ved Götaelvens udløb. Stedet bliver senere til Göteborg, som — næsten siden da — har konkurreret med og efterhånden også overgået København i handelsmæssig betydning. Under den nordiske syvårs-krig 1563-70 erobrer Danmark Elfsborg og afskærer dermed Sverige fra genvejen til det åbne

hav — svenskerne får dog deres fæstning tilbage mod en klækkelig løsesum, og i 1612-13 gentager Christian IV manøvreren.

Efter syvårs-krigen forsøger Sverige at få et flådeforbund istand mod Danmark, først med Spanien og derefter med Lybek, idet begge parter var lige interesserede i at holde hollænderne ude af Østersøen, men danskerne er i vejen og demonstrerer det ved Kalmar i 1611 og ved Elfsborg i 1612. Få år tidligere har den hollandske jesuit og diplomat, Hugo Grotius udgivet sit lærde og politiske værk "De Mare Libero", om havenes frihed, og den russiske czar Boris Godunov kan citeres for følgende: "Gottens Weg, das offene Meer, ist allen Menschen zugänglich und frei" (Guds vej, det åbne hav, er åbent og frit for alle mennesker) — men i modsætning til hollænderne har han ingen flådemagt at sætte bag synspunktet. I England sidder en politiker og jurist og ryster på hovedet af al denne snak — resultatet bliver bogen "Mare Clausum", det lukkede hav, der er modstykket til Grotius'. Manden, der indleder diskussionen om Englands havretlige synspunkter de næste 300 år, hedder John Selden, og han er næsten glemt idag, men han var altså med til at introducere den tredje europæiske stormagt med østersø-interesser på scenen.

1.22. Danmark bliver mindre

Mens Wallenstein stormer frem gennem Europa — med en afstikker til Jylland i hælene på Christian IV — udsender endnu en hollænder i 1627 flyvebladet "Classium paciferum Daniae" (Danmarks fredsbevarende flåde), hvori han anbefaler den store feltherre og hans habsburgske arbejdsgiver at føre aktiv østersøpolitik ved at besætte Sjælland: "Den, der har Sundet i sin Magt, behersker Østersøhandelen, og han kan gøre Danmark, Sverige og Holland afhængig af sin Vilje". Hollænderen er glemt idag. Han var jo også landsforræder, men han havde ret.

Habsburgerne var ikke uinteresserede. De har sikkert tillige haft blik for de gode indtægter fra sundtolden, og Wallenstein

Christian den Fjerde — vandt Danmarks sidste krig og gjorde Danmark mindre.

CHRISTIANUS IIII. D. G. DANÆ. NORW. VAND. GOTHOR.
 REX. DUX SLESW. HOLST. STORM. ET DITM. COM. IN OLD. ET DELM.
 Hægt ille sui REX Orbis. maximus armis
 CHRISTIANUS. celebrat pietate. minor.
 Rex. quia amat CHRISTUM, CHRISTO redamatur ab ipso.

var fyr og flamme. Han havde jo været på de kanter før og føjede endnu en titel til sine efterhånden mange, Admiral over det Baltiske og Oceaniske Hav. Planerne blev aldrig til noget, mest fordi Stralsund og Lybek, der ikke havde noget godt øje til Danmark, så endnu mere skævt til Wallenstein og i sidste øjeblik nægtede at stille skibe til rådighed for den selvudnævnte admiral. I stedet kunne Christian IV med sindsro forhøje sundtolden — i 1636 indbragte den 226.000 rigsdaler, i 1639 616.000. Taksterne var vokset hurtigere end den i øvrigt blomstrende skibsfart.

Mens Christian IV havde så ringe held

med sin europæiske krigsførelse, gik det langt bedre for de svenske, som var årsagen til det mislykkede danske felttog, og i 1643 opnåede de hollandsk velvillig neutralitet over for et angreb på det svækkede Danmark. Slaget i Fehmern-bælt bekræfter Sverige som Østersøens nye stormagt, en stilling som bliver befæstet med den westfalske fred i 1648, 30-årskrigen slut — og Christian IVs dødsår. Tre år tidligere havde synet af den svenske flåde ud for København overbevist kongen om, at han måtte gå ind på fredsbetingelserne i Brömsebro og afstå endnu et stykke af riget.

Toldsatserne bliver sat tilbage til 1628-niveau, og i 1658, da Danmark efter nye nederlag til Sverige med freden i Roskilde må opgive hele den ene side af Øresund og lade hovedstaden rykke ud i hjørnet af riget, brydes også den danske kontrol med sundtrafikken. Monarkerne noterer i fredsaftalen:

”Till samme ände är os emillan förfäskedat, belevvat och på begge sidjor uthläfvat, att icke tillstädige någon främmande fiijndtlig örlogsflotta, ehvo den och vara kan, att passera och löpa genom Sundet eller Beldt in utti Östersjön, uthandendh sökia, hvad å sin sidja effter all möjligheet att förhindra och afvärja”.

Et tidligt eksempel på den dialekt, som i vore dage kaldes øresundsk, her med mere svensk end dansk tonefald. Det dansk-svenske samarbejde om at holde de andre ude af Østersøen blev dog kun kort — hollænderne fik for meget af sven-skernes ambitioner og satsede samme år deres flåde på den svageste, Danmark, og undsatte København. Hellere tåle sundtold og forhandle med den svageste — og Holland, Frankrig og England var undtagelsesvis enige om, at havene skulle være åbne for alle. De ville med andre ord ikke acceptere, at Danmark og Sverige betragtede Østersøen som et lukket hav. Først med Napoleonskrigene fastlægges de søgrænser,

Czar Peter — lærte skibsbygning, drømte flådedrømme og gjorde Rusland til østersømagt.

*Петро Алексеевичъ, ПЕТРО АЛЕКСИИ ВИЛ. РУССОРУМ МАГНО ЦЕЗАРИ,
Варварум, regis Russiarum, Regis Imperatoris, Imperatoris, Imperatoris, Imperatoris,
etiam regis Russiarum, Imperatoris, Imperatoris, Imperatoris, Imperatoris.*

som gælder den dag idag, og som kunne have løst problemet i 1650'erne — søterri-
toriets bredde blev, meget betegnende for
tiden, fastsat til et kanonskuds afstand,
altså omkring tre sømil. Siden er kano-
nerne blevet uendeligt mere langtrækken-
de, men det er nu ikke derfor, FN's hav-
retskonference ender med en søgrænse på
12 sømil.

1.23. Sverige som østersømagt

Fra og med 1659 var Sverige Østersøens
dominerende magt, omend adgangsvejene
fortsat var under dansk kontrol, men fra
midten af 1700-tallet begynder et nyt
land, Rusland, at sætte magt bag sine in-
teresser. Igen har hollænderne en finger
med i spillet — de har nemlig fundet en
guldgrube, korneksport til Rusland, uden
om stræderne. De går til Archangelsk og
sparer told, men czar Peter den Store, der
lærte skibsbyggeri og drømte flådedrøm-
me, mente alligevel at vejen var urimeligt
lang. Han besluttede i første omgang at
bryde den svenske magt — hans bevægede
rejser bl.a. i 1716 til Danmark, hvor han
kørte med hestevogn i Rundetårn, var i en
uroilig periode et første diplomatisk frem-
stød. I 1703 grundlagde han, for at vise,
at han mente det alvorligt, ved Nevaen,
hvor sommernætterne er hvide, den by
der skulle være hans havn og hovedstad
og bære hans navn, Petersborg.

Peter havde travlt med fyrstelige æg-
teskaber og storstilede planer om et "dø-
deligt" slag mod Sverige via Sjælland, men
hverken udviklede intriger på europæisk
plan eller nok så megen viljestyrke var
tilstrækkelig, og desuden havde han
skræmt England, som sammen med Han-
nover trængte den ambitiøse czar tilbage.
Dette var, mens Den store nordiske krig
rasede, en af det 18. århundredes store
diplomatiske triumfer, bl.a. fordi Peter
bevarede så meget ansigt, at han ved fre-
den i Nystad i 1720 kunne tvinge Sverige
til at afstå betydelige landområder og der-
med begrænse det svenske søherredømme.
Rusland var for første gang blevet østersø-
magt. Trods alt havde Peter den Store få-
et sin "gode søvej" og sin havn ved Øster-

søen, og entreprenant var han stadig —
han giftede en af sine døtre med hertugen
af Holsten i håb om ad den vej at kunne
bryde sundtolden, men planerne gik i gra-
ven med ham selv.

Magten i Østersøen afhænger herefter
af en noget usikker balance mellem Dan-
mark, Sverige og Rusland, og indhavet bli-
ver for anden gang betegnet som et lukket
hav, et *mare clausum*. Samtidig blomstrer
skibsfart og handel — vi nærmer os det,
der i Danmark fik betegnelsen den floris-
sante periode. I 1730'erne indbringer sund-
tolden ca. 200.000 rigsdaler årligt, og et
halvt århundrede senere, da de tre øster-
sømagter har udråbt Østersøen til et *mare*
clausum, er årsindtægten 5-600.000 rigs-
daler. Men der er også opstået nye flåde-
magter — havene bliver mere og mere usik-
re, og i 1780 indgår Danmark, Sverige og
Rusland et neutralitetsforbund med det
formål i fællig at beskytte handelsskibene
mod de engelske kapere under den nord-
amerikanske frihedskrig.

Og det skal blive værre endnu. Europa
bryder igen i brand. En ny feltherre, som
trods sin ringe højde kommer til at rage
godt op i sin samtid på godt og mest ondt,
marcherer ind på scenen. Napoleon tager
fat, hvor Wallenstein slap. Han begynder i
Tyskland.

1.3. "— og Luften begyndte at glø- de"

1.31. 2. april 1801

"Krigsskuepladsen i Norden er nu aabnet.
Den engelske Flaade er i Morges seilet i-
giennem Sundet under bestandig Iil fra
Fæstningen Kronborgs Kanoner. Skibene
haver liidt endeel. — I Formiddags Kl. hen-
imod 10 saae man den første Division
halvanden Miil herfra, og den hele fiendt-
lige Flaade er nu gaaen til Ankers". Skrev
"Kiøbenhavnske Tidender", fattet, men
alligevel med en undertone af sensation
og skæbne mellem de gotiske bogstaver
fra Det berlingske Trykkeri.

Det nye århundrede er bare ét år gam-
melt. Vi skriver 1801, den 30. marts. I
Europa har Napoleon allerede vendt op

ste britiske lineskib er gledet forbi. Slaget på Reden har ingen taber og ingen vinder, men engelskmændene har vist, hvad de vil, og at de er parate til at sætte magt bag deres krav. Chef på et af de engelske skibe var en vis Captain Bligh — på sin første kommando siden det ulyksalige skib "Bounty".

Samme aften skriver den unge digter Nikolaj Frederik Severin Grundtvig et digt om "saa bold en Ungersvend, alle fagre Pigers Ven". Det begynder således: "Kommer hid, I Piger smaa, / Strengen vil jeg røre". De vakre Pigers Peter hedder Willemoes til efternavn, og hans sønderskudte flådebatteri har gjort et i bogstaveligste forstand dybt indtryk på det gode skib "Elephant", hvorfra den Nelson, der siden skulle komme ganske meget mere overbevisende fra det ved Trafalgar, ledede kampene. Den danske flåde havde, skønt afrigget og lænket til sine ankre, sat sig så meget i respekt hos Nelson, at der på hans søjle i London blandt navnene Abukir og Trafalgar også står Copenhagen, selvom man altså ikke kan påstå, at han vandt hin april dag på Sundet. På Søofficersskolen på Holmen ligger stadig hans brev med "tak for kampen".

Stadigvæk kan Danmark dog undgå at blive draget ind i den europæiske stor-krig, hvis rasen er den indirekte årsag til, at handelsbyen København og dens havn blomstrer og næsten dag for dag øger sin rigdom. Det går så godt, at det næsten ikke kan være rigtigt, og det skal snart vise sig, at det var en stakket glæde. Men foreløbig er det gode tider, også kunsten blomstrer — en anden ung digter, Adam Oehlenschläger skriver sit digt om Guldhor-
ne, der stadig er et af de bedste digte i dansk litteratur, og i Rom er en ung, endnu fattig billedhugger på vej mod berømmelsen. Hans navn er Bertel Thorvaldsen, og ironisk nok har han en engelsk mæcen.

1.32. Danmark mister flåden

Oven på Trafalgar, der bliver Napoleons afgørende nederlag til søs, er det efter vurderingerne i admiralitetet i London endnu mere sandsynligt, at Napoleon vil række

ud efter den danske flåde, og i 1807 sætter en britisk flåde med landgangstropper kurs mod det Elsinore, som William Shakespeares udødeliggjorde med skuespillet om den vægelsindede danske prins Hamlet.

I Hamlets fædreland tøvede man — englænderne satte tropper i land på øresundskysten, og på deres nytegnede søkort, samtidens bedste, var der tegnet sigtelinier fra ankerpladserne på København Rød til de vigtigste bygninger med Frue Kirke spir i midten. København blev belejret til lands og til vands med 29.000 mand, der med sig havde et nyt våben, William Congraves raket med modhager i spidsen.

Når Danmark stadig hældede til Napoleon, måtte englænderne kræve flåden. Hverken mere eller mindre. Kronprinsen hedder ganske vist Frederik og ikke Hamlet, men det gør ham ikke mere beslutsom. I Danmark er alt forvirring. Hæren er for størstepartens vedkommende i Slesvig, hoffet og ministrene er snart i København og snart i Kiel. Ved Køge kom det til en af de første træfninger — engelskmændene var anført af en vis Arthur Wellesley, der siden skulle få større opgaver og et andet navn. Det er den hertug af Wellington, der i 1815 afgør krigen ved Waterloo.

Danskerne vil ikke udlevere flåden, og efter tre nætters bombardement med bl.a. de congrave'ske raketter ligger store dele af København i ruiner i begyndelsen af september 1807. Det afgør sagen, og den 21. oktober er den danske flåde taklet og klar til afsejling med engelske orlogsmænd for og bag. Billedet fra den tågede efterårsdag fylder en hel væg på Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg. Med tætte, overvejende brune farvestreger har Chr. Mølsted skildret de førhen så stolte svaner, der under engelsk flag og med satte bramsejl forlader Holmen i kølvandsorden. I billedets nederste venstre hjørne ligger et par barkasser med danske søfolk, officerer og matroser forenet i sorgen. De fleste har bøjet og blottet hovedet, en enkelt brav matros løfter den knyttede hånd mod de forbidragende.

Da englænderne var draget af med det, der engang var Europas største orlogsfåde, var Holmen splittet ad: skibene på bedding var væltet — selv kleinsmedens kakelovn, artilleriskolens regnebøger og sø-officerernes tomme liigkasse (begravelseskasse) havde engelskmændene taget med sig. Danmark var definitivt færdig som flåde- og østersømagt.

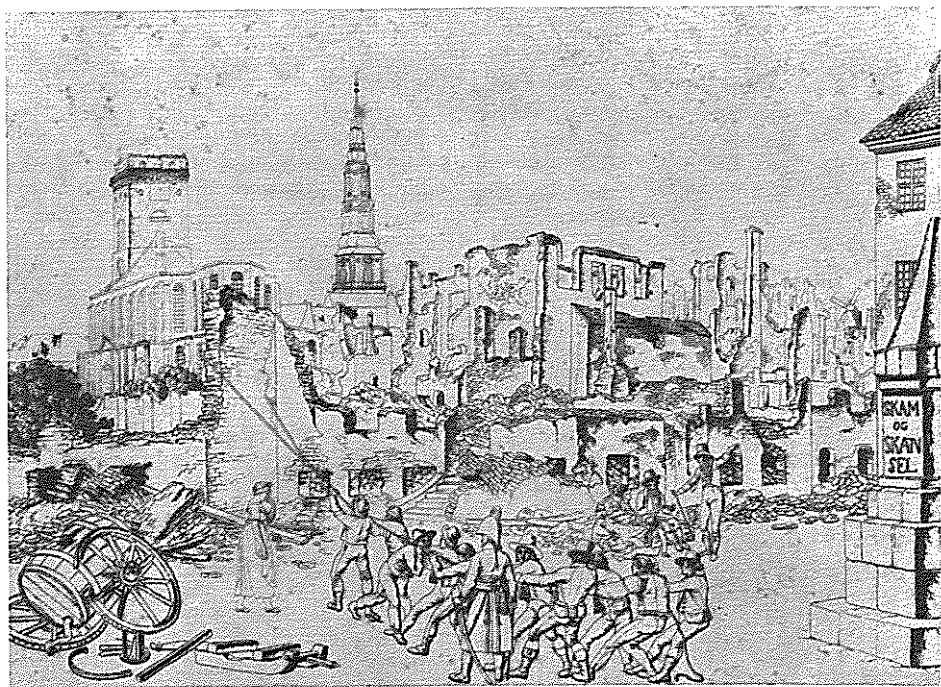
Den danske flåde bestod stort set kun af to orlogsskibe — lineskibet "Prinds Christian Frederik" og en brig, som begge tilfældigvis var i Norge, da flåden blev hentet. Folket samlede ind, skænkede eg og lærk til nye skrog og master, og på forbløffende kort tid blev en flåde af små kanonbåde sat i søen. Med knirkende årer tog de den ene prise efter den anden, og Danmark kunne efterhånden udruste en miniflåde af erobrede engelske småfartøjer, som ved en enkelt træfning i Kattegat

havde held til at tage en engelsk konvoj på ikke mindre end 47 skibe. Men den 22. marts 1808 gik det galt igen, og den unge Grundtvig skrev endnu et digt:

De Snekker mødtes i Kveld paa Hav,
og Luften begyndte at gløde,
de leged alt over den aabne Grav
og Bølgerne gjordes saa røde.

Digtet blev hugget i en marmorplade og sat på en lille landsbykirkegård på Sjællands Odde, lige over for det rødkalkede tårn på en lun plet op ad kirkegårdsmuren, ikke langt fra pastor Johan Grundtvigs gravsted. Han var præst i Odden, øjenvidne til slaget og far til Nikolaj Frederik Severin. Under marmorpladen, der siden af Søofficersforeningen blev sat på søjle, hviler bl.a. Peter Willemoes. Lineskibet "Prinds Christian Frederik" var hin forårs-

København i ruiner efter englændernes bombardement — til venstre resterne af Frue Kirke. Det bortskudte spir blev brugt til at indskyde kanonerne efter.

dag på vej til Store Bælt for at sikre overgangen til Sjælland for de hjælpetropper, som Napoleon omsider havde taget sig sammen til at sende, da lineskibet og den brig, som havde fulgt det siden Norge, rendte ind i en engelsk eskadre ved Sjællands Rev. Ved træfningen blev de sidste danske orlogsskibe sænket, og ved Søværnets Artilleriskole på Sjællands Odde står der i dag et par kanoner og et anker, som er fisket op på Prins Christian Frederiks Grund lige nord af Odden havn.

1.33. Nederlagets århundrede

Det gik stadig ned ad bakke. Englænderne havde sikret sig herredømmet i Østersøen, og i 1812 kommer den russiske vinter dem til hjælp. Napoleon må give op og trække sig tilbage fra Rusland, hvor han var nået så langt, at han kunne høre klokkerne i Kreml. Kronprins Frederik er snart hans sidste forbundsfælle, og han sender i august 1813 et dansk Auxiliærkorps som tak for de franske tropper, der kom for sent i 1807, men allerede i december er de 10.000 mand på flugt nordpå med svenskekongen Karl XIII i hælene. Mens korpset bliver sluttet inde i Rendsborg, er

der atter gået østersøpolitik i det europæiske opgør.

Karl XIII er klar over, at skal de sidste rester af dansk magt i Østersøen og Sundet brydes, må Norge erobres. Danskerne søger at komme ham i forkøbet med delvis norsk selvstændighed, men i 1814 er Norge tabt. Den sidste internordiske krig er slut, og Danmark er "et lidet, fattigt land". Grundtvig skriver igen — denne gang om, at danskerne, selvom der er langt højere bjerge så vide på jord, dog har drevet det vidt, når få har for meget og færre for lidt.

Lidet var Danmark uden Norge, og fattigt var det også. I 1813 gik landet bankerot, og samme år, da "saa manges ukurant Seddel blev sat i Omløb", fødtes et drengebarn, som skulle gennem en håbløs forlovelse med sin Regine, inden han skrev de bøger, som den dag idag får fremmede til at interessere sig for det lille Danmark og lære dansk for at læse ham på originalsproget. Hans navn var Søren Kierkegaard, samtidig med en Hans Christian Andersen, der skulle blive endnu mere berømt. Dansken har, i det totalte nederlags århundrede, drevet det vidt.

2: Den nye østersømagt: Tyskland

2.1. "Thi Kampen er alt begyndt"

2.1.1. Skandinavismen dukker op

Den sidste krig mellem de nordiske lande var slut, og samtidig dukker to nye magter op med interesser i Østersøen, Rusland og Tyskland. Det vil sige, nye og nye — Rusland havde prøvet før, og hen mod århundredskiftet skulle den sidste, Tyskland, få det overtag, som varede næsten i et halvt århundrede, det overtag der skulle koste Europa og store dele af verden to krige, frygteligere og mere omfattende end noget, man kunne forestille sig i 1814.

I Danmark forvandles afmagten og sorgen, på svensk initiativ, ironisk nok, til nye drømme om gamle emner. Skandinavismen dukker op. På den jyske hede traver digteren og præsten St. St. Blicher i sommeren 1830 mil efter mil med den korthårede hønsehund ivrigt snusende omkring sig. I et flugtskud til en tjur fødes ideen: et nordisk forsvarsforbund mod de fælles russiske og tyske fjender. Der skulle gå 118 år og to verdenskrige, inden tanken definitivt blev opgivet. Så sejlivet var den.

I juni 1843 holdes der nordisk møde, af alle steder i Kalmar, og de danske deltagere taler om deres stigende frygt for, at Danmark går under, hvis den voksende preussiske trussel mod Slesvig bliver til virkelighed. De har alle som unge mennesker eller som børn oplevet sorgen og ydmygheden i 1807, og deres bekymring ligner de svenske brøders frygt for Ruslands hensigter. Der lyder derfor dundrende klapsalver, da redaktøren af det danske blad "Fædrelandet", digteren Carl Ploug

tager ordet og ifølge sin egen referent ytrer sig omtrent således:

Kalmarunionen var første forsøg på at samle Norden, men "denne blev bygget paa løs Grundvold, paa ærgjerrig Kløgt og egennyttige Interesser. Margrethe forsøgte ved dette Forbund kun Forøgelse af sin Vælde, kun Forherligelse af sit Ry". Unionen blev "et dødfødt Foster, et tomt, forgængeligt Værk; derfor blev den kun af kort Varighed; derfor stod den alt under Margrethes Efterfølger som et skummet Fængsel". Nu, sagde Ploug til forsamlingens "umiskjendelige Bevægelse", nu må vi danne "et folkeligt Forbund mellem de nordiske Riger".

Og han begrundede det således: "Det er ved aandelige Midler, ved Skrift og Tale, vi skulle arbejde for en stedse inderligere Forbindelse, et stedse livligere Samkvem mellem de nordiske Folk, og saaledes forberede et paa gjensidig Sympati og gjensidig Anerkjendelse bygget folkeligt Forbund imellem dem. Det er derhen vi Danske stræbe og fremdeles vil stræbe, ikke fordi vi efter lange Tiders Fornedrelse og Aftag indbilde os atter at skulle svinge Herskerspiret i Norden, ikke heller fordi vi savne Kraft til at bestaa som selvstændigt Folk og betle om Beskyttelse ved Sveriges Fødder; men det er fordi vi erkjende det hele Nordens Beboere som vore Brødre i Herkomst og Udvikling, for Medieiere i vor Fortid og vor Fremtid; det er fordi vi troe, at de nordiske Folk kun ved at blive til eet kunne erhverve sig Lod og Deel i Verdenshistorien, det er: opfylde deres Bestemmelse; det er fordi vi befrygte, at hvis de ikke snart slutte sig

sammen, vil det være for sildigt, saa ville de ikke kunne hævde deres fælles Nationalitet mod Fremmedes Indtrængen, saa ville de engang vende et Bytte for fremmede Erobrere. Det er fornemmelig denne Frygt for den nordiske Nationalitets Undergang, som er levende hos os Danske og ansporer os til at slutte os til Eder hellere idag end imorgen; thi Kampen er allerede begyndt, den raser paa vor Grændse, i det skønne Land mellem Eideren og Kongeaaen. Ved Ligegyldighed fra saavel Regeringens som fra Folkets Side har i Løbet af de sidste 50 Aar Tydsken occuperet Halvdelen af det gamle Sønderjylland og truer overmodig med at ville plante sin Seiersfane paa Skagens Pynt”.

Det var revision af dansk udenrigspolitik, så det forslog — og trods stemningen ikke mere uforpligtende, end at tanken altså skulle holde sig levende i mere end 100 år og dukke op snart sagt hver eneste gang, Danmark stod foran alvorlige udenrigspolitiske beslutninger. Plougs Norden begynder altså ved Danmarks sydgrænse, hvor et oprør lurte, ivrigt understøttet af Preussen. Ploug mindede de svenske tilhørere om, hvordan en russisk czar havde bygget sin by ved Nevaen, på gammel svensk jord.

2.12. Første slesvigske krig

Talen udløste omgående russiske forestillinger i Stockholm og København, men den omstændighed, at den svenske konge, Oscar I, undtagelsesvis var danskvenlig, afgjorde i første omgang sagen. Der er ingen tvivl om, at såvel Petersborg som Berlin har følt, at denne skandinavistiske bølge var rettet mod dem, og den har givet skærpet Preussens opmærksomhed på østersøområdet og de danske stræder.

Men der lød også andre toner i Norden, ikke mindst fra Sverige, hvor denne politiske kolbørte var svær at forstå. I en pamflet fra de svenske konservative hedder det: ”Saavel som det danske folk er beslægtet med det svenske folk, er det tyske folk det ogsaa, og det kan ikke være i civilisationens interesse, at den germanske stamme, der har saa rigelig brug for sine

kræfter til at sætte sig mod slaverne og gallerne, forbløder i indbyrdes strid. Den dag kunne meget vel komme, da vi selv har brug for det store tyske folks hjælp”. Den dag kom i hvert fald, da disse ord lød både profetiske og skræmmende — der blev sået frø til meget omkring Østersøen i de år.

De svenske konservative fandt tyske meningsfæller, som så muligheder for en fællesgermansk indflydelse på den kommende udvikling i Europa, og for dem var det givet en skuffelse, at Danmark var mod de revolutionære strømninger i Slesvig-Holsten. Om andre alliancer i første halvdel af 1800-tallet kunne have ændret historiens videre gang i Europa er så en anden sag, men givet er det, at historien bl. a. består af spildte muligheder, oversete kombinationer. I hvert fald set fra den eftertid, som véd, hvordan det gik.

Den 9. april, ikke den, men 92 år tidligere, i 1848, standser de danske styrker det slesvigske oprør ved at slå den slesvig-holstenske oprørshær ved Bov. Svenskerne, i hvert fald kongen og regeringen, mener, at kampen om Nordens sydgrænse nu er igang og sender militær hjælp til de danske brødre. Det skulle blive første og eneste gang. Preussen protesterer, og Danmark svarer struttende af ny selvtillid med en flådeblokade af de tyske havnebyer, hvorefter preusserne fandt det klogeligst efter en måneds forløb at trække sig ud af opgøret i god ro og orden og efterlade de tidligere forbundsfæller til danskernes videre behandling. Strengt taget var Kalmar 1611 måske ikke Danmarks sidste militære sejr i krig, men på den anden side er det nok et spørgsmål om den første slesvigske krig egentlig kan betegnes som krig, selvom den oven på englandskrigen kom til at fylde ganske godt i de følgende generationers historiebøger. Navnet, den første slesvigske krig, skyldes eftertiden — preusserne ventede nemlig til en anden, og ikke så fjern god gang.

2.13. Anden slesvigske krig

Det blev, i første omgang, en note, ikke en krig, som i 1857 endnu engang gjorde

*Bov, 9. april 1848 — kampene ved denne lille landsby kom til at fylde godt i efterkrigs-
årenes historiebøger som reaktion på englandskrigene.*

Danmark mindre. I hvert fald i økonomisk henseende. Englandskrigene havde vist, at England i bogstaveligste forstand når som helst kunne skyde sig vej ind i Østersøen, hvis regeringen i London ønskede det, og samtidig virkede det som noget af en overlevering, at Danmark stadig, efter freden i Kiel i 1814, opkrævede sundtold. Men det var i hvert fald fortsat en god forretning: i 1830'erne indbragte afgifterne 1,6-1,8 millioner rigsdaler, i 1838 over 2 millioner.

Ironisk nok blev det et af de lande, der kom mindst i Sundet — knap 100 skibe om året — der fik tolden afskaffet. Ganske enkelt ved at USA meddelte, at der fra 1856 ikke kunne være tale om at betale, om så danskerne skød eller pøb. Det blev anledningen til forhandlinger mellem Danmark og de berørte lande, og den 14. marts 1857 lå Øresundstraktaten klar til

underskrift. Det var endnu engang slået fast, at Østersøen ikke var noget lukket hav, og at stræderne måtte være åbne for alle. Alle lande skulle have ret til "uskaadelig passage", og Danmark forpligtede sig til at opretholde en god afmærkning fra Skagen til Gedser for egen regning, dog med 35 millioner rigsdaler i erstatning. Det svarede til ca. 12 års told og afgifter. Erstatningen skulle erlægges af brugerlandene "efter interesse" — England betalte godt en fjerdedel, Rusland og Preussen hver godt en tiendedel og Sverige knap en tyvendedel. Fordelingen siger noget om, hvem der betød noget i europæisk skibsfart, og det er betegnende, at de to nye stormagter her i overført betydning står på spring.

Det var i øvrigt bevægede år — en række lande fik deres første frie forfatninger til sikring af de borgerlige frihedsrettighe-

der. Danmark i 1849. Og samtidig voksede små og mellemstore krige så at sige op af jorden på de mærkeligste steder, og de sendte deres udløbere til Østersøen. Under Krimkrigen bejlede såvel Rusland som vestmagterne til Skandinavien, skandinavisterne havde deres storhedstid, Sverige turde håbe på genforening med Finland, når Rusland var slået på Krim, og Frankrig forestillede sig et skandinavisk storrige som modvægt mod det voksende Tyskland.

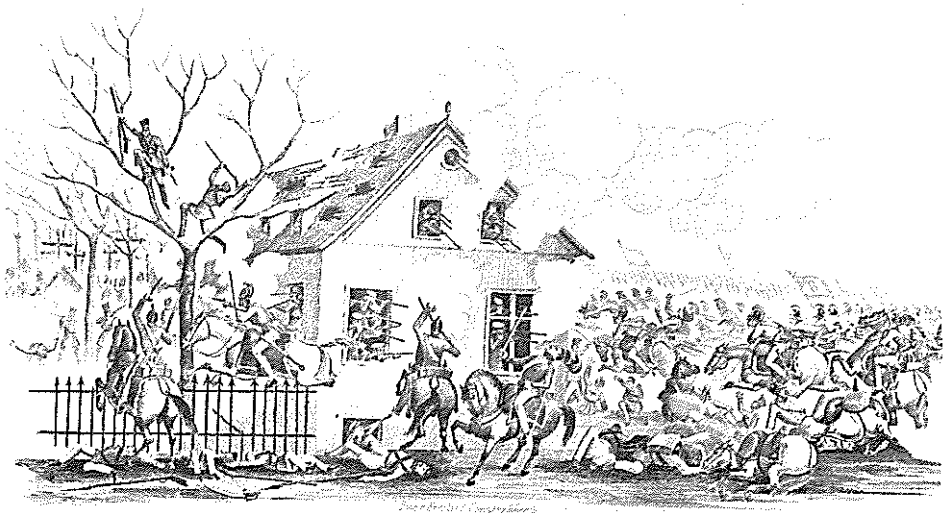
Ved sin tronbestigelse i 1859 gjorde den nye svenske konge, Karl XV skandinavismen til sit og den svenske regerings program, og i 1863 indgik Sverige, Norge og Danmark en forsvarsaftale, som kunne have været begyndelsen til Blichers nordiske forsvarsforbund. Sverige og Norge ville sende 20.000 mand, hvis Tyskland skulle angribe Danmark.

Året efter var skandinavismen i politisk forstand død — preusserne rykkede nord-

på, og først faldt Dannevirke, så gravede danskerne sig ned i skanserne på Dybbølbanke, og mens snestormen pøb den 18. april 1864, blev Danmark endnu mindre. Uden at Sverige og Norge løftede en finger.

Bismarck, den stærke tyske kansler, ville have ro omkring Østersøen, mens han arbejdede på andre ting, og derfor protesterede han, da Danmark i 1863 reviderede grundloven således, at Slesvig i realiteten blev en del af Danmark, mens Holsten blev hængende i udkanten. Sverige og Norge støttede, optændt af den skandinaviske ide, naturligvis Danmark, mens de øvrige stormagter — Frankrig, England og Rusland — egentlig hellere havde set helstaten bevaret, fordi den dog betød, at det lille og svage Danmark havde kontrol både med de sædvanlige adgangsveje til Østersøen og med den nye smutvej, den lille kanal langs Ejderen. Stormagterne

Krigen 1848 — der blev tegnet og udgivet mange prospekter fra den krig, som ikke var en rigtig krig.

De menste Dragoner fordrive Slesvig-Holstenerne fra Jernstøberiet ved Flensborg.

frygtede, at Tyskland ville skaffe sig kontrol over hele det slesvig-holstenske landområde for at bygge og sikre en større kanal fra Østersøen til Nordsøen. Den skulle komme, men kom aldrig til at spille nogen alvorlig rolle — og det var igen amerikanerne, som prægede udviklingen. Denne gang et par brødre med efternavnet Wright, som tre år inde i det ny århundrede fik et monstrum af træ, lærred og tovværk, et såkaldt aeroplan, til at lette ved egen motorkraft. Den krig, hvor Kielerkanalen skulle have spillet en strategisk rolle, blev omkring Østersøen afgjort til lands og i luften.

I det lille Danmark var man, mens stormagterne intrigerede og overvejede, optaget af ganske andre ting. Frederik VII var død, og eneste arving til tronen var ulykkeligvis den stive, senere Christian IX, der for at gøre ondt værre talte med tysk accent. Oven på kongen med krum-piben, den småborgerlige forfængelighed og de små og store menneskelige laster. Ultraskandinavisten Orla Lehmann mente, støttet af Ploug og hele "Fædrelandet", at nu var øjeblikket inde til revolution, og han drømte eller fablede om en svensk-norsk støttehær, som skulle holde sig klar i Skåne, hvor der ikke var og heller aldrig kom så meget som skyggen af en soldat. Heller ikke denne gang.

Men kongen er på vippen, Danmark fører ikke udenrigspolitik og har besvær med at finde én, som bare vil danne regering, da D.G. Monrad melder sig og erklærer sig villig til at regere under den nye konge. Regeringen fik tilnavnet millionen, fordi den bestod af én ener og seks nuller. Og i mellemtiden havde Bismarck haft al tid i verden, mens danskerne sloges og rodede. Krigen i 1864 var en smal sag — Danmark blev endnu mindre. Så lille som aldrig før. Bismarck skar ved Kongeåen — Skagen interesserede ham trods alt ikke — og Monrad emigrerede til New Zealand, blev der i fire skuffede år og skrev erindringer. "Det danske folk staar for mig som en afdød", skrev han. Sine egne, mange og store svagheder, havde han ikke megen sans for.

2.2. "Saarfeberen fra Dybbøl"

2.2.1. Gennembrud i litteratur og åndsliv

I 1883 sker der et åndeligt, i og for sig betydningsløst, men ganske malende sammenstød. Selvom det skyldes en tilfældighed, og selvom den egentlige fejde er udkæmpet længe inden 1883, siger sammenstødet alligevel eftertiden noget om stemninger og holdninger. De stemninger og holdninger, som i sidste instans var med til at udforme dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik omkring århundredskiftet. Ironisk nok, fordi de stumper litteratur, der indgår i sammenstødet, forlængst er glemt eller rent ud kasseret af eftertidens overblik. Tilfældigheden kan illustrere, hvilken åndelig forandring der er sket med Danmark efter 1807 og 1864, en forandring som også går langt ind i politikernes rækker, selvom det for tiden er en Estrup, der på tværs af al grundlov regerer på provisorier. Det er det nærmeste, Danmark kommer på det fænomen, som den franske politiske forsker Maurice Duverger betegner som "overgangsdiktaturet" — en ikke særligt blød mellemfase på vejen mellem diktatur (i Danmark: enevælden) og parlamentarisk demokrati.

Og det er næsten for godt til at være sandt, men det litterære sammenstøds hovedpersoner gør sig begge markant gældende i skæbneåret 1864. Carl Ploug har meget svært ved at komme over nederlaget og især skuffelsen over skandinavismens sammenbrud, han helliger sig mere og mere politikken i Folketing og Lands-ting og skriver i "Fædrelandet" — skærer hakkelse i døgnets rejsestald, som det hedder i hans mindedigt over vennen og digteren Christian Winther. Samme år står Københavns Universitet på den anden ende, man trænges for at overvære den magisterkonferens, som aflægges af en meget ung og meget lovende mand, Georg Brandes. Et par år efter er denne Brandes med de stærke meninger anmelder på "Fædrelandet's" konkurrent, "Illustreret Tiden- de", hvor han i en anmeldelse af Ploug-vennen Chr. Richardts seneste skuespil

proklamerer sit program. Et program, der i realiteten er et opgør med nederlagsstemningen: "Dette gaar ikke i Længden. Vi kunne ikke evigt nøjes med Vaudeville, vi maa engang faa et Drama at se...vi mangle endnu helt en Romanlitteratur... det gjælder ikke mere om først og fremmest at yde det Komiske. Vi maa først og fremmest have Materialet bragt for Lyset".

Dette er i al enkelhed spiren til det "moderne gennembrud" i dansk litteratur og åndsliv — et gennembrud som også smittede af på politikken —, understreget af Brandes' forelæsninger gennem 20 år om "Hovedstrømninger i det 19. Aarhundredes Litteratur". Det er begyndelsen til radikalismen, og det spirende socialdemokrati har også haft et ben i den lejr. Den nye litteratur, nationens store åndelige selvopgør oven på nederlaget, var kommet uden Brandes, men han er ansvarlig for måden og tidspunktet. Rækken af nye digtere og forfattere er betydelig: J.P. Jacobsen, Holger Drachmann, Wilhelm Topsøe, Sophus Schandorph, Karl Gjellerup, Herman Bang og Henrik Pontoppidan — tre mere betydelige end resten. For eftertiden. En af dem, Bang, skulle skrive *bogen* om nederlaget i 1864, romanen "Tine", og i en anden roman, "Stuk", beskriver han den åndelige undergang, demoraliseringen efter nederlaget: "Hele denne Menage...er ikke andet end Saarfeberen fra Dybbøl", siger en af personerne. Det er næsten symbolsk, at der ikke var plads dengang til Bangs egenart i Danmark. "Stuk" om kernen i Danmarks situation blev skrevet i Prag.

I litteraturen sejrede Brandes, men han bragte Ploug og det "toneangivende" Danmark på den anden ende — Ploug trak i første omgang det længste strå, da han var stærkt medvirkende til at forhindre, at Brandes fik det ledige professorat ved Københavns Universitet i 1871. Skuffelsen sendte Brandes i udlændighed, og ved hjemkomsten i 1883 mødte han så alt det gamle, omend på retur. Det gamle var et nyt digt af Ploug, der nok med en vis skuffelse, men ikke uden stolthed erkender, at selvom talentet ikke er af de største, så

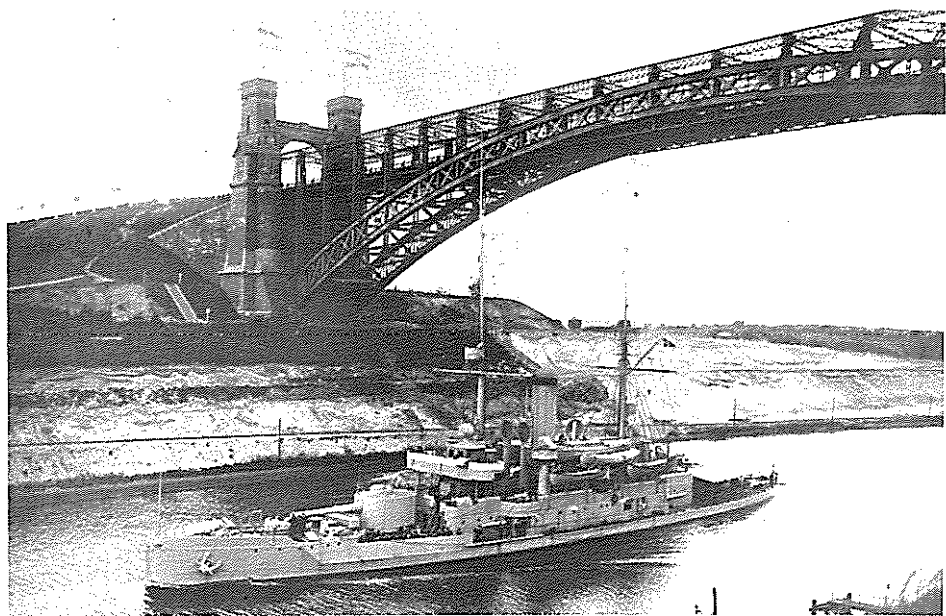
er den litterære anetavle til gengæld i orden: "Epigoner vi ere./vi, som i andet og lige Led,/stamme fra hine Heroer ned,/ hvis Navn blev Aarhundredets Ære".

Det er ikke noget godt digt, og fejlen er naturligvis, at århundredet er ved at være til ende — Oehlenschläger og de andre store romantikere, som oplevede nederlaget, er ved at være borte. Søren Kierkegaards moralske opgør med samtiden gjorde ikke noget dybere indtryk på samme samtid. Hans betydning skulle komme senere — forresten mindre i Danmark end i Frankrig og Tyskland. Brandes kan ved sin hjemkomst bl.a. læse Plougs selverkendelse — selv udgiver han bogen "Det moderne Gennembruds Mænd", hvori han karakteriserer en række af de nye forfattere. Blandt dem også broderen Edvard Brandes, som året efter sammen med Viggo Hørup skulle starte et nyt dagblad, "Politiken", der bl.a. skulle få stor indflydelse på forsvarsdebatten forud for et nyt europæisk storopgør. Springet fra åndsliv til politik var kort i de år — politik var i høj grad et spørgsmål om livsholdning, og Edvard Brandes fandt det ikke underligt at være finansminister i årene 1913-20.

Mændene fra opgøret med nederlagsstemningen var blevet respektable, i politisk forstand stuerene — den ene Brandes fik en ministertaburet, og den anden Brandes fik sit professorat. Men det er eftertiden, der kan binde den sløjfe — stemningen, politisk og kulturelt, er dystert og opgivende, da Østersøen atter skal spille en afgørende rolle i danmarkshistorien.

2.22. Tyskland som østersømagt

Østersøen har fået en ny, dominerende stormagt. Bismarck har fået samling på Tyskland, og med den fransk-tyske krig 1870-71 er der skabt et permanent modsætningsforhold i europæisk politik. Omkring århundredskiftet er Tyskland Østersøens afgørende flådemagt, og i Danmark er man lige ved at stille spørgsmålet: hvem besætter os først for at sikre stræderne, England eller Tyskland? Det går der nogle år med at hitte rede i, indtil det

Kielerkanalen — genvejen fra Østersøen til Nordsøen blev i bogstaveligste forstand overfløjet, da den skulle være med til at afgøre en krig. Skibet er den danske orlogsmænd "Olfert Fischer", opkaldt efter søofficeren, der ledede danskernes forsvar på Reden.

en oktoberdag i 1914 viser sig, at neutraliteten, der er et af resultaterne af nationens åndelige afklaring, kan overleve, når det værste sker — omend på forudsætninger som ingen havde drømt om. Og kun denne ene gang.

Den danske forvirring i de første år af det ny århundrede er forståelig — igen kan eftertidens overblik gøre fortiden til skamme, bl.a. i form af åbnede tyske arkiver, der viser snart sagt allehånde forestillinger om Danmarks og strædernes stilling under et eventuelt europæisk stormagtsopgør, forestillinger og modforestillinger der svirrer i den tyske generalstabs og det tyske admiralitets rævekagebagerier. Hovedtesen, som overlevede, men som af andre grunde skulle vise sig betydningsløs — fordi englænderne ikke reagerede som forudset — var, at Tyskland skulle sikre sig adgangsvejene til Østersøen og dele af den jyske halvø for at sikre den nyåbnede Kie-

lerkanal og dermed operationsmuligheder både i Nordsøen og i Østersøen. I England spøjte der en "baltisk plan" — en idé om et flådegennembrud ind i den tysk-dominerede Østersø og landsætning af en styrke i Pommern, som kunne komme bag på den tyske vestfront.

"København-komplekset" er det ord, som er blevet anvendt for at karakterisere denne del af såvel den tyske som den engelske planlægning — en forestilling om at briterne måske kunne finde på at gentage 1801 og 1807, blot mod Tyskland. En ung britisk marineminister ved navn Winston Churchill broderede videre på planerne og havde en flyvsk, men opgivet idé om et præventiv-angreb mod den tyske flåde, inden den blev for mægtig.

Forholdet var det, at Tyskland var nogenlunde alene om at sejle med orlogsmænd i Østersøen — og der er noget ironisk i den omstændighed, at det var Tysk-

land, som ganske vist i bedste forståelse fik fjernet den værste konkurrent, Rusland. Tyskland sørgede for kul til maskinerne og almindelig dækning, da den russiske østersøflåde blev dirigeret mod Stillehavet for at blive sat ind i den russisk-japanske krig, hvor den i bogstaveligste forstand gik under i slaget ved Tschuschimastrædet i 1905.

Tyskland var blevet alene i Østersøen, men samtidig var det sømilitære tyngdepunkt blevet forskubbet til Nordsøen, hvor England koncentrerede sin flådeopbygning og -planlægning i stigende grad. Forsvarslinierne i Østersøen rykkede altså op i Skagerrak, og dér ligger de stadigvæk.

2.23. Dansk neutralitetspolitik

Forestillingen om en tryk og sikker neutralitet spiller, i lyset af 1864 og i forhåbningen om Sønderjyllands tilbagevenden, i disse år en stigende rolle i dansk udenrigs- og forsvarspolitik. Forsvarsordningen af 1867 byggede — tre år efter 1864 — på tanken om en mobil hær, som eventuelt sammen med et fransk ekspeditionskorps kunne operere på den tyske flanke, og da England og Frankrig i 1904 indgik en entente, følte Tyskland, eller rettere dele af den tyske ledelse, sig overbevist om, at det i tilfælde af krig måtte komme til engelske landgangsforøg på den jyske vestkyst. I Danmark havde forsvarsplanlægningen præcis omvendte forudsætninger — England kunne blive en trussel til søs, Tyskland til lands, og forsvaret mod begge eventualiteter måtte afvejes og balance-re af hensyn til den proklamerede neutralitetspolitikens troværdighed.

Spørgsmålet om sikring af neutraliteten kom til at spille en stigende rolle i den politiske debat efter systemskiftet i 1901, og Norge var, efter frigørelsen fra Sverige i 1905, inde på en lignende kurs, men sådan at norsk neutralitet hældede mod Storbritannien, mens dansk hældede mod Tyskland. Det lykkedes aldrig at få tysk papir på den danske neutralitet — Finland har i dag parallelle problemer i forholdet til Sovjetunionen —, mens Storbritannien sagde OK, med det forbehold at lukning af

stræderne ville blive betragtet som brud på neutraliteten, vendt mod London til Berlins fordel.

Den århundredlange diskussion om Østersøen som et åbent eller et lukket hav spiller med andre ord en rolle — sammenfattende mente England ikke, at dansk neutralitet gjorde Østersøen til et lukket hav. Det britiske diplomatis vurdering kan henvise til, at Østersøen var åben og fri under Krim-krigen (1853-56), under den fransk-tyske krig og under den russisk-tyrkiske krig (1877-78). "I krigstilfælde", hedder det kort efter århundredskiftet, "vil flaaedesituationen i stræderne sandsynligvis i fremtiden blive som i fortiden, med mindre og indtil Danmarks neutralitet bliver udsat for angreb af en krigsførende magt ved, at dansk territorium besættes eller ved at der begaas en krigshandling i danske territoriale farvande".

Denne britiske udenrigsministerielle holdning udelukker ikke, at hovedindtrykket samtidig i den væsentlige del af europæisk presse var, at Danmark og Tyskland i realiteten samarbejdede om en lukning af Østersøen. Omverdenen var fuldt opmærksom på, at Danmark havde noget i klemme i naboforholdet, nemlig Sønderjylland, og man så der et hensyn, som kunne præge dansk neutralitet. Tankegangen var heller ikke fremmed for ledende danske politikere, men problemet skulle først blive løst med den krig, som bestandig lurede under horisonten, og som da den kom til sin afslutning blev betegnet som den sidste af alle krige.

Målet for Danmark med de meget langvarige forhandlinger, også underhånden med Tyskland, forud for forsvarsordningen af 1909 var sikring og garantering af neutraliteten. Hovedspørgsmålet, som aldrig blev besvaret, var: hvad vil Tyskland i givet fald udsætte Danmark for, og hvordan vil det påvirke indtrykket af neutraliteten? I 1907 skrev en ung radikal historiker optimistisk om neutraliteten, stræderne og Øresundstraktaten af 1857: "Hvis vi i Overensstemmelse med vor naturligste Pligt som neutral Stat ikke stræber efter at spærre hverken Øresund eller Store

Bælt enten med Skibe, Miner eller Fæstningsværker, da taler al Sandsynlighed for, at der ingen Kamp vil blive i vore Farvande eller paa vort Omraade". Hans navn var P. Munch -- som forsvarsminister syv år senere skulle han beordre minespærringen af stræderne, og som udenrigsminister godt 30 år senere se på, at Tyskland kort og godt nedlagde den danske neutralitet.

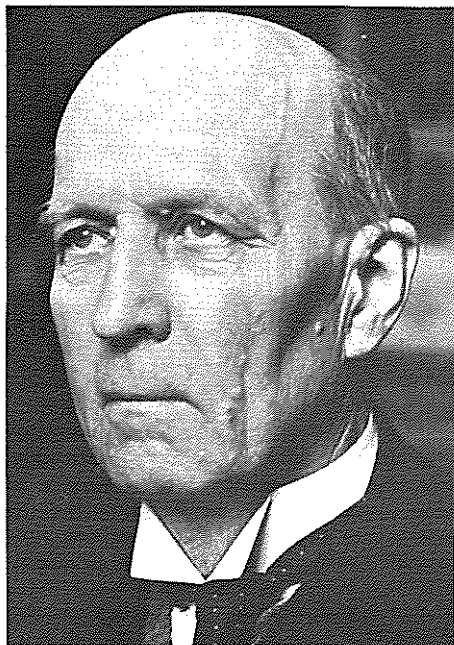
To år tidligere, fem år inde i det ny århundrede, var status i forsvarsforhandlingerne nogenlunde således: generalstaben gik ind for en stærk udbygning af Københavns landbefæstning, mens det politiske flertal mente, at dette kunne udlægges som en trussel i Tyskland. Til gengæld var der nogenlunde enighed om en styrkelse af søbefæstningen, selvom denne forholdsregel kunne ses som en trussel mod sømagten England -- men det var i overensstemmelse med grundholdningen hos statsministeren, eller som det hed dengang, konsjlspræsidenten, I.C. Christensen, der havde det som sit hovedformål at gøre dansk neutralitet acceptabel over for Tyskland, også selvom prisen skulle være et forsvarssamarbejde. Meget af dette kom dog først frem efter krigen -- den folkelige opinion ville, små 50 år efter Dybbøl, have været oprørt.

I.C. Christensen kom aldrig igennem med sine planer -- han blev standset af en tilfældighed.

2.24. Danmark mellem stormagterne

På et lille museum i en af cellerne i Horsens Statsfængsel hænger der et par grå vadmelbukser med umådelig livvidde og korte ben. De bukser har, hvor mærkeligt det end lyder, spillet en rolle i Danmarks politiske udvikling op til 1914. De er specialsyede, fordi deres indehaver ikke kunne passe klientellets standardkluns.

Den 8. september 1908, netop som debatten om forsvarsordningen var ved at være færdig, meldte en kassebedrøver sig til politiet og fortalte, at der manglede 15 millioner kroner i Den sjællandske Bondestands Sparekasse, og han kunne desuden fortælle, hvor pengene var -- væk. Skandalen var enorm. Kassebedrøveren

P. Munch -- radikal og ivrig forkæmper for dansk neutralitet. Beordrede som forsvarsminister mineudlægningen 1914 og måtte som udenrigsminister se til, da Tyskland 1940 kort og godt nedlagde neutraliteten.

var allerede i juli gået af som justitsminister, men han var forblevet som formand for sparekassen, en post han havde arvet i 1890 efter sin højst respektable og afholdte far. Peter Adler Alberti blev efter to års kulegravning af de indviklede regnskaber i syndigt rod idømt otte års tugthus, hvoraf en del blev udstået i Horsens i de grå bukser med den umådelige livvidde og de korte ben.

Skandalen lammede for en tid al politisk liv i Danmark. I.C. Christensen måtte gå af, og det blev ministeriet Neergaard, som under konservativ protest måtte afslutte forhandlingerne om den ny forsvarsordning. Niels Neergaard talte om "strikt Neutralitet" -- i modsætning til I.C. Christensens noget hældende -- og ved fore-

læggelsestalen i Folketinget i 1909 sagde han bl.a.: "Vi maa hindre fremmede Flaader i at bruge dansk Territorium til Basis, samtidig med at vi i videste Maal tillader de krigsførende Magter den Beskyttelse af de internationale Gennemsejlingsfarvande, hvorpaa de efter folkeretlige Regler har Krav".

Østersøen og stræderne var altså kernen i dansk neutralitet — men forinden havde de konservative dog søgt i et sidste polemisk udfald at sætte sagen på spidsen: "København befæstet mod Søen, men aaben mod Landsiden er en aaben Haand mod Tyskland, en knyttet Næve mod England, derfor i afgjort Strid med Neutralitetspolitikken og yderst farlig for Os, ikke

Erik Scavenius — udenrigsminister under to verdenskrige. Udskaeldt og fordømt af samtiden, men mange af hans ideer findes i Danmarks udenrigspolitik efter krigen.

blot under Krig, men ogsaa i Fredstid, da et spændt Forhold til England kan blive økonomisk ødelæggende for Os". Argumentet kom for sent, landbefæstningen blev strøget, men det er karakteristisk for tidens stemning — karakteristisk for vurderingerne af Danmarks geografiske og politiske stilling i et område, hvor stormagternes interesser krydsedes.

Selvom de konservative satte sagen på spidsen, er der så megen substans i argumentationen, at en forhenværende udenrigsminister 50 år senere kunne sammenfatte dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik op til 1914 således: "Estrup kunne tænke på tilslutning til Tyskland, når han nærede tvivl om neutralitetens gennemførlighed, og I.C. Christensen søgte efter 1901 en orientering i samme retning". Det er køligt, klart og selv idag ikke helt populært. Som den forhenværende udenrigsministers grundbetragtning:

"Danmark må søge at balancere mellem de stormagter, hvis politik er bestemmende for vor skæbne, for derved at undgå at landet inddrages i andre staters krige. Dernæst må vi erkende, som følge af vor beliggenhed, vor afhængighed af den magt, der har herredømmet i Nordtyskland, således som vor historie har lært os det. Så længe krige er mulige i Europa, burde vi indstille vor udenrigspolitik herefter". Skrevet 1959 af Erik Scavenius, Danmarks udenrigsminister og til slut tillige statsminister under to verdenskrige, udskaeldt og fordømt på det urimeligste, men vel efterhånden ved at antage menneskestørrelse og tilskrevet en vis politisk kredit.

I hvert fald kan en senere kollega i udenrigsministerstolen ubevidst tage udgangspunkt i Scavenius' grundbetragtning, selv om ordene på grund af udviklingen er anderledes. I 1965 skriver Per Hækkerup i "Danmarks Udenrigspolitik": "Geografisk-militært er Danmarks situation bestemt af vor beliggenhed ved indsejlingen til Østersøen. Danmarks udenrigspolitiske skæbne har gennem århundreder været intimt sammenhængende med magtspillet omkring dette hav. Uanset den våbentechniske udvikling, der har bragt os ind i ker-

nevåbnes tidsalder, er denne kendsgerning fortsat aldeles afgørende for vor sikkerhedspolitiske problematik”.

2.3. Minerne i august 1914

2.31. Vurderingen af de danske farvande

Den hækkerup'ske karakteristisk af Danmarks udenrigspolitiske muligheder er i realiteten bygget bl.a. på erfaringerne fra sommeren og efteråret 1914 — dels hvad angår Danmarks direkte risiko for at blive inddraget i krigshandlinger på det europæiske kontinent, dels med hensyn til afhængigheden af den dominerende magt i Østersøen. Og det var i 1914 så ubestridt Tyskland — det synes på grundlag af datidige pressekommentarer, som om omverdenen knap regnede med Danmark som ”prop” i området.

Rusland er ganske vist begyndt at genopbygge flåden, men med den britisk-russiske forståelse fra 1907 må Tyskland opgive forhåbningerne om gennem et samarbejde med czaren at holde briterne ude af Østersøen. Rusland havde dog forinden presset på, forgæves, for at få Tyskland med i en østersøoverenskomst, der kunne sikre Østersøens status som lukket hav. Også for briterne. Denne, ikke-realiserede mulighed ville have været en alvorlig trussel mod Danmarks status — omend den omstændighed, at en kommende søkrigs hovedmodstandere havde grupperet sig, ikke gjorde situationen stort behageligere.

Hvad danskerne nok anede, men næppe vidste med sikkerhed, var, at Tyskland allerede kort før århundredskiftet havde udarbejdet de første planer for minering af bl.a. Store Bælt som en ”forsvarsstilling” for den tyske flåde. Danmark var mod sin vilje og måske delvis uafvidende blevet en del af magtspillet mellem Tyskland, Rusland og England — og efterhånden som der begynder at komme realiteter ud af det tyske militære rævekagebageri, blev hovedholdningen i Berlin, at egentlige militære operationer mod Danmark i tilfælde af en krig mod England ik-

ke var nødvendige. Forudsat roen på den tyske nordflanke kunne sikres på anden måde. Tyskland var efterhånden også interesseret i bevarelse af dansk neutralitet.

I takt med den britiske flådeopbygning i og omkring Nordsøen forskydes også Tysklands interesse mod vest, og dermed genopstår planerne om at minere de danske stræder. Det er dog i regeringskredse en forudsætning, at Danmark gør det ”frivilligt”. For Storbritannien er Østersøen en detalje — et område, hvis betydning ligger i den samlede europæiske krigsførelse. Med frontfastfrysningen i skyttegravene bliver Østersøen i britiske øjne næsten uinteressant. Grundholdningen i flådepolitikken siden århundredskiftet viste sig at være rigtig. Og samtidig måtte Danmark — som i 1864 — erkende, at der ikke ville være udsigt til britisk hjælp i tilfælde af en dansk-tysk krig. Danmark blev, af London, betragtet som tysk interesseområde.

Vejen fra krise til krig var i sommeren 1914 kun én måned lang, og begge parter — både briter og tyskere — svævede i nogen grad i uvidenhed om modpartens hensigter. Rusland søgte så sent som sommeren 1914 at inddrage Storbritannien i et flådesamarbejde, håbede på en britisk aktion à la København 1807; tyskerne frygtede en virkeliggørelse af den ”baltiske plan”, der var blevet diskuteret endnu i 1913, mens englænderne i realiteten havde opgivet planen, fordi London fandt den for risikabel. Den kunne splitte den britiske flåde — en situation som tyskerne vistnok ønskede sig, fordi Kielerkanalen, der var blevet udvidet i årene op til krigen, i givet fald kunne tjene til tyske flådeforlægninger.

I Danmark var et af hovedproblemerne, om Storbritannien ville forstå, hvis Danmark overgav en eller flere Kattegat-øer til Tyskland, såfremt regeringen i Berlin forlangte det af hensyn til sikringen af de tyske interesser i østersøområdet.

2.32. Miner i stræderne

Den 28. juni 1914 springer en serbisk student med det næsten lige så mærkelige

som symbolske navn, Gavril Princip op på trinbrættet på en åben limousine i den lille, ukendte jugoslaviske by Sarajevo og affyrer dræbende skud mod den østrig-ungarske tronfølger, ærkehertug Franz Ferdinand og hans gemalinde. Det blev i realiteten de første skud i den verdenskrig, som senere skulle vise sig kun at være nummer ét. Begivenhederne efter Sarajevo demonstrerede, hvordan små lande i områder, hvor stormagtsinteresserne krydsede hinanden, kunne udløse den længe frygtede europæiske storkrig.

Begivenhederne skulle hurtigt nå også Østersøen, hvor den tyske flåde var svagere end antaget af omverdenen og frem for alt ledet dårligt af kejserens bror, prins Heinrich af Preussen, hvis egenmægtighed i august 1914 krænkede dansk neutralitet mod Berlins udtrykkelige vilje. Eftertiden mener ved vurdering af styrkeforholdene i sommeren 1914, at Ruslands flåde kunne have slået den tyske, som næppe heller ville kunne have holdt stand mod en britisk indtrængen gennem de danske stræder. Den 2. august 1914 var der britiske orlogsfartøjer i Skagerrak, og prinsen på flådehovedkvarteret i Kiel var overbevist om, at det britiske fremstød var umiddelbart forestående.

Derfor udlagde han egenmægtigt, natten til den 5. august, miner i Storebælt fra Keldsnor på Langeland til Albuen på Lolland. Mineringen indgik i den officielle tyske politik, efter at Storbritannien var gået ind i krigen, men det var Berlins udtrykkelige forudsætning, at dansk søterritorium ikke blev krænket — både for at undgå, at danskerne blev drevet i armene på briterne, og for at undgå at briterne følte sig foranlediget til at gribe ind i Østersøen.

Tidligt om morgenen den 5. august når de første rygter om den tyske mineudlægning København, og to timer og tre kvarter senere spørger den tyske gesandt i Udenrigsministeriet, om Danmark "straks vil spærre Storebælt effektivt... mod begge krigsførende magter". Udenrigsministeriet mener i første omgang, at Danmark ikke kan være forpligtet til at spærre stræ-

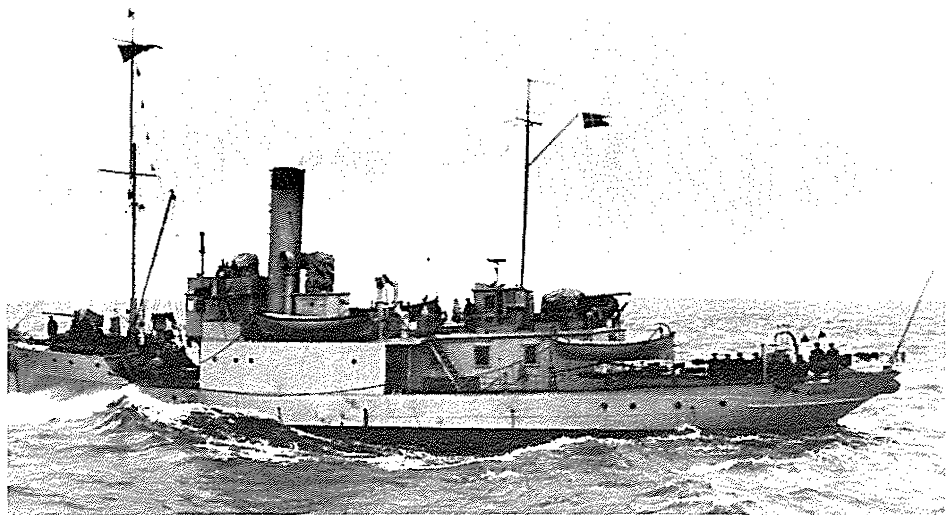
derne, men at dette tværtimod vil skade neutraliteten — over for denne holdning står politikernes udbredte frygt for, at Tyskland skal besætte dele af Danmark for at sikre mineudlægningen. Allerede i 1909, ved forelæggelsen af den ny forsvarsordning, sagde Neergaard: "Siden Tyskland er blevet en Sømagt af saa høj en Rang, at det kan lægge selv de stærkeste blandt sine Modstandere til Søs Hindringer i Vejen for en Fremtrængning i Østersøen — heri er det den almindelige Mening blandt Sagkyndige, at det kan Tyskland — saa er Sandsynligheden for, at de danske Farvande under en europæisk Krig ville kunne blive Skueplads for alvorlige Kampe, rykket os i meget betænkelig Grad nær".

Den danske regering tror altså, at Danmark befinder sig i skæringspunktet for stormagternes interesser, hvilket sidenhen har vist sig ikke at være tilfældet, men det prægede naturligvis beslutningerne den hektiske 5. august 1914. P. Munch, der siden sine østersø-overvejelser af 1907 var blevet forsvarsminister, resumerer dilemmaet, tvivlen og usikkerheden således:

"Udlægger vi ikke Minerne, kan det ventes, at Tyskland gør det. Sker dette, er det troligt, at de landsætter Tropper paa Sprogø og paa et Par punkter paa Sjælland og Fyn for at kunne bestryge Spærringerne i Store Bælt. Det afgørende for mig er da, hvorledes man fra dansk Side vil tage den Situation. Er der fuld Enighed om, at vi kan nøjes med at protestere uden at gøre dette til Krigsgrund, da kan jeg gaa ind paa at følge denne Vej, hvor stor Fare den end medfører, men hvis der ikke er fuld Enighed om dette, hvis en saadan Fremgangsmaade ikke er mulig — og det tror jeg ikke, den vil være — maa jeg bestemt nægte at være med til den og absolut fastholde Nødvendigheden af Mineudlægningen".

2.33. Krigen gik udenom

Beslutningen om at udlægge miner i Lillebælt, Store Bælt og den danske del af Sundet bliver truffet, og englænderne viser forståelse for det danske skridt, ser det som en konsekvens af den omstændighed,

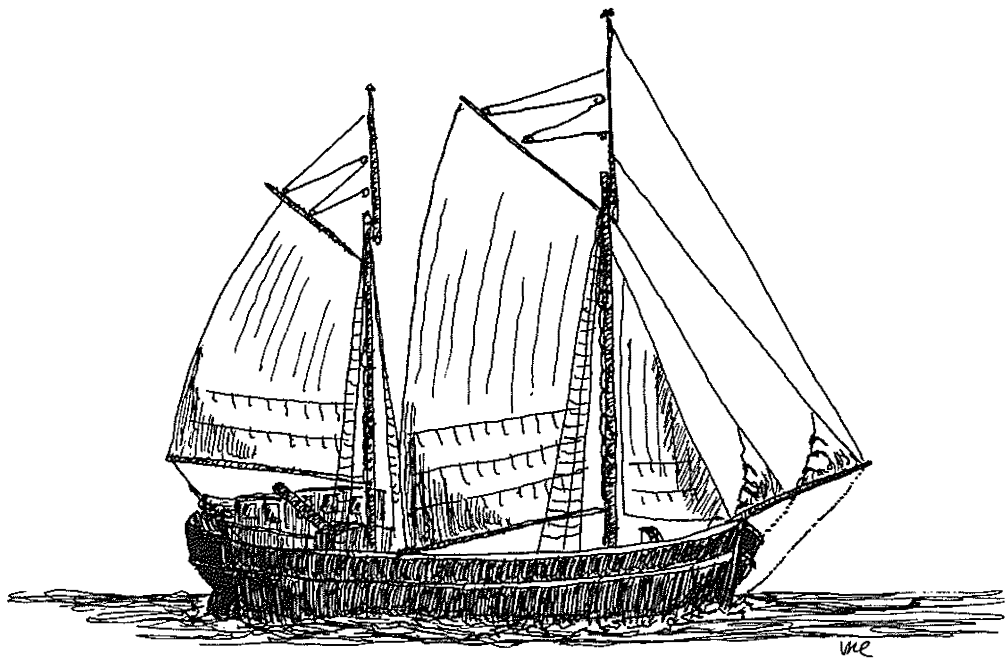
"Lossen" – dansk minelægger til havs med mandskabet opstillet til ære for fotografen. I 1914 udlagde danske fartøjer miner efter tyskernes krav. Foto: Søværnet.

at Danmark ligger i tysk interessesfære. Eftertiden kan så fundere over, om Tyskland havde reageret, hvis Danmark ikke havde bøjet sig for kravet – Sverige afviste fire dage senere et krav om minering af den svenske del af Sundet. Uden konsekvenser. I 1959 skriver Scavenius, at hensigten med mineudlægningen var at "mindske faren for Danmarks inddragning i stormagternes konflikt. Den senere udvikling viser, at man kan anse dette for utvivlsomt". Det var denne selvsikkerhed, som irriterede Scavenius' samtid og gjorde ham livet besværligt.

Under alle omstændigheder – Danmark blev ikke inddraget direkte i stormagtsoppgøret, Østersøen blev ikke krigsskueplads, omend grundene var andre, end dem samtiden forestillede sig. Under hele krigsforløbet havde Scavenius et tæt samarbejde med den tyske gesandt i København – et samarbejde som først og fremmest var med til at forhindre misforståelser og tyske panikreaktioner. Mine-

spærringerne begrænsede også den tyske flådes operationsmuligheder, og efterhånden som krigen bed sig fast i vestfrontens skyttegrave, voksede den tyske frygt for et britisk flankeangreb gennem stræderne og Østersøen. Scavenius beroligede tyskerne med et løfte om, at de i tilfælde af britisk besættelse af Sydnorge med henblik på sikring af kontrollen med Skagerrak ville få mulighed for at oprette baser i Kattegat på en eller flere af de danske øer. Hensigten var at undgå tysk besættelse af Jylland – en aktion som Tyskland, véd vi i dag, næppe havde kræfter til, en aktion som den tyske generalstab allerede i årene lige efter århundredskiftet havde frarådet.

P. Munch, der vistnok som den eneste i regeringen var orienteret om Scavenius' underhåndsforhandlinger, sagde i 1919, da det politiske regnskab efter krigen skulle gøres op: "Selvom dansk Neutralitet krænkedes det ene eller det andet Sted, kunne dette ikke føre Danmark til at tage

*Motorgalease, coasterens forgænger,
almindelig ogsaa efter Anden Verdens krig*

Parti i Krigen som Parthaver for den ene eller den anden af de Stridende".

Erfaringerne fra den periode var med til at præge udenrigsminister P. Munchs holdning i de afgørende år i slutningen af 1930'erne. Østersøen blev ikke krigsskueplads under Første Verdenskrig — til gengæld blev det første skud i den anden løsnat netop der.

2.4. "Alle Argumenter i Brokkassen"

2.4.1. Politisk højkonjunktur efter 1918

I vinteren 1918-19 var der undtagelsesvis ingen dominerende stormagt i Østersøen. Tyskland havde tabt krigen, var i indre opløsning og var i kraft af den senere Versailles-traktats militære bestemmelser skåret ned til næsten ingenting. I hvert fald nogle år frem. Rusland, der nu hed Unionen af Socialistiske Sovjetrepublikker,

skulle meget igennem, inden det blev hængt så nogenlunde sammen af Lenins og Stalins nye samfundsorden. Fraværet af stormagter skabte en kortvarig udenrigspolitisk højkonjunktur i Danmark — blikket var rettet mod Sønderjylland. Hovedproblemet for regeringen var at dæmpe forventninger og krav så meget, at der ikke blev skabt en grænse, som Tyskland siden kunne føle sig foranlediget til at ændre med magt.

Scavenius var der som sædvanlig — allerede i oktober 1918 foregreb han begivenhedernes gang, advarede om, at den politiske højkonjunktur kunne blive kortvarig: "Man kan i Dag have alle mulige Forsætter, men Ingen kan vide, hvordan de kan opretholdes om 10-20-30 Aar, og vi kan ikke regne med kortere Tidsrum. Danmark er et gammelt Land, og vi haaber, at det skal bestaa til evig Tid, saa længe der er en dansk Nation. Derfor maa vi ikke anlægge Synspunkter, der alene tager Hensyn til den øjeblikkelige Situation".

Det var Sønderjyllands tilbagevenden, han tænkte på — men ordene kunne også dække den situation, han befandt sig i godt 20 år senere, da han igen var udenrigsminister.

Lettelsen i 1918, genforeningen i 1920 og en almindelig tro på menneskelig fornuft oven på den værste af alle krige var forudsætningen for den politiske højkonjunktur, som allerede var blevet foregribet i kunsten, omend med visse dystre undertoner. Der var kommet en ny tone i dansk litteratur, en jysk fra Farsø i Himmerland, hvor dyrlægens Johannes allerede omkring århundredskiftet skrev digte, myter, romaner og journalistik, som skulle foregribe udviklingen. Johannes V. Jensen, der i 1944 skulle få det halve af Nobels litteraturpris, skrev fire år før Scavinius' advarsel en prosaskitse om "kullene", hvori han bl.a. konstaterede, at der "til Grubedriften knytter sig Arbejdsspørgsmaal, Strejker og Katastrofer, Menneskehedens sorteste Tragedier".

I 1918 havde Tyskland ikke alene mistet sin hær og sin flåde, men også en god del af sine kullejer, og kullene, behovet for råvarer i det hele taget, går som en sort tråd gennem meget af det, der skulle ske i 1930'erne. Johannes V. Jensen havde måske en anelse om risikoen ved troen på fremskridtet, men alle de kommende års ulykker skulle blive udpenslet og nedskrevet i en ulæselig bog, som i 1924 blev brokket sammen i et fængsel i München. Det står der altså — Tyskland skal have livsrum og mineraler, Frankrig skal ødelægges, Rusland nedlægges, jøderne udryddes og verden tilpasses en ny orden med Tysklandsom centrum. "Mein Kampf" er et makværk, men i løbet af 1930'erne trykt i millioner af eksemplarer, som åbenbart ikke ret mange gjorde sig den ulejlighed at læse. Ellers havde meget mere været til at forudse. Meget kan man beskylde Adolf Hitler for — men i hvert fald ikke for at gå stille med dørene.

Men foreløbig, i begyndelsen af 1920'er-

Genforeningen 1920 — Christian den Tiende hilser på veteraner fra de slesvigske krige. Gløden var blandet med bekymring — Tyskland blev atter stormagt.

ne, er der fred og ingen fare. Ingen har hørt om den hjemsendte korporal Hitler, og Verdenskrigen er stadig krigen, der gjorde ende på alle krige. Danmark får i 1922 en ny forsvarsordning, som i tillid til Folkeforbundets effektivitet og i forventning om en lysere fremtid betyder en ganske kraftig beskæring af neutralitetsforsvaret fra 1909. Københavns landbefæstning er nedlagt allerede i 1920, og forsvaret koncentrerer sig i stigende grad om Jylland. Forsvarsordningen betyder ikke, at diskussionerne standser, og i 1929 sprænges Venstres og Konservatives regeringssamarbejde på grund af forsvarsspørgsmålet. Danmark får sin anden socialdemokratiske regering, støttet af de radikale. Thorvald Stauning bliver statsminister, P. Munch hans udenrigsminister — syv år senere har de to partier flertal i såvel Folketinget som Landstinget, og de er i sidste halvdel af 1930'erne eneansvarlige for Danmarks sikkerheds- og udenrigspolitik.

2.42. Stauning søger nordisk støtte

Diskussionerne om forsvaret, ofte sammen med en i begyndelsen ganske optimistisk, men efterhånden mere og mere pessimistisk vurdering af Folkeforbundets muligheder, fortsætter gennem 1930'erne. Også internt i Socialdemokratiet, hvor Stauning på højden af sin magt, med skæg og sejlerkasket, får vendt den traditionelle pacifisme til en vis grad af erkendelse af forsvarets nødvendighed som andet og mere end blot et politikorps ved grænsen. Hans udenrigsminister P. Munch følger ham, men har ikke samme mulighed for ene mand at præge sit parti. Det radikale Venstre. Ændringerne fremkaldes af verdenskrisen og af den almindelige politiske usikkerhed. I december 1932 er godt 42 procent af arbejdsstyrken arbejdsløs — en trediedel af landets indbyggere er ramt af krisen. Syd for grænsen rumler det stadig mere ildevarslede — Hitler tager magten, Danmark får sit DNSAP og sit LS.

Stauning gør et forsøg på at genoplive forestillingen om Danmarks sydgrænse som Nordens sydgrænse, men hverken

Sverige eller Norge vil være med. Svenskerne fordi de ikke finder det tilrådeligt, nordmændene på grund af Grønlandsstriden, som Norge tabte ved Den internationale Domstol. I juni 1935 indgår Tyskland og Storbritannien en flådeaftale — Tyskland får lov til at bygge en krigsmarine, som er en trediedel af den britiske. Det blev som bekendt til langt mere end trediedelen, og på kort sigt var den vigtigste virkning, at London dermed i realiteten atter overlod Østersøen til Tyskland. De danske stræder fik atter storpolitisk betydning — de kunne, indså både Stauning og Munch, atter komme til at spille en afgørende og måske skæbnsvanger rolle i danmarkshistorien. Det fik den socialdemokratiske kongres til at anerkende, at partiet og dermed regeringen havde pligt til at beskytte grænserne og farvandet. Formuleringerne var af hensyn til enigheden noget uldne, men meningen var klar nok: Socialdemokratiet havde definitivt forladt den gamle afvisende linie.

Lidt fortrøstning var der dog at hente, idet den tyske krigsminister von Blomberg under et besøg i København forsikrede, at det også var i tysk interesse at Danmark forblev neutralt under en eventuel storkrig, og ikke mindst at stræderne forblev åbne. Udtalelserne blev tolket som et løfte om, at Berlin ikke ville gentage august 1914, men Blomberg var ikke krigsminister ret meget længere.

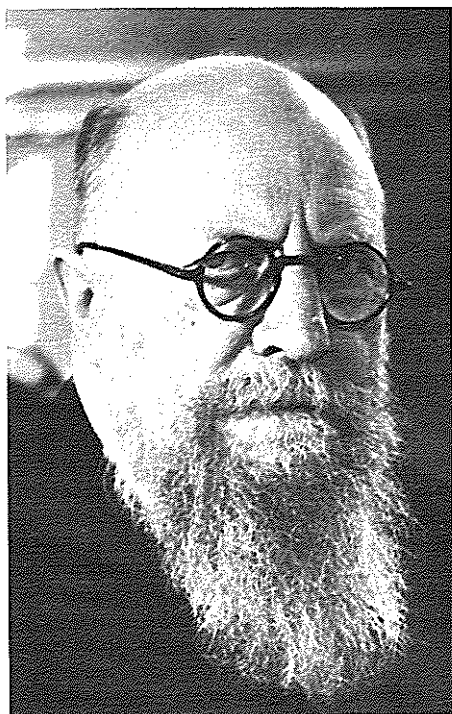
I 1937 vedtager Folketingets socialdemokratisk-radikale flertal de nye forsvarslove, som befæster Socialdemokratiets kursskifte, men generalløjtnant Erik With, der er chef for Generalkommandoen og privat bekendt af Stauning, må modtage en statsministeriel næse, da han erklærer, at Danmark uden et tilstrækkeligt forsvar risikerer at blive besat under et stormagtsopgør om Østersøen. Det var den bekymring, som lå bag regeringens politik, men som samme regering ikke ønskede præsenteret officielt. Samme år synes Stauning på egen hånd at have foretaget sonderinger i retning af en dansk-tysk ikke-angrebspakt. Munch var næppe tilfreds med forsøget, men Stauning havde ende-

ligt opgivet tankerne om et nordisk forsvarsforbund — så eftertrykkeligt at svenskerne ligefrem protesterede, da den danske statsminister sagde det på et møde i Skåne. Svenskerne var, når det kom til stykket, ikke helt uinteresseret i et samarbejde tværs over Øresund, fordi de betragtede Sjælland som opmarchområde mod Sverige, men den danske regering vovede knap nok at diskutere forslaget, fordi det ville betyde en svækkelse af Jylland, hvor koncentrationen af det danske forsvar efter 1920 havde spillet en betydelig psykologisk rolle på grund af frygten for tyske krav om nye grænserevisioner.

Staunings politik i sidste halvdel af 1930'erne kan i nogle henseender i forholdet til Tyskland minde om I.C. Christensens i begyndelsen af århundredet, og selv Munch mente i 1938, at Danmarks muligheder for at holde sig neutral under den storkrig, som nu syntes uundgåelig, var ganske store. Tyskland beherskede Østersøen, den russiske flåde var betydningsløs, og den britiske næppe istand til at foretage et fremstød gennem stræderne. Munch mente samtidig, at den tyske flåde næppe ville kunne trænge frem til Kattegat, og han mente tillige, at Tyskland ville stille sig tilfreds med den fri passage gennem stræderne. Blomberg var ganske vist forhenværende, men hans (tomme) forsikringer var ikke glemt.

2.43. Optakten til 9. april

Neutraliteten skulle i 1938 med andre ord være vel forvaret, den neutralitet der i 1914 var blevet betegnet som "velvillig neutralitet". Et halvt år senere kom den første advarsel. Journalisten Jacob Kronika havde fra absolut pålidelig tysk side erfaret, at Danmark ville blive besat, hvis der skulle udbrude krig mellem Tyskland og England. Berlin regnede ydermere med, at der ville være dansk forståelse for en sådan nødvendighed. Advarslen blev hørt i København, men budskabet gik ikke hjem — hovedparten af regeringens medlemmer var stadig forblændede af erfaringerne fra 1914-18, mens den tyske militære ledelse

Th. Stauning — vendte socialdemokratiet i forsvarsspørgsmålet og genoptog dele af I.C. Christensens tysklandspolitik.

havde taget ved lære af samme erfaringer. For Wehrmacht til lands, til vands og i luften var det afgørende at holde Storbritannien væk fra Norden, som så senere som "Nordland" kunne indlemmes i det stortyske rige. Dertil kom behovet for den svenske jernmalm til den tyske krigsindustri — et behov hvis betydning nok i nogen grad blev overset af samtiden.

I foråret 1939 tilbød Hitler de lande, som måtte føle sig truet af Tyskland, ikke-angrebstraktater, og regeringen skrev efter mange diskussioner under i maj — neutraliteten var herefter i hvert fald velvillig.

Omverdens reaktion var — officielt — forståelse. Danmarks økonomiske og sikkerhedspolitiske afhængighed af Tyskland var erkendt, omend ikke ganske accepteret. Men pagten fjernede ikke be-

kymringen — regeringen frygtede bl.a. tyske krav om besættelse af støttepunkter i Kattegat.

Først skulle krigen dog bryde ud. Mange år senere, i den varme sommer 1971, halter en rund, halvskaldet mand omkring og sætter skodder for sit is- og souvenirhus på halvøen Westerplatte i Danzigbugten. Han ordner postkort og tæller laget op. Dagen er slut, turisterne har forsynet sig, og han skal nå sporvognen, der skramler ham ind til den lille lejlighed inde i Danzig, der nu hedder Gdansk og er polsk. Han véd ikke helt præcis, om han er tysk eller polsk — hans modersmål er tysk, men i denne sommer føler han sig meget polsk. I Gdansks gader har han et halvt år tidligere, i december 1970, deltaget i de demonstrationer, som blev til Østeuropas første arbejderopstand med resultat. Også i efteråret 1939 følte han sig meget polsk. Han var soldat, stationeret i den polske korridor, da den tyske krydser "Schleswig-Holstein" ankrede op ud for Westerplatte med alle flag sat, strampudset og vennesæl trods de dystre kanonmundinger. Næste morgen, den 1. september 1939, åbnede krydseren ild mod de polske vagtposter — det var signalet til den tyske indmarch i Polen, og få timer senere er Anden Verdenskrig igang. Den begyndte på en måde i Østersøen, og den begyndte med, at Tyskland og England kom i krig.

Den lille polske styrke på Westerplatte holder ud hårdnakket længe, og først da husene er jævnet til kældrene, trækker polakkerne sig ud af deres stillinger. Han slæber sig afsted med et skud i hofte og skal gennem modstandsbevægelse og koncentrationslejr, inden han kan åbne sin is- og souvenirbod. Den ligger på kanten af

den kældertomt, hvor han troede, han tilbragte sine sidste timer, mens maskingeværerne bjæffede og kanonerne bragede. Det var siden svært at få noget som helst til at gro på den strimmel jord.

I de første måneder af 1940 planlægger de tyske stabe — som en detalje i krigsførelsen — operation "Weserübung", besættelsen af Danmark og Norge, bl.a. som reaktion på stadige britiske flådeaktioner i Nordsøen og langs Norges kyst. To gange — i januar og februar 1940 — kunne den nyudnævnte danske marineattaché i Berlin, kommandørkaptajn Frits Kjølse indberette pålidelige forlydender om, at Tyskland havde planer om at sikre sig støttepunkter i Danmark og på Norges vestkyst. Han kunne også indberette, at Sverige ikke var omfattet af planerne.

Endnu i marts er der så megen is i de danske farvande, at advarslerne ikke gør dybere indtryk på regeringen i København — og alligevel ledsager den danske gesandt, kammerherre H. Zahle sin marineattachés indberetning med bl.a. følgende: "Jeg ser med den dybeste Alvor paa de kommende Maaneder... Rettens Tid er forbi. Alle vore sunde og rigtige Argumenter vil gaa i Brokkassen. Efter saadanne Linier maa de Neutrale føre deres "Politik", hvis de overhovedet længere kan siges at føre en saadan". Det er særdeles stærke ord i en udenrigsministeriel indberetning.

Om der var en politik at føre, om den 9. april kunne være undgået og i givet fald hvordan — svaret på det sidste har vist ingen påtaget sig at give — strides både implicerede og historikere om den dag i dag. Her er kendsgerningen og konsekvensen tilstrækkelig! Tyskland beherskede Østersøen og adgangsvejene.

3: En ny stormagt i Østersøen

3.1. Historien og nutiden

3.1.1. Parallellen 1848 og 1981

En stille sommerdag på diget langs Sydfalsters østkyst: grønt, blå, plantager, himmel, en svirrende duehøg og sandstranden der krummer sig hvidt ned mod Gedser Odde og fyrtårnets manende pegefinger med den sorte negl. Der er ikke et skib at øjne i horisontens halvcirkel, men i kimingen, langt forbi fyret, stiger en sort røgflane til vejrs, og det tordner i syd. Periodisk vokser denne torden til en dump rumlen, som næsten får digekronen til at dirre. Når fyrets lyskegle om natten famler søgende over himlen, prikker gulorange glimt hul i mørket, akkompagneret noget efter af rungende drøn, som får de græssende harer til at fistre hovedkulds ned ad skråningerne, ned i plantagernes beskyttende nåleskovsmørke.

Vi skriver 1981, og det er Warszawapagten, der holder øvelse – sandsynligvis et sted omkring Rügen, hvor der hver eneste sommer foregår stadigt mere omfattende manøvrer. "Et led i Warszawapagten

nødvendige forsvar", sagde en polsk udenrigsminister på visit i København for nogle år siden, da hans danske vært og kollega udtrykte regeringens bekymring ved at konstatere, hvordan øvelserne næsten år for år rykker nærmere mod danske kyster.

"Normalbilledet" – det er de militære fagfolks betegnelse for de bragende og mundingsglimtende udråbstegn i den stille sydfalsterske sommer. Folk med erfaringer fra krigen husker, at de i sommeren 1944 også kunne stå på diget og se, hvordan glimtene lyste op på sydhimmelen og mærke hvordan digekronen dirrede. Det var de allierede, der bombede i Tyskland. Der var krig. I 1981 er der fred, men glimt og brag er en stadig påmindelse om, at Østersøen efter krigen fik en ny stormagt, der også interesserer sig for de danske stræder. Det er Sovjetunionen, der fra midten af 1950'erne fik en flåde og dermed omsider virkeliggjorde czar Peters drømme om at gøre Rusland til en afgørende og dominerende stormagt.

På den måde bliver nutiden en del af historien – samarbejdet eller modsæt-

ningsforholdet mellem to eller flere af de magter, der ligger omkring Østersøen, er afgørende for, hvordan de mindre og små lande i regionen kan føre udenrigs- og sikkerhedspolitik. Når de — for at citere kammerherre H. Zahle — har kunnet føre en sådan. Værst er det gået de små og mellemstore omkring Østersøen, når de dominerende europæiske magter for kortere eller længere tid er blevet enige. F. eks. da den russiske czar Aleksander og den franske kejser Napoleon i Tilsit blev enige om fastlandsblokaden mod England. De små kom i klemme — i 1807 betalte Danmark med flåden og en sønderslået udenrigshandel, mens Rusland bredte sig i Finland på Sveriges bekostning. I 1939 blev følgen af den kortlivede pagt mellem Hitler og Stalin, at der blev midlertidig mulighed for fornyet sovjetisk ekspansion i Finland, mens Danmark og Norge året efter mistede deres selvstændighed.

Tilsit-formelen, en alliance mellem de to største østersømagter, genfindes også i 1864, da Bismarck i forbindelse med det polske oprør i 1863 havde sluttet aftale med Rusland, som til gengæld holdt sig ude af den anden slesvigske krig. I modsætning til 1848-49, da russiske interesser mod Tyskland viste sig at være til dansk fordel.

Siden midten af 1950'erne har situationen i Østersøen, i historisk perspektiv, været enestående, idet to alliancer omfatter hovedparten af kyststaterne med Sverige og Finland som neutrale undtagelser. Og de to alliancer er hver for sig og på hver sin side elementer i den globale magtbalance, hvis dominerende magter er USA og Sovjetunionen, begge supermagter, den ene tillige østersømagt.

Historien kan bruges og misbruges til forklaring af mange ting, men uden at lægge for meget i det kan det være interessant at betragte parallellen mellem 1848 og 1981. Dengang som nu er afbalancering af de russiske og tyske interesser i østersøområdet en fordel for en selvstændig dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik. Også selv om magtbalancen er vind og skæv. De historiske lighedspunkter kan og skal ikke

overfortolkes, men set fra en dansk synsvinkel er det en fordel, at de to store østersømagter — Sovjetunionen og Forbundsrepublikken Vesttyskland — i godt 25 år har stået i hver sin alliance, som har opvejet hinanden. Det har skabt stabilitet i Østersøen, som samtidig, fordi det er supermagter, der står bag de to alliancer: NATO og Warszawapagten, er blevet en del af den globale magtbalance, en del af magtbalancen mellem Øst og Vest.

Der kan uden vanskelighed findes andre paralleller fra nutiden til begivenheder og alliancer i fortiden, men historien kan ikke bruges på den måde. Den kan vise, hvorfor det gik, som det gik — i den henseende er den lærerig, en uomgængelig del af nutiden, selvom den ikke er så farsitasiløs, at den gentager sig selv. Hvortil kommer, at omstændighederne er anderledes — Danmark har brudt med 150 års neutralitetspolitik og er for første gang frivilligt og med fordel allieret med Tyskland.

3.2. Kapløbet om Østersøen

3.2.1. Situationen maj 1945

I maj 1945 forelå der en ny situation ved Østersøen. Der var, som i 1918, ingen stormagt, og samtidig var brikkerne ved at blive stykket sammen til en helt ny form for magtbalance. I sine erindringer fortæller Montgomery, hvordan hans styrker kørte over hals og hoved fra teltet på Lüneburger Hede, hvor resterne af Det tredje Riges generalstab og rigets "fører", storadmiral Dönitz havde underskrevet kapitulationspapirerne, mod Østersøen og Danmark for at komme russerne i forkøbet. I Montgomerys fremstilling havde den amerikanske øverstkommanderende, general Eisenhower, ikke større forståelse for, at det i denne sidste krigsfase var timer og minutter, som afgjorde, hvordan efterkrigstidens politiske europakort skulle se ud.

Montgomery nåede, hvad han ville — bortset fra Bornholm, hvor der i maj 1945 var 12.000 tyskere, soldater og flygtninge. Bornholm lå øst for den demarkationslinie, som var trukket gennem Tyskland

under fremmarchen fra øst og vest. Samarbejdet mellem Tysklands modstandere, mellem Sovjetunionen og Vestmagterne, var forlængst begyndt at knirke, og det er en rimelig antagelse, at Eisenhower — eller rettere, Washington — ikke ønskede at provokere Moskva ved at lade vestmagternes styrker besætte også Bornholm. Der til var problemet omkring den danske ø midt ude i Østersøen i amerikanske øjne en mindre væsentlig detalje.

I realiteten var disse forhold den første erkendelse af, at Østersøen havde fået en ny, dominerende, omend — viste det sig — i første omgang svag stormagt, Sovjetunionen, selvom ingen vel i foråret 1945 havde fantasi til at forestille sig konsekvenserne. Eftertiden kan med sædvanlig bagklogskab se, at kortene var blundet allerede i 1939-40. De to store østersømagter på det tidspunkt, Tyskland og Sovjetunionen, kunne en overgang enes om at dele indflydelsen. Berlin og Moskva nedlagde og delte Polen, og samtidig udvidede Sovjetunionen sin østersøkyst ved at besætte Estland, Letland og Litauen, som kun fik lov til at eksistere som selvstændige stater i den snes år, der gik mellem de to verdenskrige. I de første krigsår, frem til det tyske angreb på den pludselig forhenværende sovjetiske allierede, der havde været med til at opbygge den tyske krigsmaskine, spillede Østersøen en rolle som tysk indhav, både forsyningsmæssigt i forbindelse med indmarchen i Polen og i forbindelse med transporten af den norske og svenske jernmalm.

Mens Moskva og Berlin var allierede, forlangte Vjatjeslav Molotov, den siden næsten glemte sovjetiske udenrigsminister, at Sovjetunionen fik medkontrol over de danske stræder, som var blevet delvis minneret, dels af danskerne selv, dels af tyskerne. Efter juni 1941, da Wehrmacht rykkede ind i Sovjetunionen, blev Østersøen yderligere befæstet som tysk indhav og forblev det i praksis frem til maj 1945.

Østersøen kom ikke til at spille nogen større rolle for krigshandlingerne — briterne overvejede ganske vist i 1939, under kodenavnet "Katarina", at gentage opera-

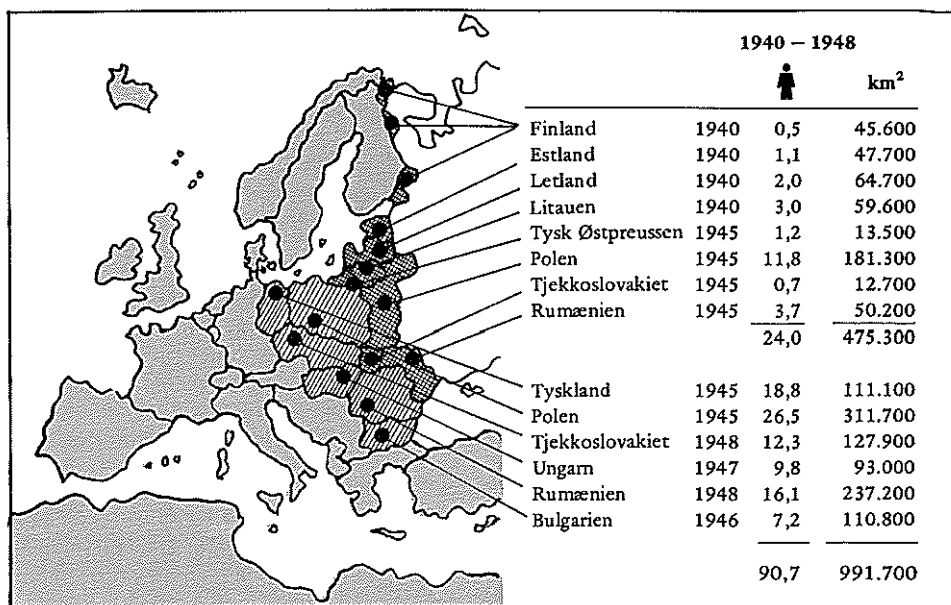
tion København 1807, bl.a. med det formål at afskære de tyske malmtransporter. Ophavsmanden var endnu engang Winston Churchill, som mente, at en britisk aktion kunne få de skandinaviske lande til at træde ind i krigen på britisk side, samtidig med at Sovjetunionen dermed måske kunne bevæges til at skifte holdning til Tyskland. Churchill anså Kielerkanalen for vigtig — men både den og de danske stræder trådte i baggrunden, efterhånden som det viste sig, at den tyske flåde hverken kunne eller ville møde den britiske i et afgørende søslag, samtidig med at tyskerne fra baserne i Norge kunne true transporterne over Nordatlanten.

På Teherankonferencen i 1943 godkendte Stalin et sidenhen opgivet amerikansk forslag om fremtidig internationalisering af Kielerkanalen — de danske stræder blev ikke nævnt — og i Jalta i 1945 foreslog Stalin, at der efter krigen blev oprettet en særlig Kieler-stat med sovjetisk kontrol, men forslaget blev standset af briterne, der indså, at Sovjetunionen hermed ikke alene ville blive Østersøens dominerende magt, men tillige opnå en magtposition som overgik den tyske i 1939.

3.22. Czarens drømme opfyldt

Den stigende sovjetiske interesse for den vestlige østersø og dermed for adgangsvejene var baggrunden for kapløbet mod Danmark og den tyske østersøkyst i krigens sidste fase. En sovjetisk viceudenrigsminister meddelte i januar 1945 den danske repræsentant i Moskva, at Sovjetunionen fremtidig "ikke ville have konkurrenter i Østersøen". Senere samme forår gjorde Sovjetunionen et forsøg på at få Fehmarn indlemmet i den sovjetiske besættelseszone i Tyskland, men måtte nøjes med besættelsen af Bornholm.

Det er sandsynligt, at diplomatiet i Moskva brugte historien og dens erfaringer som forlæg. De skiftende vestlige stormagters interesser i Østersøen var altid kommet på tværs af de russiske og senere sovjetiske. I 1726 afværger et russisk krigstogt mod Danmark, da en engelsk flåde sendes til Østersøen, og i 1760, da Rusland

Sovjets ekspansion 1940-48. For Sovjetunionen betød Anden verdenskrig, at 91 millioner mennesker kom til at leve i sovjetisk interessesfære – Stalin virkeliggjorde czarernes drøm om en bufferzone i vest. Tegning efter NATO-slide.

havde erobret Østpreussen, blev Danmark deltager sammen med Sverige i et forbund, der havde det ene formål at holde den vestlige stormagt, England, ude af Østersøen. I 1800 stiftes et tilsvarende forbund med samme formål, hvorefter England skyder sig vej ind i Østersøen. I 1904 demonstrerede Rusland sit krav om fri passage, støttet af Tyskland, da den russiske østersøflåde skulle sendes til Stillehavet. Sortehavsflåden var lukket inde bag Dardanellerne.

Fra slutningen af det 19. århundrede daler den britiske interesse i Østersøen, og samtidig bliver Tyskland stærkt nok til at hævde sin, i konkurrence med Rusland/Sovjetunionen. Under verdenskrigene spillede Østersøen ikke den forventede rolle, og vestmagternes interesse for området i efteråret 1944 og ikke mindst foråret 1945 er vel, ret beset, en funktion af de sovjetiske ambitioner og forestillinger.

I foråret 1945 kontrollerede Sovjetunionen østersøkysten fra Den finske Bugt til Rügen – Peter den Stores drømme var så rigeligt gået i opfyldelse. Tyskland var slået, delt og sat under administration, og Sovjetunionen var altså for første gang dominerende østersømagt. Denne stilling skulle befæstes i de kommende år, efterhånden som Polen og DDR blev folkedemokratier, afhængige og kontrollerede af Moskva.

3.23. Sovjet bliver en flådemagt

Først i 1950'ernes sidste halvdel kan Sovjetunionen sætte flådemagt bag sin dominans. Det forudsatte Stalins død og en efterfølgende omvurdering af sovjetisk strategi, der til da, på grundlag af erfaringerne fra Anden Verdenskrig, lagde hovedvægten på landstridskræfter. Og det krævede et flådeprogram, der i omfang og tempo er enestående i verdenshistorien, og som

kan få selv de tyske organisatorer og planlæggere fra midten af 1930'erne til at blegne af misundelse. I det omfang de overlevede den krig, de selv satte igang.

Allerede i det tidlige forår 1945 var den kolde krig igang. Den hed bare endnu ikke sådan, men der var – som Churchill udtrykte det i en tale i Fulton i 1946 – gået et jerntæppe ned gennem Europa, fra Østersøen til Adriaterhavet. Stalin havde virkeliggjort de russiske czarers drøm om en bufferzone mellem Rusland og Tyskland, og samtidig betød folkedemokratiseringen af Østeuropa og ikke mindst den kommunistiske magtovertagelse i Prag i 1948, at Vesten rykkede tættere sammen, først og fremmest fordi Czekoslovakiet var det eneste østeuropæiske land, der havde en egentlig demokratisk tradition. Begivenhederne og den sovjetiske holdning f.eks. i FN, der i en kort politisk eufori blev anset for at være den organisation, som kunne forhindre alle fremtidige krige og løse alle internationale stridsspørgsmål, understregede nødvendigheden af at finde andre udenrigspolitiske løsninger, også i Østersøområdet, omend Danmark var længere end Norge om at opgive forestillingerne og forhåbningerne om fortsættelse af neutralitetstraditionen. Men inden danske politikere kunne nå så langt, skulde problemet Bornholm klares.

3.3. Sovjetunionen og Bornholm

3.3.1. Bornholms omtumlede historie

Mens det øvrige Danmark festede, rev mørkelægningsgardinerne ned og tændte levende lys i vinduerne, var der underligt stille og mørkt på Bornholm. Chefen for den tyske styrke på øen nægtede at overgive sig, og en og anden bornholmer kan have været bekymret for, om der nu skulle skrives endnu et kapitel i den lille østersø-øes omtumlede historie. Bornholm havde altid, geografisk og i overført betydning, ligget i udkanten af riget – styret fra bispesædet i Lund, indtil Christian II inddrog øen under kronen. Samme Christian blev

fordrevet, og Bornholm blev for 50 år givet til lybekkerne som tak for hjælpen. I 1645 blev øen erobret af svenskerne, men den blev givet tilbage til Danmark ved fredsslutningen og generobret i 1658. Ved freden i Roskilde blev den afstået til Sverige.

Bornholmerne gjorde oprør, og som tak gav Frederik III øen skattefrihed og fritagelse for militærtjeneste. Først med hærloven i 1867 sidestilles Bornholm i den henseende med resten af riget. I 1940 kom besættelsen én dag senere til Bornholm, og i 1945 kom befrielsen fire dage senere. Som svar på den tyske kommandants halsstarrighed bombede sovjetiske fly den 7. maj Rønne og Nexø – 10 mennesker dræbtes, og først efter fornyede bombardementer overgav tyskerne sig den 9. maj, da enheder af Den røde Hær gjorde landgang på øen.

En mærkværdig besættelse fulgte, omgærdet med stor hemmelighedsfuldhed fra sovjetisk side og med lige så stor diskretion fra dansk. Den røde Hær holdt sig isoleret under opholdet, som skulle vise sig at vare i 10 måneder, frem til april 1946. I begyndelsen, anslås det, var der 8.000 sovjetiske soldater på øen, senere faldt tallet til 6.000. Den sovjetiske kommandant forsikrede gang på gang – næsten foruroligende mekanisk – at opholdet var midlertidigt, og f.eks. i slutningen af maj 1945 udsender Den røde Hær følgende proklamation:

”Øen Bornholm er en del af Danmark, og den er kun besat af vore tropper, fordi den ligger bag vor tyske okkupationszone. Øen er besat midlertidigt af Den røde Armés tropper, indtil de i forbindelse med krigen stående spørgsmål i Tyskland er løst”.

Kernen i sagen er formentlig, at Bornholm lå øst for ”jerntæppet”, og Bornholm er sammen med Nordnorge, den finske Porkkala-halvø og et hjørne af Østrig de eneste eksempler på, at Sovjetunionen har opgivet landområder, som den én gang har sat sig på. Tilbagetrækningen i april 1946 er i klar modstrid med den sovjetiske interesse i Østersøen under Hitler-

Stalin-pagten og i de sidste krigsår. Den sovjetiske besættelse fremkaldte, sammenholdt med de sovjetiske krav og forestillinger om kontrol med Østersøen og adgangsvejene, bekymring og pessimisme hos vestmagterne. Fra dansk side blev der altså gået særdeles stille med dørene — diskretionen gik så vidt, at der fra sommeren 1945 blev indført pressecensur på alt om den sovjetiske besættelse.

Diskretionen sammen med stadige danske forsikringer i 1945-46 om, at Danmark ville søge at løse sine sikkerhedspolitiske problemer gennem FN og altså ikke glide ind i blokken af vestmagter kan have bidraget til at fjerne den sovjetiske besættelse — i hvert fald kan den danske repræsentant i Moskva, Thomas Døssing, i marts 1946 under forhandlingerne med

udenrigsministeriet om øens fremtid forsikre russerne om, at Danmark, alene, uden fremmede tropper, er istand til at overtage administrationen. I skrivelsen til det sovjetiske udenrigsministerium hed det:

"Under henvisning til den forhandling, som jeg havde den ære at føre med Deres Excellence vedrørende øen Bornholm, tillader jeg mig efter ordre fra min regering at meddele Dem, at Danmark uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper er i stand til med egne styrker at besætte Bornholm og der fuldt ud at oprette sin egen administration".

Nøgleordene er "uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper". Moskva må have følt sig beroliget — omend Kreml sidenhen, første gang to år senere under forhandlingerne om et nordisk forsvars-

Rønne maj 1945 — efter 10 måneders mærkelig besættelse opgav Sovjetunionen besættelsen af øen. Et af de få eksempler på, at Moskva har opgivet politiske eller militære erobringer.

forbund, har søgt at antyde, at Danmark havde særlige forpligtelser over for Sovjetunionen med hensyn til Bornholm, bl.a. en forpligtelse til at holde den fri for fremmede styrker, også under manøvrer. Hver gang denne fortolkning af 1946-aftalen er blevet fremført direkte eller via pressen af sovjetiske talsmænd og forhandlere, er den blevet afvist af den danske regering, som dog i NATO-henseende er mere diskret på Bornholm end andre steder i landet.

3.32. Bornholms befrielse

Mens Østersøen synes at have spillet en vis rolle i sovjetisk udenrigspolitik og strategisk tænkning i de første efterkrigsår, sås ikke en tilsvarende interesse hos den dominerende vestmagt, De forenede Stater, der i forholdet til Danmark først og fremmest interesserede sig for Grønland. Dette har Moskva naturligvis bemærket, og sammenholdt med den centrale formulering i 1946-erklæringen, som vistnok er helt af sovjetisk oprindelse, kan Sovjetunionen have følt en vis sikkerhed. Nogen klar forestilling om, hvorfor russerne forlod Bornholm kan ikke gives, bl.a. fordi de sovjetiske arkiver er lukkede. Mary Dau, der har undersøgt det dansk-sovjetiske forhold frem til 1949, peger på to muligheder:

- 1) Moskva kan have ment, at dansk kontrol med Bornholm samtidig var en garanti for strædernes neutralisering. Lybekkerne følte det — uden sammenligning — i hvert fald sådan efter Christian II's fald.
- 2) Sovjetunionen har i den foreliggende situation lagt større vægt på middehavsproblemerne og passagen fra Sortehavet og ønskede derfor ikke at komplicere den situation ved at stille sig på bagbenene omkring Bornholm. I givet fald har de sovjetiske ledere altså satset mest på at realisere den gamle czaristiske drøm om adgangen til "det varme vand".

En tredje mulighed, der heller ikke kan underbygges nærmere, er, at Sovjetunionen i 1945-46 ikke havde brug for Born-

holm. Der skulle gå endnu 10-15 år, inden Sovjetunionen var en flådemagt med vitale interesser også i Østersøen. Mulighederne for i 1945-46 at holde Bornholm mod vestmagternes vilje var begrænsede og kunne blive mødt med en genfremsettelse af det amerikanske forslag fra Potsdamkonferencen i 1945 om, at en række europæiske vandveje, også sovjetiske, fremtidig blev internationaliserede.

Sovjetunionen reagerede, bl.a. med henvisning til bornholm-aftalen, skarpt på forhandlingerne om et nordisk forsvarsforbund og endnu skarpere, da de planer måtte opgives, og Danmark i stedet valgte NATO som ramme om efterkrigstidens sikkerhedspolitik. I 1961-62, da det sovjetisk-nordiske forhold var inde i en krise, udgives i Moskva en lille bog, "Nasij Severnije Sosedi" (Vore nordiske naboer), der fikst og færdigt resumerer et årtis politiske udvikling: "Danmarks stærke afhængighed af udenlandsk kapital var en af hovedårsagerne først til Danmarks indtræden i NATO og dernæst til det stadigt styrkede militære samarbejde med Tyskland".

3.33. USA og Østersøen

I april 1946 var ingen sikre på, om Sovjetunionen ikke igen kunne besætte Bornholm. I en indberetning til Udenrigsministeriet fra Henrik Kauffmann, den danske gesandt i Washington, med vurdering af USAs holdning til de nordiske forsvarsforhandlinger og det nordiske sikkerhedsproblem, nævnes tidsrammen 10-15 år. På grundlag af sine samtaler er Kauffmann "tilbøjelig til at tro, at Amerika i stigende grad vil føle, at dets grænser er i Europa". Modsetningsforholdet mellem Øst og Vest begynder at aftegne sig, og Østersøen bliver et indirekte led i dette modsætningsforhold.

I sin redegørelse henviser Kauffmann til Danmarks geografiske og strategiske beliggenhed ved adgangsvejene til Østersøen og fortsætter: "Medens en besættelse af Danmark eller nogen af de danske øer ville fremkalde stor harme og indignation i den amerikanske befolkning, ville det ikke hos denne fremkalde nogen frygt for,

Udenrigsminister Gustav Rasmussen underskriver, bistået af ambassadør Kauffmann, Atlantpagten i april 1949 – et brud med næsten 150 års dansk sikkerhedspolitik.

at Amerikas egne livsinteresser er truede. En besættelse af mere centralt beliggende danske øer ville fremkalde en betydeligt større reaktion end en besættelse af Bornholm, men selv en besættelse af disse ville efter mit skøn, således som forholdene ligger i øjeblikket, ikke fremkalde en amerikansk krigserklæring, hvis Danmark har sagt nej til at blive medlem af Atlanterhavspagten”.

Kaufmann betragtede med andre ord NATO som en garanti for Danmarks sikkerhed i forholdet til Sovjetunionen – en garanti som Danmark ikke tidligere havde været istand til at opnå i forholdet til den eller de store østersømagter. Kauffmann mente altså ikke, at Danmark kunne løse sit sikkerhedsproblem gennem fortsættelse af den traditionelle neutralitetspolitik eller gennem et nordisk forsvarsforbund,

som næppe ville kunne have opnået stormagtsgarantier. Indberetningens redegørelse opridser den argumentation, som i mange år frem, helt frem til nutiden, er kernen i dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik.

Den danske gesandt mener, at en delvis sovjetisk besættelse af Danmark – hvis Norge som eneste nordiske land var medlem af NATO – ville medføre, at der blev oprettet amerikanske baser i Sydnorge for ”at lukke ind- og udløbene til Østersøen ved Skagerrak”, og han noterer videre, at USAs overvejende strategiske interesse i Skandinavien er Syd- eller Sydvestnorge, og han regner med, at Østersøen kan lukkes ”nogenlunde tilfredsstillende, blot man behersker Sydvestnorge”.

Igen er der historiske paralleller, som, brugt med nødvendig varsomhed, peger

på den britiske afskrivning af Danmark forud for Første og Anden Verdenskrig. Denne gang ikke som tysk, men som sovjetisk interessesfære. Danmarks stjerne i Washington er ikke høj, vurderingen af de danske problemer heller ikke. Kauffmann konkluderer, at hvis Danmark holder sig uden for NATO, vil landet "frembyde en betydelig fristelse for Rusland, både fordi Rusland fra baser i Danmark vil kunne flankere Sverige, og fordi stræderne set med russiske øjne er af stor strategisk vigtighed af hensyn til ubådsflåden, selvom Vesten mener at kunne blokere Skagerrak fra Sydnorge. Danmark ville være det sted i Europa, hvor Rusland på én gang havde mest at vinde og samtidig løb mindst risiko for at udløse en verdenskrig."

Fra Moskva supplerer ambassadør K. Monrad-Hansen: "Man skal ikke blive forundret, hvis en dansk tiltræden af Atlanterhavspagten medfører forlægning af nogle russiske divisioner til den nordvestlige del af den russiske zone i Tyskland så nær Danmark som muligt for at bringe os i en lignende situation som Tyrkiet".

3.34. Bekymringen fortsætter

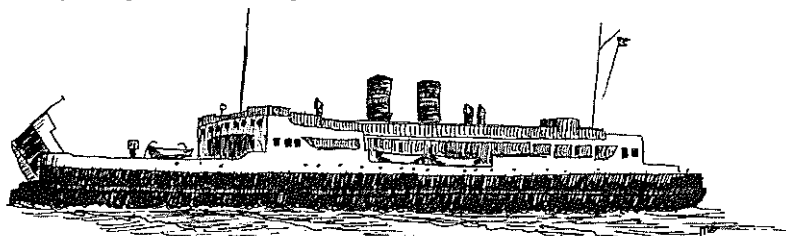
Bekymringen for de sovjetiske hensigter er vel næppe, ret beset, mindre i 1981, end den var det i slutningen af 1940'erne — men der er den væsentlige forskel, at Danmark ikke står isoleret over for den sovjetiske supermagt, at Østersøen er en del af den samlede øst-vest-balance. Udryksformen bliver derfor anderledes, mindre skarp — men når f.eks. den danske udenrigsminister på NATO-møder giver udtryk for bekymring over udviklingen i

østersøområdet, bygger det på en klar konsekvens i dansk udenrigs-og-sikkerhedspolitik siden slutningen af 1940'erne — en konsekvens som ind imellem er blevet tilsyneladende forplumret af modstridende tendenser i udenrigspolitikken.

Tilslutningen til NATO udløser selvsagt en omfattende og ganske skarp debat i Danmark — synspunkterne falder nogenlunde inden for rammerne af de partistandpunkter, som kendes i dag omkring det vestlige forsvarssamarbejde — men udviklingen i Østeuropa i almindelighed og i Czekoslovakiet i særdeleshed spiller en afgørende rolle i beslutningsprocessen, og da Hans Hedtoft tager ordet i den afgørende debat i foråret 1949, henviser han bl.a. til den 9. april 1940 og slutter: "Vi hører til Norden, og vi hører til Vesteuropa".

Dette er en af udenrigspolitikken tilsyneladende modstridende tendenser — tendenser som indimellem, f.eks. da Danmark både forhandlede NORDEK og EF-optagelse, har forplumret omverdenens billede af udenrigs- og sikkerhedspolitikken. Det er tendenser, som i konkrete sager — ikke mindst sager vedrørende holdninger udmøntet i EF og i nordisk regie — på det nærmeste kolliderer, og udsætter regeringen for kritik, hvad enten den vælger den nordiske eller den europæiske linie.

Det hører med til dette billede, at Sovjetunionen under debatten forud for folkeafstemningen om det danske EF-medlemskab i 1972 gjorde meget ud af at fremstille et nordisk samarbejde med sovjetisk støtte som et alternativ til Fællesmarkedet. Altså et østersø-samarbejde.

Dampskibet "Danmark" der saa sent som 1960'erne sejlede halvtom paa Østersøen mellem Gedser og Warnemünde

4: Det nye europakort

4.1. Vesteuropæiske samlingsbe- stræbelser

4.1.1. Opspillet til Fællesmarkedet

Østersøen har ikke spillet nogen egentlig rolle i udviklingen efter ca. 1950, men den politiske, økonomiske og ideologiske udvikling har til gengæld spillet en ganske betydelig rolle for forholdene i østersøområdet, ikke mindst gennem skabelsen af de to konkurrerende alliancer (NATO og Warszawapagten). Og hele det næsten 30-årige forløb har samtidig været med til at præge og efterhånden stabilisere Danmarks forhold også til de øst-europæiske østersønaboer. Et forhold, som måske rimeligst kan beskrives som korrekt, praktisk og moderat elskværdigt. Et forhold, der som forudsætning har efterkrigstidens politiske europakort.

Allerede under krigen havde en fransk diplomat, Jean Monnet, søgt at interessere politikere og statsmænd for en dengang utrolig plan om at sikre Europa mod fremtidige krige gennem et tæt økonomisk og politisk samarbejde mellem de europæiske lande, også med et nyt Tyskland som deltager. Først fra 1950'erne begynder samlingsbestræbelserne at blive til virkelighed, Tyskland og Frankrig kommer på talefod, fransk og tysk kul kommer med Kul- og Stållunionen, en af ingredienserne i det senere EF, i 1952 under fælles administration. USA, der med oprettelsen af NATO for første gang er aktiv medspiller i europæisk politik, tilskynder til udvidelse af det vesteuropæiske samarbejde oven på den amerikanske støtte (Marshall-hjælpen) til den europæiske genopbygning. Første forsøg på at etablere et

europæisk militært samarbejde — også med vesttysk deltagelse — strandede, og i stedet blev Vesttyskland, til stort sovjetisk ubehag, medlem i 1955 af NATO.

Filosofien var bl.a. den, at vesttysk genoprustning var uundgåelig i lyset af det stadigt mere spændte forhold mellem Øst og Vest, og da måtte det være en afgørende forudsætning, at der blev skabt en kollektiv ramme om vesttysk udenrigs-, sikkerheds- og forsvarspolitik. Moskva protesterede og hævdede, at vesttysk optagelse i NATO var en krænkelse af aftalerne mellem de allierede, og desuden mente Sovjetunionen, at vesttysk genoprustning uvægerligt måtte føre til nye konflikter på grund af de vesttyske krav på områderne øst for Oder-Neisse. Den påståede vesttyske revanchisme blev i de følgende ganske mange år et nøgleord i sovjetisk og øst-europæisk propaganda — måske mest af alt for at holde sammen på Sovjetunionens østeuropæiske forland.

I økonomisk forstand blev Vesteuropa delt på tværs af forsvarssamarbejdet gennem oprettelsen på den ene side af Fællesmarkedet med Vesttyskland, Frankrig og Italien som vigtigste medlemmer og på den anden frihandelsområdet EFTA med bl.a. Storbritannien og Danmark som medlemmer. Den danske holdning var på det tidspunkt logisk, både af hensyn til det nordiske samarbejde og fordi dansk udenrigspolitik via Storbritannienvarknyttes til den amerikanske i NATO, hvis vigtigste europæiske medlem i endnu nogle år var England. Denne rolle er i dag overtaget af Vesttyskland — Frankrig kunne måske have spillet den, men foretrak i 1966 at trække sig ud af det integrerede NATO-forsvarssamarbejde.

4.12. NATO's politiske rolle

Omtrent samtidig, i 1967, undergik NATO-samarbejdet, bl.a. på dansk initiativ, en kvalitativ forandring. Den såkaldte Harmel-rapport, opkaldt efter den daværende belgiske udenrigsminister, fastslår, at NATO ikke alene spiller en militær rolle som forsvarsalliance, men også en politisk med henblik på at være et grundlag for forhandlinger med Sovjetunionen og Østeuropa. Synspunktet var det samme som i dag, nemlig at forudsætningen for resultatgivende forhandlinger med den sovjetiske supermagt om bl.a. politisk afspænding nødvendigvis må være vesteuropæisk militær troværdighed og nogenlunde ligevægt mellem de to alliancer.

Begivenhederne i Tjecoslovakiet i 1968 skabte bekymring i Vesteuropa, og øst-vest-dialogen, der så småt var ved at komme igang, gik for en tid i stå. Det afgørende gennembrud kom omkring 1970 med den vesttyske "ostpolitik", udsoningen med Sovjetunionen og Østeuropa, det gennembrud som blev grundlaget for Vesttysklands status som Vesteuropas betydeligste politiske og økonomiske magt. En af konsekvenserne er, at de vesteuropæiske lande, Danmark i høj grad, tager vidtgående hensyn til vesttyskerne i forhandlingerne med Sovjetunionen og Østeuropa, så vidtgående at Sikkerhedskonferencens opfølgningsmøder i Beograd i 1977-78 førte til en periode med amerikansk-vesteuropæiske spændinger, d.v.s. spændinger mellem USA, der meget kraftigt spillede på kravet om sovjetisk overholdelse og opfyldelse af menneskerettighederne, og Vesttyskland, der ikke var principielt uenig, men som af hensyn til de praktiske løsninger ønskede mere stilfærdighed, således at den sovjetiske modpart ikke blev trængt op i en krog.

Dette nye, også i politisk forstand betydningsfulde Vesttyskland, bærer hovedbyrden i det vesteuropæiske NATO-forsvar, men tager samtidig, på grund af fortiden, hensyn til sine partnere. I det udvidede Fællesmarked er forholdet det samme — Storbritanniens optagelse i 1973 sammen med Danmark og Irland betød

ikke den opvejning af fransk-vesttysk dominans, som nogle af de mindre EF-lande givet havde set frem til.

4.13. EF's udenrigspolitik

Den franske udtræden af NATOs militære samarbejde fjernede ikke de politiske spændinger i alliancen — der kom nye. Oberstkuppet i Grækenland i 1967 bragte specielt Danmark i et modsætningsforhold til den græske NATO-allierede, den britisk-islandske torskekrig kom næsten til at dominere flere NATO-møder, og fra 1974 har spændingerne mellem Grækenland og Tyrkiet delvis lammet samarbejdet på NATOs sydflanke.

Til gengæld foregår der en stilfærdig tilnærmelse mellem NATO og Frankrig — uden at der er udsigt til fransk tilbagevenden til det integrerede forsvarssamarbejde. Tilnærmelsen bygger først og fremmest på en fransk erkendelse af, at det franske forsvar er en afgørende del af Vesteuropas samlede forsvar, som også er nødvendigt for fransk sikkerhed.

Det amerikansk-vesteuropæiske forhold er efter en krise i begyndelsen af 1970'erne stabiliseret og normaliseret. Spændingerne skyldtes først og fremmest den ironske omstændighed, at det vesteuropæiske samarbejde, som USA i årevis havde tilskyndet til, nu begyndte at fungere — med det resultat, at de vesteuropæiske og amerikanske interesser ikke nødvendigvis var sammenfaldende. Det er kommet til udtryk f.eks. i forholdet til Mellemøsten, i økonomisk politik og i øst-vest-forholdet.

Det udenrigspolitiske samarbejde mellem de ni fællesmarkedslande har vist sig at være af stigende betydning, også i forhandlinger med Østeuropa og Sovjetunionen. EF-landene har i perioder sat tempo og emner på den europæiske sikkerheds- og samarbejdskonference (CSCE), uden at Sovjetunionen og dens allierede dog har "anerkendt" EF. I modsætning til Kina, der ser EF og NATO som en aflastning af den sovjetisk-kinesiske grænse og i det spændte forhold mellem Moskva og Peking.

4.2. Udviklingen i Østeuropa

4.21. COMECON

De voldsomme sovjetiske reaktioner på Vesttysklands medlemskab af NATO blev en af de faktorer, som førte til dannelsen af Warszawapagten. Sovjetunionen havde i forvejen knyttet de østeuropæiske lande til sig gennem et net af tosidige vennskabs- og bistandstraktater, som fornyes regelmæssigt, og som — hvis Warszawapagten skulle forsvinde — så rigeligt kan erstatte det formaliserede militære samarbejde. Efter den ungarske opstand i 1956 kom alliancen til at spille en voksende rolle — først som kontrolapparat for de sovjetiske interesser, efterhånden tillige som regulær militær alliance.

Det økonomiske samarbejde foregår formelt gennem COMECON, Rådet for gensidig bistand og udvikling, der blev oprettet i 1949 som et modstykke til den Marshall-hjælp, som bl.a. Českoslovakiet i første omgang sagde jatak til, men aldrig fik, fordi Sovjetunionen lagde sig imellem. COMECON har dog først fra omkring midten af 1960'erne spillet en egentlig rolle — samtidig med at Rumænien løbende har modsat sig sovjetiske integrations- og koordineringsforsøg.

I øst-vest-forholdet er COMECON aldrig blevet nogen egentlig forhandlingspartner for EF af den simple grund, at COMECON — i modsætning til Fællesmarkedet — ikke kan forhandle på medlemslandenes vegne. Her spores bl.a. den rumænske indflydelse. Til gengæld har adskillige østeuropæiske lande med COMECON som "paraply" søgt tosidede økonomiske og handelsmæssige kontakter med Vesten.

Jugoslavien har siden Titos brud med Stalin — eller rettere omvendt — stået uden for dette samarbejde, både militært og økonomisk. Det jugoslavisk-sovjetiske forhold er svingende, og med Titos forsvinden fra den politiske scene må det antages, at sovjetisk pres på Jugoslavien i spændte situationer, f.eks. i Mellemøsten,

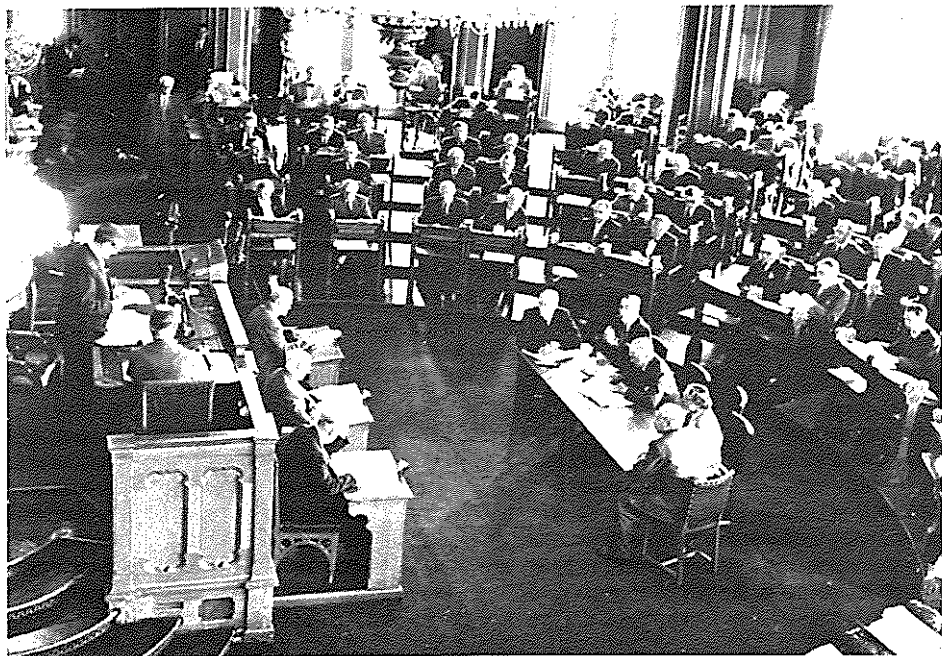
vil øges, samtidig med at Titos efterfølger formentlig vil forsøge at styre en forsigtigere kurs mellem Øst og Vest.

4.22. Konflikter i Øst

Kriser og spændinger mellem supermagten og dens allierede i Øst er forløbet anderledes end i Vest. Ungarn og Českoslovakiet er de voldsomste eksempler — Rumænien et mere stilfærdigt, bl.a. på grund af den omstændighed, at Rumænien i sovjetiske øjne ikke er så "udsat" som f.eks. Českoslovakiet og Ungarn. Indgrebet mod Aleksander Dubceks reformkommunisme i 1968 har haft følgevirkninger, som på tre områder har kunnet mærkes også i øst-vest-forholdet:

- 1) I militær forstand betød den sovjetisk-dirigerede invasion en formentlig endnu ikke overvundet svækkelse af Warszawapagten centrale afsnit.
- 2) I ideologisk forstand førte invasionen til, at flere store østeuropæiske kommunistpartier, først og fremmest det italienske, udvidede deres politiske uafhængighed af Moskva gennem "eurokommunismen", en bevægelse som med 1970'ernes udgang måske er ved at dale i betydning, fordi den ikke har nået de lokale resultater, som dens ophavsmænd forestillede sig.
- 3) "Eurokommunismens" vigtigste ideologiske betydning ligger måske i Østeuropa, idet den synes at have inspireret grupperne af systemkritikere og borgerrettighedsforkæmpere, der for alvor trådte frem bl.a. som reaktion på invasionen i Českoslovakiet. Deres betydning i første omgang kan måske siges at være, at de i Sovjetunionens forhold til Vesten betyder mindre sovjetisk og østeuropæisk manøvrer mulighed. Eurokommunismen har vel også i et vist omfang været inspirationskilde for den polske uafhængige fagforeningsbevægelse, som slog igennem fra sommeren 1980.

Den sovjetisk-kinesiske konflikt, der blev kendt af omverdenen fra slutningen af 1950'erne, har ikke sat sig spor i Østeuropa, ud over i rumænsk udenrigspolitik,

Nordisk Råd i det norske storting — en svag afglans af Blichers og andres drømme om Norden.

men derimod i en sovjetisk-kinesisk rivalisering i "den tredje verden", samtidig med at den i det lange perspektiv er en vigtig forudsætning for Kinas åbning mod Vesten efter Maos død. Hvis tendensen holder, kan det på længere sigt betyde, at en stigende del af de sovjetiske væbnede styrker bindes til den sovjetiske østgrænse som reaktion på Kinas ambitiøse industrialisering med vestlig hjælp og assistance. Samtidig rummer en optrapning af den sovjetisk-kinesiske strid naturligvis også en risiko for øst-vest-samarbejdet i Europa.

Ingen af disse begivenheder, kriserne i Østeuropa og den sovjetisk-kinesiske krise, har dog på afgørende vis svækket Sovjetunionens position som supermagt på lige fod med USA. Et forhold som også har betydning for udviklingen i østersøområdet.

4.3. Nordisk balance og sikkerhedspolitik

4.3.1. Vilkårene for de fem nordiske lande

Da de fem nordiske lande — på hver sin måde — i de første efterkrigsår skulle fastlægge deres udenrigs- og sikkerhedspolitiske orientering, skete det selvsagt på grundlag af historien, erfaringerne fra krigen og under hensyntagen til de stormagtsgrupperinger, som begyndte at aftegne sig. Men ét af landene havde ikke noget reelt valg. Det var Finland, der i 1948 indgik en venskabs- og bistandstraktat med den store sovjetiske nabo, og hensynet til Finland har i visse situationer, ikke mindst i svensk udenrigspolitik, spillet en rolle for de øvrige reaktioner og handlinger.

Resultatet af disse første efterkrigsårs overvejelser blev, at tre lande — Danmark, Norge og Island — tilsluttede sig NATO, alle tre med visse forbehold, men samtidig som et resultat af de bindinger vestover, som i forskellig grad var skabt under opgøret med Tyskland. Finland havde intet andet valg end neutraliteten, mens Sverige valgte den.

Finland deltog ikke i de strandede forhandlinger om et nordisk forsvarsforbund — så langt kunne regeringen i Helsingfors under ingen omstændigheder strække sig af hensyn til Sovjetunionen, som i forvejen reagerede skarpt på de dansk-svensk-norske forhandlinger om et forsvarsforbund og endnu skarpere, da Danmark og Norge besluttede sig for NATO-medlemskabet. Set fra et svensk synspunkt er dansk-norsk NATO-medlemskab en fordel, fordi det begrænser den sovjetiske indflydelse i det nordiske område, mens der fra finsk side i starten blev givet udtryk for nogen betænkelighed. Et forhold som illustrerer forskellene på svensk og finsk neutralitet. I begyndelsen af 1960'erne skulle det vise sig, at denne nordiske sikkerhedspolitiske kombination i hvert fald i visse situationer kunne være en stabiliserende, i politisk forstand ligefrem afvæbnende faktor.

Ved at lægge pres på Finland søgte Sovjetunionen bl.a. at forhindre dannelsen af den dansk-vesttyske enhedskommando for østersøområdet (*se afsnit 5.13.*), men det viste sig, at understregninger af den svenske neutralitet — "alliancefrihed i fred, stræbende mod neutralitet i krig" — og af begrænsningerne i det dansk-norske NATO-medlemskab kunne afværge krisen. Deraf opstod teorien om en særlig "nordisk balance", som tjener til at forhindre, at supermagternes modstridende interesser direkte kolliderer i det nordiske område. Balance-teorien er i nogen grad omstridt, men den har i hvert fald gjort det muligt at inddrage Finland i det nordiske samarbejde i et omfang, der syntes umuligt, da Moskva i sin tid reagerede mod finsk deltagelse i Nordisk Råd.

Det er aldrig lykkedes Finland at få

Sovjetunionen til i communiquéer og erklæringer at acceptere eller anerkende den finske neutralitet, men det finske værtskab for den første europæiske sikkerheds- og samarbejdskonference tjente til gengæld til i omverdenen at styrke indtrykket af finsk neutralitet, selvom "Finlandisering" fortsat er et ord, der anvendes til beskrivelse af et lille lands afhængighed af den store, sædvanligvis sovjetiske nabo.

Finlands særlige neutralitet pålægger regeringen i Helsingfors restriktioner i udenrigs- og sikkerhedspolitisk henseende. Finlands pludselige brud med NORDEK-forhandlingerne om et tættere nordisk økonomisk samarbejde er et af de mere markante eksempler. Det er også et udtryk for samme tendens, at Finland har overtaget forslagene om skabelse af en atomfri zone i Norden, den såkaldte Kekkonenplan, som til stigende irritation i de øvrige nordiske hovedstæder bliver taget frem og genfremsat med ujævne mellemrum. Reaktionen er, at Norden allerede er en atomfri zone, og at den vil forblive det, så længe ingen udenforstående indfører kernevåben på nordisk område. De sovjetiske atomubåde, som i de sidste år har været stationeret i Østersøen, blev i realiteten — sammen med de sovjetiske atomvåben på Kolahalvøen — de første kernevåben i Norden.

4.32. Forbehold overfor A-våben

Kerne våben-forbeholdet er en vigtig del af Danmarks og Norges NATO-medlemskab. Begge lande understreger, at de ikke "under de nuværende omstændigheder" — i nogle situationer hedder det "i fredstid" — ønsker at modtage hverken kernevåben eller fremføringsmidler dertil. Forbeholdet er i overensstemmelse med de to landes samtidige nej til stationering af fremmede styrker i fredstid — undtaget er selvsagt depoter og lagre, som skal anvendes af de styrker, der fra det øvrige NATO-område måtte blive fremsendt til forstærkning i en krigs- eller krisesituation.

De to forbehold har fået nogen til at karakterisere det dansk-norske NATO-med-

lemskab som et medlemskab på minimalvilkår, og det er i hvert fald rigtigt, at Danmark i en årrække af sine NATO-partnere blev kritiseret for at yde for lidt til det fælles forsvar. Kritikken er stort set forstummet med de fire-årige forsvarsforlig, der for det sidste vedkommende yder mere rummer den fordel, at det, i hvert fald i et vist omfang, tager højde for inflation og prisstigninger.

Ud over de nævnte forbehold har Norge foretaget en militær udtynding i den nordligste del af landet, også af hensyn til Sovjetunionen, mens Danmark på tilsvarende måde optræder med en vis diskretion og tilbageholdenhed omkring Bornholm i NATO-sammenhænge. Disse frivillige begrænsninger, der også omfatter et svensk afkald på kernevåben, er elementer i den nordiske balance, nogle af forudsætningerne for, at der kan tales om nordisk balance som en politisk realitet — med det ene og væsentlige forbehold, at hverken supermagten i østersøområdet eller dens allierede anerkender, at et sådant begreb findes og har politisk relevans.

Også Islands NATO-medlemskab er på minimalvilkår — landet har ikke væbnede styrker, men stiller til gengæld et baseområde til rådighed for USA og dermed for NATO, hvorved regeringen i Reykjavik har taget konsekvensen af den udenrigspolitiske orientering, som begyndte efter frigørelsen fra Danmark.

4.3.3. Norden og Fællesmarkedet

Lige så lidt som de nordiske lande i sikkerhedspolitisk henseende har valgt samme løsninger, lige så lidt har de gjort det i økonomiske forhold. Efter at planerne om NORDEK strandede, gik Danmark ind i Fællesmarkedet, mens Norge og Sverige blev i EFTA, der i parentes bemærket har betydet mere end noget andet for udviklingen af den inter-nordiske handel i efterkrigsårene.

Norge og Sverige har særaftaler med EF, som i økonomisk henseende medfører en næsten lige så stærk økonomisk binding til Vesteuropa som Danmarks fulde medlemskab, men som til gengæld ikke

omfatter det udenrigspolitiske samarbejde, som i de seneste år har spillet en stadigt voksende rolle, ikke kun i EF, men også globalt. Der er fortsat tradition for, at nordiske udenrigsministermøder fører til fællesnordisk optræden i storpolitiske spørgsmål, men der er selvsagt en voksende tendens til, at Danmark i spændte situationer, ikke mindst i forholdet til det sydlige Afrika, tvinges til enten at vælge mellem en nordisk og en vesteuropæisk linie eller et kompromis, som jævnligt skaber indenrigspolitiske vanskeligheder for den siddende regering. Det har dog vist sig, at Danmark i nogle udenrigspolitiske spørgsmål kan være et bindeled mellem Norden og det øvrige Vesteuropa, men "brobyggeriet" har fra tid til anden samtidig været med til at forstærke omverdens indtryk af Danmark som "tøvende" europæer — hvortil naturligvis kommer de lejlighedsvis danske forbehold over for EF-beslutninger, først og fremmest den direkte sammenkædning af det økonomiske og politiske samarbejde. Om disse forbehold er realistiske, om et integreret økonomisk samarbejde er tænkeligt uden udenrigspolitiske følgevirkninger, er en anden sag.

På længere sigt kan der på grund af EF — specielt i forholdet til de øvrige østersølande — for Danmarks (og Vesttysklands) vedkommende opstå vanskeligheder, f.eks. under løsningen af fiskeristridigheder og i praktisk samarbejde om miljøspørgsmål (*se afsnit 6.24.*).

4.4. De østeuropæiske østersølande

4.4.1. Østberlin

Søndag. Aleksanderplatz, Østberlin. Øvre under S-banens klaprende bro over et hjørne af pladsen østtysk cowboy-bukse-ungdom, der keder sig og venter på en chance for at veksle sort. Det hænder, at en politipatrulje stopper op og kontrollerer identitetskort. Det er også hændt, at der har været regulære slagsmål mellem ungdommen og myndighederne — men på

årets godt 50 normal-søndage er pladsen mest kedsomhed i stål, glas og ikke mindst beton.

Over den, så højt at nakken skal lægges helt tilbage, knejser byens nye vartegn, fjernsynstårnet med roterende restaurant og udsigtsplatform. Hvis man orker køen ved indgangen og bagefter ved bordbestillingen, kan man til fløde-kagen få Berlin serveret på en præsenterbakke, der langsomt drejer sig. Man kan se Brandenburger Tor, følge Muren, se højhusene og følge menneskene, der knap nok så store som kommer krydser over den enorme Aleksanderplatz.

En stor del af restaurantens gæster er russiske officerer med brede, stjernebesatte skulderstropper, klirrende ordener og flødeskum. Ofte i selskab med en eller flere halvofficielle østtyskere til understregning og bekræftelse af det officielle ven- og broderskab. Det er aldrig timedes reporteren at se en sovjetisk officer i køen ved tårnets fod, men derimod ofte små grupper af sovjetiske menige med underofficer i spidsen, disciplinerede og tavse, som om de var helt alene i den utrolige by, som Østberlin trods sin megen cementstøbt grimhed også er efter østeuropæiske og sovjetiske forhold. Det nærmeste, de nogensinde kommer Vesten. Derfor underofficeren, der synes at kede sig bravt.

Et sted tuder vinden i en byggekran. Der er altid noget under opførelse i Østberlin — noget endnu større og ikke altid kønnere. Østberlin er gennem årene blevet noget af et udstillingsvindu mod Vest, mod den lille klat Vestberlin, som har overlevet langt inde på DDRs territorium.

Fra Aleksanderplatz kan man køre med U-bane til Muren; man kan også køre gennem et hjørne af Vestberlin, forbi lukkede stationer med dæmpet lys og folkepolitibetjente på vagt. Berlin er et sammenstød af en by — og mens Vestberlin stadig, trods den stigende kriminalitet, har aften- og nattelev, ligger gaderne i Østberlin som uddøde i det grelle neonlys. Bag vinduerne i de mange højhuse blaffer det blå fjernsynsskær, og det er meget ofte de vesttyske programmer der følges. Trods mur,

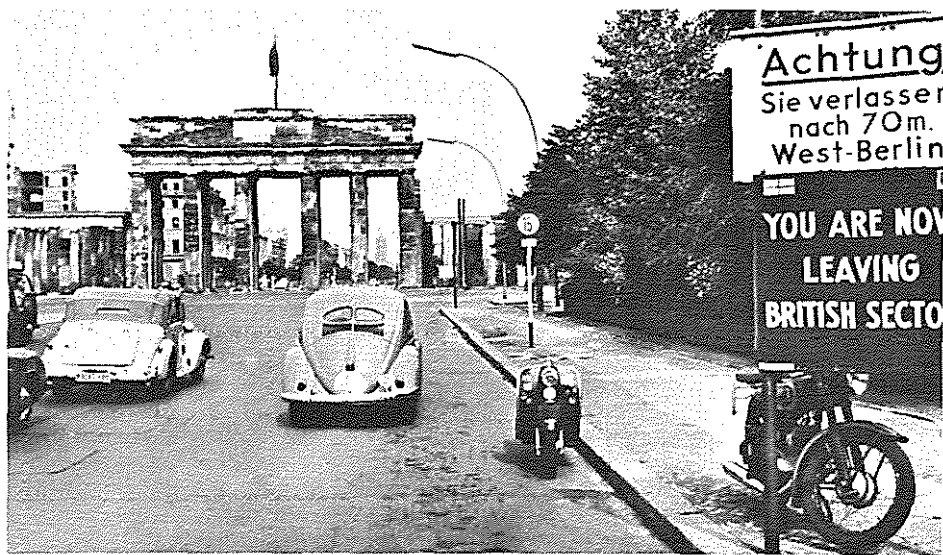
hundegårde, skydeapparater, landminer og nyreven jord, der vil afsløre ethvert fodspor, er det ikke lykkedes at skille de to tysklænder, der opstod i 1949. Der er fortsat fælles sprog, fælles historie og fremfor alt familiebånd. Heller ikke DDR kan løbe fra sin fortid, selvom dens magthavere gennem årene har forsøgt at være næsten mere sovjetiske end selve Sovjetunionen.

4.42. DDR's politiske betydning

Siden folkeopstanden i sommeren 1953 har de østtyske ledere forsøgt at gøre sig uundværlige i forholdet til Moskva — den nu afdøde Walter Ulbricht optrådte gennem årtier som ideologisk vagthund i Østeuropa; han var en væsentlig årsag til invasionen i Tjecoslovakiet i august 1968, da østtyske tropper blev de første tyske soldater, som marcherede igen — tilmed ind i Prag i 30-året for München-aftalerne.

Samtidig er der — også langt uden for de officielle talsmænds kredse — betydelig stolthed over, at DDR i henseende til industrialisering og materiel velfærd er nået adskilligt længere end noget andet østland, Sovjetunionen inklusive. Så meget længere, at man med nogen ret kan tale om det andet tyske økonomiske mirakel. Prisen er en stram indenrigspolitik — hård fremfærd mod regimets egne kritikere, restriktioner for vestlige journalisters færden, som i stil ligger adskillige årtier tilbage i tiden.

Det officielle DDR er som samfund betragtet alvorligt og ærekært — det generede virkelig lederne i Østberlin, at Vesten gennem årtier vægrede sig ved at yde DDR diplomatisk anerkendelse, så længe regeringen i Bonn ikke var kommet på rimelig tælfod med regeringen i Østberlin. I dag er begge tysklænder fuldgældige medlemmer af FN, og DDR fører i et vist mål global udenrigspolitik — til en vis grad i konkurrence med Vesttyskland, men først og fremmest på sovjetiske vegne, ikke mindst i Afrika, hvor østtyske rådgivere assisterer med alt fra opbygningen af politikorps til vejkonstruktioner. DDR gør sig endnu engang uundværlig i forholdet til

Sektorgrænsen i Berlin i 1950'erne — i 1961 kom der også en mur foran Brandenburger Tor, som fik klodser under søjlerne, fordi den synede af for lidt bag Muren.

Moskva, samtidig med at DDR i militær henseende er det land, der står Sovjetunionen nærmest. DDR er ikke Warszawapagten næstvigtigste og -største militærmagt — det er Polen — men de østtyske væbnede styrker er formentlig sammen med de sovjetiske den østeuropæiske alliances mest slagkraftige.

4.43. Polsk manøvrerum

Da den østtysk-polske grænse for nogle år siden blev åbnet for éndags-turister, strømmede polakkerne til Østberlin, hvor de i følge synligt irriterede østtyskere på det nærmeste ribbede stormagasinerne. Ved den lejlighed kom så meget af fortidens tyske holdning til polakkerne for dagen, at grænsetrafikken måtte indskrænkes og reguleres. Af hensyn til det broderlige forhold mellem Østberlin og Warszawa, der ikke ganske har glemt den tyske fortid, som magthaverne i Østberlin hævder totalt og definitivt at have brudt med. I Warszawa centrum ses kun sjældent sovjetiske soldater. Der er sovjetiske styrker i Polen,

men de optræder med næsten samme diskretion som i sin tid russerne på Bornholm. Af politiske grunde — Polen har, i 1956 og 1970, været gennem to folkeopstande, hvor russerne, modsat Østberlin 1953, undlod at gribe ind. Formentlig både på grund af de polske ledes øjeblikkelige taktiske dygtighed og fordi Polen i strategisk henseende ikke spiller samme rolle for Moskva som DDR. Polen er det eneste østeuropæiske land, hvor de kommunistiske ledere er blevet sat på porten af deres eget folk, noget Marx ville have anset for umuligt.

I december 1970 berettede lokalradioen i Gdansk højst uautoriseret, at arbejderne på det gigantiske Lenin-værft havde nedlagt arbejdet og strømmede til det lokale partihovedkvarter for at protestere mod prisforhøjelser på en række fødevarer kun små 14 dage før jul. I mere end et halvt år efter kunne besøgende uhindret gå om ad partihovedkvarteret og iagttage de knuste ruder og de sortsvedne vinduesprosser. Opstanden førte til partiledelsens

Stalins pegefinger — Warszawas kransekage af et kulturpalads var en højst ubekvem gave fra det sovjetiske folk til det polske.

fald, og dens efterfølgere har siden søgt at holde økonomien kørende trods så godt som fastfrosne priser på en række føde- og forbrugsvarer. Forsøg på forhøjelser har ved et par lejligheder udløst nye uroligheder og demonstrationer. De lave priser er en del af regimets "sociale kontrakt" med befolkningen, pr. forlydende muliggjort gennem sovjetisk økonomisk støtte efter kriseåret 1970.

Det er meget betegnende for det ideo-

logiske klima i Polen, at polske systemkritikere i det sidste års tid tilsyneladende har været istand til at knytte kontakt til deres meningsfæller i Sovjetunionen, Czechoslovakiet og Ungarn. Polen har ganske vist haft sine ideologiske opgør — stalinismen holdt sig her næsten lige så længe som i Czechoslovakiet — men i perioder har samtidig polsk filmkunst og litteratur haft arbejdsvilkår, som i østeuropæisk sammenhæng er forbløffende, omend ik-

ke så fleksible som i Ungarn, hvor indre reformer er koblet sammen med udenrigspolitisk loyalitet over for Moskva. Polen er dog i disse år, diskret, igang med et økonomisk reformprogram, der i mange henseender kan vise sig at være lige så vidtgående som reformerne i det rigere Ungarn.

I Polen er der med dannelsen af den uafhængige fagforening Solidaritet, der er et markant brud med hidtidige østeuropæiske fagforenings-principper, indledt en udvikling, hvis følgevirkninger kan vise sig ganske gennemgribende på længere sigt. Den sovjetiske reaktion på den polske krise kan formentlig bedst beskrives som tøvende, omend irriteret. Frygt for et sovjetisk militært indgreb viste sig i første omgang ubegrundet, selvom der i og omkring Østersø-området var trukket store sovjetiske styrker sammen omkring Polen.

De polske reformkrav, der for anden gang på 10 år førte til en partileders fald, er mere vidtgående end noget, der tidligere er set i Østeuropa. Specielt DDR og Czekoslovakiet har givet udtryk for bekymring for, at det polske eksempel skulle brede sig.

4.44. Sammenstødenes land

Polen er i kulturel-ideologisk forstand sammenstødenes land — marxistisk-leninistisk og samtidig det mest katolske land nord for Alperne. Mere end 90 procent af alle polske børn døbes, og Warszawas kirker er stuvende fulde hver eneste søndag med alle generationer repræsenteret. En del af forklaringen ligger i den omstændighed, at kirken under de polske delinger

mellem Rusland og Tyskland, da Polen var slettet af landkortet, i realiteten var det eneste, som repræsenterede den polske kontinuitet, den eneste institution med polsk som officielt sprog. En anden del af forklaringen ligger i personlighederne i den polske kirkes top — deres mod til periodisk at gå mod regimet, til at præge dets holdning.

Stærkt medvirkende til at skabe den polske holdning er selvsagt den omstændighed, at det ganske vist var tyskerne, der udslettede Warszawa, men at det var russerne, der ventede på den anden side af Visla-floden og lod det ske. Det var også russerne, der i 1946 rykkede Polens grænser nogle hundrede kilometer vestpå.

Midt i Warszawa står "Stalins pegefinger" — en manende betonkransekeg af et kulturpalads, der er en højst ubekvem gave fra det sovjetiske folk til det polske, som næppe vidste, hvad det skulle stille op med så megen gavmildhed. Byplanlæggerne gav sig omgående til at bygge højhuse omkring kolossen, der er teater, biograf, natteliv og adskilligt andet, og det harmildest indtrykket af betongaven. Polakkerne har dog været pietetsfulde nok til at sørge for, at man inde bag de nutidige neonbogstaver stadig kan læse konturerne af Stalins navn. Noget for noget, siger polakkerne og minder om, at det var en polsk greve, der grundlagde det russiske hemmelige politi, som blev overtaget af de nye sovjetiske magthavere i 1917. Han har fået sin egen diskrete plads i Warszawa, statuen står på en ø mellem de rød-hvide sporvogne.

5: Danmark og Sovjetunionen

5.1. Den "udsatte" position

5.11. Officiel modtagelse i Moskva

Det blæser. Vedvarende og stridt ind over Moskvass officielle lufthavn. Hornmusik og æreskompagni er opstillet, vinden pis-ker med skøderne på de støvlelange kapper, kasketterne ville lette, hvis det ikke var for den stramme kajere. Rødhvide transparenter blaffer på dansk og russisk: "Vi hilser Danmarks statsminister velkommen". Bag afspærringen nogle hundrede frysende tilskuere med dannebrogsslag — det viser sig at være elever fra en nærliggende landbrugsskole, som har fået "fri-time" og bustransport.

Maskinen med den danske gæst taxi'er over mod den lave tribune og den røde løber foran æreskompagniet. Mellem de mere prominente tilskuere står en ældre officer med sort voksdugsbog i hånden. Hans falkeblis noter pletter, løse knapper og skæve remme på 25 meters afstand.

Dirigenten løfter taktstokken, instrumenterne klirrer, og tonerne forsvinder i brølet fra jetmotorerne, der langsomt dør hen, mens landgangen sættes og værten med blød hat og blomsterbuket tager imod. Korte taler på den lille tribune, halvdelen af ordene flager med blæsen over i krattet, nationalmelodier, fronten skridtes af. Æreskompagniet brøler på tælling noget uforståeligt, gør omkring og fjerner sig i strækmarch. De indforskrevne tilskuere vifter med papirflagene, mens den danske statsminister stiger ind i limousinen, som i ekspresfart i den reserverede midterste kørebane forsvinder mod Moskvass centrum.

Programmet er en anstrengende blanding af forhandling og sightseeing — super-

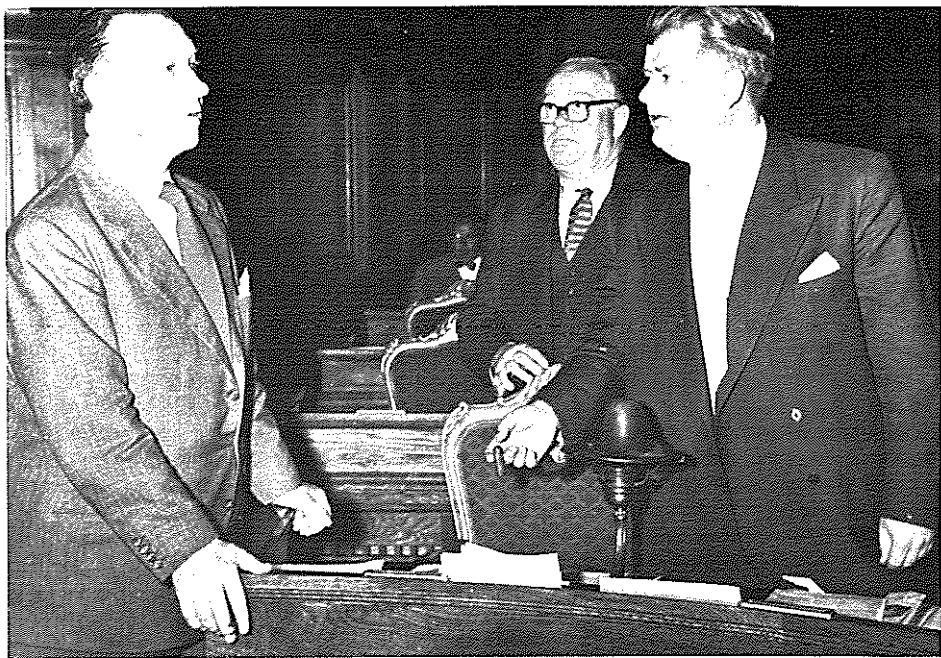
magten præsenterer sig. Det er en meget håndfast og pågående gæstfrihed — et led i den dansk-sovjetiske kontakt, som gennem efterkrigsårene har været mindre gnidningsfri end i begyndelsen af 1970'erne, da Anker Jørgensen som nyudnævnt statsminister blev inviteret til Moskva.

5.12. Danmark ligger udsat

Østersøen har periodisk spillet en central rolle i forholdet mellem København og Moskva. I 1950'erne kritiserede Sovjetunionen gang på gang, også med henvisning til 1946-aftalen om Bornholm, "NATOs aktiviteter" i Østersøen, både direkte og gennem sovjetisk presse, hvor tonen altid var en tand skarpere og mere polemisk end i de officielle erklæringer, noter og udvekslinger. I 1958, knap 10 år efter Danmarks medlemskab af NATO og tre år efter Vesttysklands optagelse, karakteriserede stats- og udenrigsminister H.C. Hansen, der selv besøgte Sovjetunionen, situationen således:

"Det turde være en selvfølge, at et land som Danmark, der ligger i en udsat position, ikke under nogen omstændigheder agter at deltage i en politik, der kunne betegnes som en trussel mod andre lande. Vor skæbne er nøje knyttet til udviklingen i østersøområdet, og vi ønsker kun, at der hersker fred og rolige forhold i denne del af verden".

Vesttysklands indtræden ikke alene i NATO, men i det hele taget i det pæne vesteuropæiske selskab og de sovjetiske reaktioner på udviklingen var baggrunden for H.C. Hansens udtalelse, der byggede på en erkendelse af nødvendigheden af

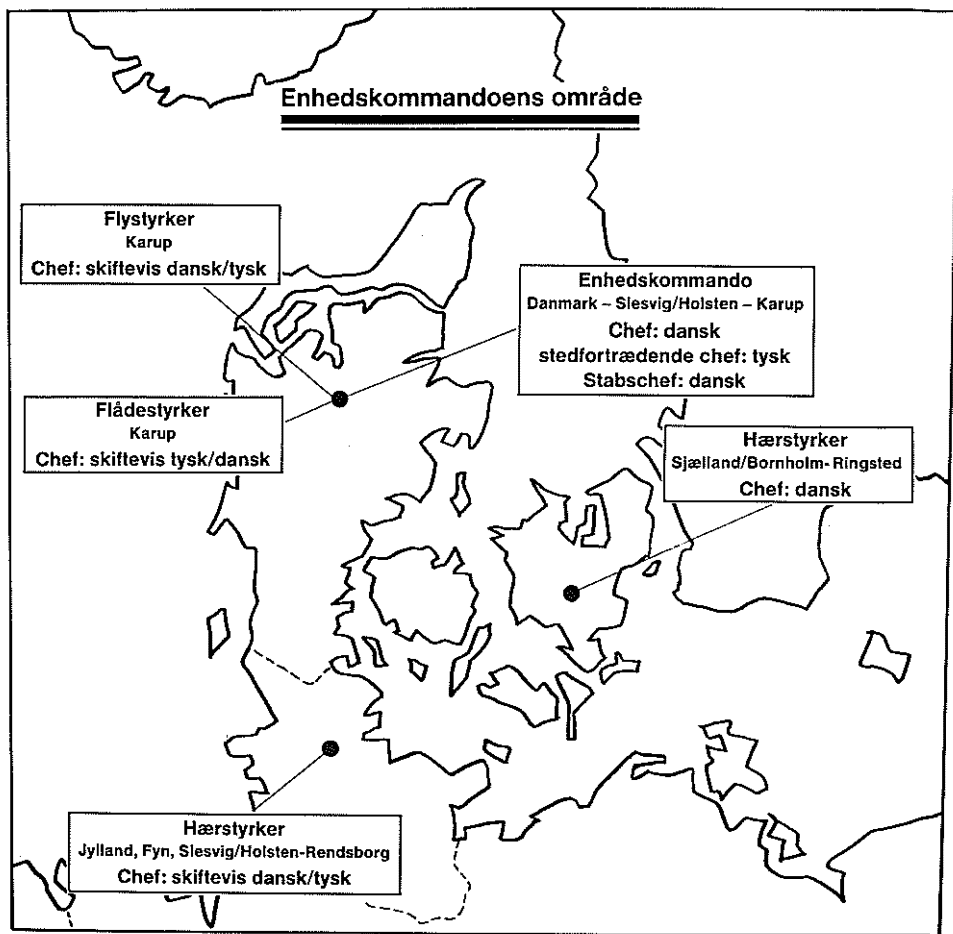

H.C. Hansen (tv) og Per Hækkerup – ændrede henholdsvis Danmarks tysklandspolitik og Danmarks forhold til Sovjetunionen og Østeuropa.

både at tage et vist hensyn til Østersøens supermagt og af at sikre en udvikling af dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik uden sovjetisk pres og uden sovjetiske trusler. Bornholm spøjte stadig. Derfor kunne H. C. Hansen i 1954 som udenrigsminister i forbindelse med Vesttysklands optagelse i NATO fastslå, at "Danmark som nabostat ikke kan være uinteresseret i Tysklands fremtidige mellemfolkelige retsstilling. Regeringen er af den opfattelse, at det nu, snart 10 år efter Anden Verdenskrigs afslutning, må være en naturlig følge af den stedfundne politiske udvikling, at Vesttysklands status normaliseres, så at Forbundsrepublikken som suveræn stat kan træde ind i Vestens samarbejde for fred og sikkerhed".

"Den stedfundne politiske udvikling" – folkedemokratiseringen af de østeuropæiske lande, den stigende fjendtlighed

mellem Øst og Vest, frygten for en ny stor-krig med Korea blot ét år bagude. Bag H. C. Hansens udtalelser, som i lyset af datidens følelser over for det genopstandne Vesttyskland kan karakteriseres som både fremsynede og modige, lå flere års ganske heftige indenrigspolitiske debatter om NATO-medlemskabets rækkevidde, både i forbindelse med det græske og tyrkiske medlemskab og i forbindelse med diskussionen om mulig stationering af allierede flystyrker på dansk jord. Debatten blev gennem hele forløbet akkompagneret af skarpe sovjetiske kommentarer og reaktioner, som ikke kunne undgå at gøre et vist indtryk. H.C. Hansen gjorde i 1958 meget realistisk opmærksom på, at varetagelsen af Danmarks sikkerhed i forhold til den dominerende østersømagt var en opgave, som ikke kunne klares af Danmark alene.

5.13. Sovjetisk kritik af Danmark

På denne baggrund tog den danske regering og folketingets flertal i 1961 positiv stilling til et amerikansk forslag om oprettelse af en dansk-vesttysk enhedskommando for østersøområdet, underordnet NATOs nordkommando i Kolsås i Norge. Det var ved den lejlighed, Sovjetunionen under den såkaldte notekrise spillede på hele østersøområdet – Finland blev stillet over for et krav om et nærmere sikkerhedspolitisk samarbejde med Sovjetunionen, et krav som blev afværget gennem en

balanceret nordisk politik, hvor hovedelementet fra dansk og norsk side var en gentagelse af, at NATO-medlemskabet ikke indebærer, at der stationeres fremmede tropper i fredstid på de to landes territorium. Forløbet skabte teorien om den nordiske balance (se afsnit 4.31.).

I august 1961 modtog statsminister Viggo Kampmann en sovjetisk note i anledning af "skærpelsen af Danmarks militære samarbejde med Den tyske Forbundsrepublik i Østersøen". Moskva advarede Danmark mod vesttyske "militari-

stiske interesser", og Forbundsrepublikken blev beskrevet som "herren i den nævnte kommando", hvis navn den sovjetiske noteskriver øjensynlig knap nok ville tage i sin mund. Kampmann afviste de sovjetiske indvendinger, og forsvarsminister Poul Hansen henviste til, at strategi og geografi tilskriver, at "forsvaret af Danmark og Slesvig-Holsten med omliggende farvande betegnes som én opgave". I Folketinget pegede udenrigsminister J.O. Krag på, at de danske NATO-forbehold stod fast "i den nuværende situation" — den formulering som siden er blevet stående som standardformel omkring dansk base- og stationeringspolitik.

Mens den danske reaktion havde været fire måneder undervejs, tog det Moskva kun fem dage at udfærdige en ny note, skarpere end den første. Igen er den vesttyske "militarisme og revanchisme" hovedtemaet. Enhedskommandoen "bidrager, hvadenten Danmarks regering vil det eller ej, til forvandling af Østersøområdet til et militært opmarchsted for aggressionen mod Sovjetunionen og andre fredselkende stater". Noten peger videre på, at Danmarks "neutrale naboers stilling (Finland, forf.) herved forandres endeligt". Og så kommer det ubehageligste, en af de generende henvisninger til Bornholm:

"Den sovjetiske regering finder, at den påtænkte inddragelse af Bornholm, der i sin tid blev befriet af sovjetiske tropper fra de hitleriske okkupanter, i det område, der underlægges fælleskommandoen, i hvilken de overlevende hitlister vil dominere, strider mod ånd og bogstav i den danske regerings forsikringer af 8. marts 1946 om, at Danmark er rede til uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper...med egne styrker at besætte Bornholm og derved fuldt ud oprette sin egen administration".

Noten, der er fra december 1961, afvises ligeledes fra dansk side — men sammenholdt med et brev fra marts 1957 fra ministerpræsident Bulganin til stats- og udenrigsminister H.C. Hansen, giver den et ganske godt indtryk af den sovjetiske

tænkning omkring Østersøen. Den aktuelle anledning er hver gang det dansk-vesttyske NATO-samarbejde, men overvejelserne er fra sovjetisk side møntet på Østersøens geografi og strategiske situation.

"Danmark er vogter af internationale stræder, af hvilke den normale søforbindelse med omverdenen for alle østersølandes vedkommende afhænger, og ligeledes i en vis udstrækning befolkningernes sikkerhed i disse lande. Denne omstændighed pålægger den danske stats ledere et ikke ringe ansvar over for andre folk, idet den udenrigspolitiske kurs, som Danmark følger, uvilkårligt berører østersøstaternes nationale interesser. Det skal i øvrigt siges, at lederne af den nordatlantiske blok ikke lægger skjul på, at Danmarks territorium interesserer dem hovedsageligt som en position, der i NATOs militærdødsbesiddelse ville betyde, at denne beherskede Østersøens ind- og udgang".

5.14. Enhedskommandoen

Som aktstykke er Bulganins svada interessant, fordi den mindre florumvundet end vanligt både afslører de sovjetiske forestillinger om Danmarks stilling og samtidig afspejler den taktik, som Sovjetunionen lejlighedsvis har anvendt i mislykkede forsøg på at drive en kile ind mellem Danmark og de øvrige NATO-allierede. Formentlig fordi Danmark på grund af forbeholdene — minimalvilkårene — er blevet anset for at være et "svagt" led i NATO-kæden.

Helt ned til enkelte ord er brevet fra 1957 og noterne fra 1961 identiske med tilsvarende udvekslinger mellem Danmark og de dominerende østersømagter op gennem historien. Sovjetunionens hovedbekymring er den samme som den tyske forud for 1914, den samme som den engelske og før den den hollandske, nemlig at de danske stræder i en krise- eller krigssituation ville kunne spærres og dermed blokere Østersøen. Set med sovjetiske øjne er stræderne i begyndelsen af 1960'erne af afgørende betydning — og selvom noteskriveriet forlængst er ophørt, tyder intet på, at grundsynspunkterne i Moskva skul-

le være væsentligt ændret i 1970'ernes sidste år. I vestlige øjne er betydningen af stræderne måske noget mindre, omend Enhedskommandoen fortsat skønnes nødvendig af hensyn til strædekontrollen, af hensyn til forsvaret af den nordtyske slette og af hensyn til den generelle magtbalance i østersøområdet.

Enhedskommandoen (BALTAP) — eller som den egentlig hedder "Allied Forces Baltic Approaches" — de fælles forsvarstyrker ved Østersøens adgangsveje — blev som bekendt oprettet trods sovjetiske protester og trods protester, demonstrationer og ganske voldsomme følelser i Danmark, men situationen, både den storpolitiske og den indenrigspolitiske, fik betydning for kommandoens struktur, således at den lille part i samarbejdet fik den afgørende indflydelse, et forhold der lejlighedsvis har fremkaldt mindre venlige vesttyske kommentarer. Enhedskommandoen er underordnet Nordkommandoen (AFNORTH), der foruden Norge og Danmark omfatter Slesvig-Holsten, et område som i strategisk henseende er en enhed. Chefen er altid dansk, mens landstyrkerne i Jylland, på Fyn og i Slesvig-Holsten er under skiftevis dansk og vesttysk ledelse. Undtaget er Hjemmeværnet i området. Landchefen på Sjælland og Bornholm er altid dansk, det samme er chefen for flyvestyrkerne, mens styrkerne til søs er skiftevis under dansk og vesttysk kommando.

Enhedskommandoen har i enkelte tilfælde efter oprettelsen været genstand for dansk-sovjetiske note-udvekslinger, også omkring Bornholms status, men aktiviteten på dette område er faldet mærkbart i de senere år.

5.15. Strædernes betydning

Det går som en rød tråd gennem flertallet af de sovjetiske protester, noter og kommentarer omkring Danmark og Østersøen, at der i princippet ikke er større forskel på fortid og nutid — den dominerende østersømagt, der nu er Sovjetunionen, søger bestandig at klassificere Østersøen som et lukket hav, mens de øvrige flådemagter, i dag først og fremmest USA, mod-

sat hævder Østersøens status som et åbent hav.

På grundlag af tilgængelige sovjetiske kilder, hvis udsagn naturligvis skal tages med det forbehold, at adskillige beskrivelser af situationen i Østersøen tjener øjeblikkelige propagandistiske formål, er det nogenlunde klart, at Moskva har fire hovedbekymringer med hensyn til de danske stræder:

Sovjetunionen frygter for det første, at passagen i en spændt politisk situation bliver begrænset, hvorved sovjetisk global flådestrategi kommer i vanskeligheder. Bl.a. fordi en betydelig del af den sovjetiske værfts- og reparationskapacitet ligger i Østersøen. For det andet frygter Sovjetunionen, at handels- og fiskeskibe i en spændt politisk situation bliver pålagt restriktioner med hensyn til passagen af stræderne, og under alle forhold vil stræderne for det tredje selvsagt begrænse mulighederne for militære operationer i Sydnorge, som i strategisk og ikke mindst taktisk henseende hænger tæt sammen med adgangsvejene. For det fjerde kan stræderne betragtes som en begrænsning for sovjetiske forsvars- og operationsmuligheder i den forstand, at overvågning fra Danmark i visse situationer kan være generende. Oplagt eksempel — Cuba-krisen i 1962, da den danske overvågning resulterede i en tidlig og nyttig meddelelse til Washington om, at de sovjetiske skibe vendte om i Skagerrak, og at den optrapning af krisen, som USA frygtede, dermed var opgivet.

I Vesten er det blandt militære eksperter en almindelig vurdering, at strædernes betydning for Sovjetunionen er størst i overgangsfasen mellem krig og fred, og at denne betydning kan koncentreres til det meget enkle, at NATO og ikke Sovjetunionen behersker adgangsvejene til Østersøen. Også dette er i historisk forstand på én gang enestående og velkendt — den stærkeste østersømagt er afhængig af den svageste. I grove træk er dette situationen i Østersøen både i 1960'erne og 1970'erne, og det kan derfor være rimeligt at citere udenrigsminister Per Hækkerup 1963:

"Danmarks placering ved indsejlingen til Østersøen og de magtinteresser, som knytter sig hertil, er aldeles fundamentale for problematikken i Danmarks udenrigspolitiske stilling...Det er det, som sker i Vesttyskland, der afgør Danmarks skæbne. I et samarbejde ligger de bedste muligheder for at påvirke udviklingen".

I 1970'erne kan det omskrives til, at Danmarks stilling i Østersøen er afhængig af forløbet af den vesttyske østpolitik, der dybest set er grundlaget for det europæiske øst-vest-forhold.

5.2. Danmarks "østpolitik"

5.2.1. Hækkerups østeuroparejser

Siden den kolde krig blev mindre kold og mulighederne blev bedre for at samtale mellem Øst og Vest, uden udelukkende at forfalde til udveksling af slagord og fornærmelser, har Danmark forsøgt at etablere et korrekt og først og fremmest i økonomisk henseende aktivt bilateralt forhold til de tre socialistiske østersøboer. Ophavsmændene til denne beskedne danske østpolitik er Per Hækkerup og en række embedsmænd i Udenrigsministeriet, som havde en forestilling om, at Danmark ad den vej kunne spille en lille rolle i forbedringen af forholdet mellem Øst og Vest.

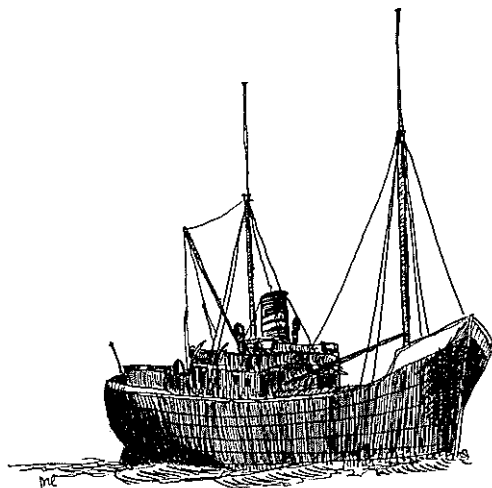
Hækkerups østeuroparejser i førstehalvdelen af 1960'erne var det første skridt, og de er med vekslende intensitet blevet fulgt op af hans efterfølgere i Udenrigsministeriet. Mest markant kom den danske østpolitik til udtryk i forbindelse med de fornyede og langvarige diskussioner om den europæiske sikkerhedskonference. Ideen til konferencen er i sin oprindelse sovjetisk, og den går tilbage til begyndelsen af 1950'erne, da den blev lanceret med det formål at træde i stedet for en egentlig fredskonference omkring Tyskland. Fra sovjetisk side var hovedformålet — også senere, da den skrinlagte plan blev genoplivet — at opnå en bred anerkendelse af Europas efterkrigsgrænser, altså først og fremmest af den sovjetiske in-

teressesfære, sådan som det i realiteten var sket allerede i 1956, da Vesten undlod at gribe ind i forbindelse med nedkæmpelsen af den ungarske opstand.

Udenrigsminister Per Hækkerup rejste som den første spørgsmålet om vestlig deltagelse i sikkerhedskonferencen i NATO — ikke betingelsesløst, men forudsat Øst og Vest kunne finde frem til et fælles forhandlingsgrundlag, som rummede andet og mere end blot de sovjetiske forestillinger om grænse-bekræftelse. Det var en anden dansk udenrigsminister, Poul Hartling, der i 1969 omsider opnåede sovjetisk accept af, at også USA og Canada på grund af deres interesser i og samarbejde med Vesteuropa var naturlige deltagere i en kommende konference.

Der gik dog tre år, inden de første forberedende møder kom istand — også her kom Danmark til at spille en rolle ved forelæggelsen af det første udkast til den såkaldte "kurv III", de tekster som omhandlede de menneskelige og kulturelle forbindelser mellem Øst og Vest. Det har næppe nogensinde været Sovjetunionens mening, at disse — i ideologisk forstand følsomme områder — skulle inddrages i sikkerheds- og samarbejdskonferencen, men Moskva måtte acceptere dette som prisen for overhovedet at få konferencen. Det danske udspil, som fandt sted på EFs vegne, indbragte i øvrigt den danske forhandler en højst udiplomatisk reprimande, ikke fra Sovjetunionen, men fra Polen som i denne situation gjorde det grovere arbejde. (Se afsnit 7.12).

De dansk-sovjetiske kontakter, mellem politikere, ved enkelte lejligheder også på partiplan, og mellem diplomater, er regelmæssige, men i politisk forstand ikke særligt produktive. Deres væsentligste formål er forbindelsens opretholdelse. Forbindelserne mellem Danmark og Polen var i en periode spændte, da polske jøder i 1968 i stort tal forlod landet og bl.a. søgte til Danmark. Forholdet til DDR kunne først etableres med den diplomatiske anerkendelse af Østberlin efter første fase af daværende forbundskansler Willy Brandts udsoning med Østeuropa.

*Mindre dampskib fra østersøfarten omkring
og lige efter aarhundredskiftet*

5.22. Hensynet til Vesttyskland

I 1970'erne har Danmark i sit forhold til Østeuropa taget betydeligt hensyn til Vesttyskland — ikke kun i spørgsmålet om anerkendelse af DDR, som i en årrække var et tilbagevendende tema i danske udenrigspolitiske debatter. Det danske hensyn hænger både sammen med de personlige kontakter mellem danske og vesttyske socialdemokrater og med en erkendelse af, at Vesttysklands normalisering af forholdet til Sovjetunionen og de østeuropæiske lande er af afgørende betydning for såvel øst-vest-forholdet som for udviklingen i østersøområdet — den sammenhæng som allerede H.C. Hansen påpegede, og Per Hækkerup understregede.

Hensynet har bl.a. givet sig udtryk i den danske holdning til menneskerettighedsproblemerne i Sovjetunionen og Østeuropa, hvor de skiftende danske regeringer i de senere år har optrådt stilfærdigt — med en enkelt undtagelse — ud fra en filosofi om, at de praktiske menneskelige problemer, f.eks. tyskeres udrejse af Polen, bedst løses i stilfærdighed. Altså samme holdning som kom til udtryk under spændingerne mellem USA og Vesteuropa

under sikkerhedskonferencens opfølgningsmøder i Beograd.

Samtidig er den danske østpolitik i de senere år blevet en del af EF-landenes samlede forhold til Østeuropa og Sovjetunionen. Danmark spillede en beskedent rolle ved etableringen af den første kontakt mellem EF og COMECON — en kontakt, som på grund af de to organisationers forskellige struktur ikke har vist sig særlig givtig og ikke har ført til målet: sovjetisk-østeuropæisk anerkendelse af EF som forhandlingspartner og dermed som politisk-økonomisk faktor i Europa som andet og mere end det, sovjetisk propaganda ynder at betegne som "NATOs forlængede arm".

Det danske EF-medlemskab har ikke i nævneværdigt omfang ændret Danmarks forhold til de østeuropæiske østersøna-
boer, men det synes at være en rimelig i-agttagelse, at Danmark i sovjetiske, polske og måske østtyske øjne er blevet mere "interessant" som samtalepartner i kraft af det dobbelte medlemskab af NATO og Fællesmarkedet. Og det kan have bidraget til yderligere stabilisering af forholdene i Østersøen, hvor den politiske sejlads er lige så vanskelig som den egentlige.

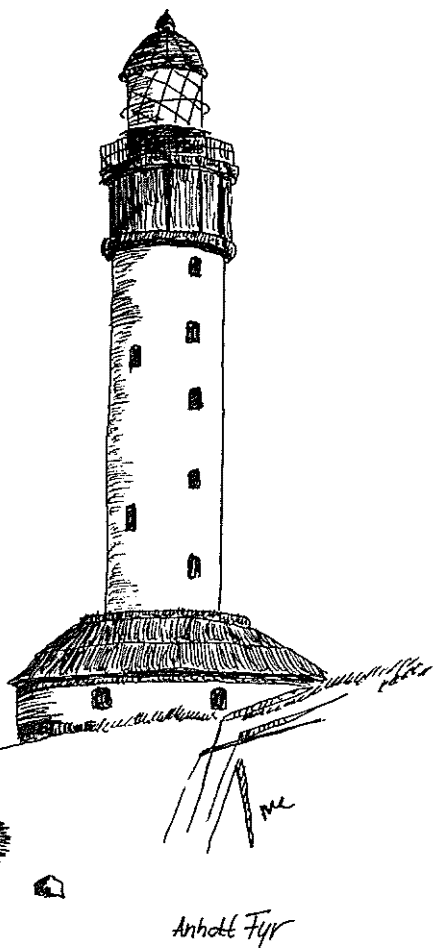
6: Fredens hav - eller modsætningernes?

6.1. De naturlige forhindringer

6.11. Vilkår for sejlads fra Skagen og sydover

Det er sin sag at komme til Østersøen. Tværs om styrbord har vi fyret på Skagen, der leder os rundt Grenen mod Skagen Rev Fyrskib. Skagerrak er blevet til Kattegat, og her begynder stræderne i realiteten. I form af "Rute T", den rute som er afmærket for store skibe øst om Læsø og Anholt, forbi Sjællands Rev, gennem Store Bælt, syd om Lolland og Falster til øst for Gedser Rev, hvor der atter bliver vand nok til havenes mellemstore kæmper. Naturen har i kraft af dybdeforholdene sat en overgrænse for skibsfarten — meget mere end 100.000 tons slipper ikke igennem. På steder er renden så smal, faren for grundstødning så stor, at det ville være rimeligt at pålægge skibene lodstvang, hvis der ikke lige var tale om internationalt farvand og en gammel dansk forpligtelse fra sundtoldens ophævelse i 1857 til at sikre såvel afmærkning som fri passage.

Med tusinder af hestekræfter foran skruens malen er dybdeforholdene i dag

det alvorligste problem for skibsfarten i Kattegat og Store Bælt — sejlskibene måtte ofte ligge underdrejet ved Skagen og vente på god vind, inden de vovede turen forbi Læsø og Anholt og mod Kullens knold, der er så høj, at fyret undertiden forsvinder i skydækket. Den anden vej, nordover, var det ikke lettere. Alene det at runde pynten ved Kronborg eller Sjællands Rev med en fuldlastet skonnert — for slet ikke at tale om, hvad der kunne ske, hvis vinden vendte i Kattegat og enten blæste skibet op under Norge eller tilbage til den sjællandske kyst, med bl.a.

den farlige Ostindienfarergrund nord af Gilleleje. Carsten Niebuhr havde alvorlige problemer i Kattegat, inden han kunne sætte kursen mod det, han troede var det lykkelige Arabien, og Jens Munk, der på sin egen stædige måde søgte lykken højt mod nord, blev gang på gang hængende i Kattegat, inden han kunne slippe fordi Skagen.

Trods hestekræfterne har nutidens skipere ret beset samme problemer bag deres paneler med gyrokompas, radar, ekkolod og ure som den skipper, der for 300 år siden med et rustent tørkompas og et bly-

FRIDERICVS. II. D. G. DANIA. NORVEGIE.
&C. REX.

*Frederik den Anden
— lod opsætte "fyr-
lamper" i Kattegat
af hensyn til rigets
magt og anseelse.*

lod med en klat tælle i bunden krydsede sit skib over Kattegat. Trods alle moderne nautiske hjælpemidler er de danske stræder stadig en prop i Østersøen, og skibenes størrelse har i realiteten forlænget stræderne, fordi løbet er smalt og kroget. Hvert eneste år koster turen, selv mellem Rute T's blinkende lysbøjer, skib og gods. Ofte som følge af sort uheld, men lige så ofte på grund af en lille unøjagtighed, en tyk blyantspids der smuttede på søkortet.

6.12. Fyr til søfarten efter krav

Men lad os forestille os en sommerdag for 420 år siden.

"Rigets Magt och Anseelse er mest udi Søen anliggende". Sagde kongen, Frederik II, og afsendte sit missive af 8. juli 1560 til lensmanden på Aalborghus, hvorefter denne havde på Skagen fyr lampe at gøre. "Vid, at dend Søefarende Mand og fremmede Skipper, som til Søes søge deris Neringe og Byeringe, hafve for Os ladet beklage, hvorledis at dennom under Tiden sker stor Skade emellom Skagen og Falsterboe Rev, saa at Mange kommer om Skib och Gotz och derfor ere begierendis, at der motte giøres nogen ydermere Varde, end alrede giort og lagt er paa Grundene, met Fyrlamper och Tønner".

Det var første gang, Danmarks søfarende konkurrenter, formentlig hollænderne, forlangte bedre afmærkning af passagen til og fra Østersøen. Dette krav skal få betydning igen nogle hundrede år senere — i første omgang bød kongen, at der af hensyn til rigets magt og anseelse blev oprettet fyr på Skagen, Anholt og Kullen. Kort før jul kom et nyt kongeligt missive, denne gang med praktiske anvisninger til lensmanden på Kalø, som fik ansvaret for fyret på Anholt:

"Vi bede Teg endnu ich ville, at Du strax met det første lader foretage...Lampe at giøre, og skal dend vere af Jern 1 1/2 Alne dyb oc saa vid som en Tønne oc skal Tømmervirket, som samme Lampe skal hengis udi, vere af got, stort Egetømmer oc vere bygt som en Papegøie, at dend kan nedertagis oc tendis oc siden egienupsettes efter, som Du af forfarne Mens vider

kand lade Teg underrette, och skal hand henge 20 Alne høit udi Vedrit, saa at hvilke Skibe, som om Nattetide for ofvet seig-lindis vorder, kand dend se langt udi Søen oc tage denom vare for Refvit, och skal samme Lampe settis alleryderste paa Strandbacken ræt for som Refvit skiuder ud".

Jerntønderne blev smedet, blusset tændt og fyret hejst op i vippegalgerne — det danske fyrvæsen var skabt. Der blev fyret med brænde, og det grådige bål ryddede hurtigt Anholt for træ. Øen er den dag idag skovløs, men til gengæld blev den kongelige forholdsregel til styrkelse af rigets magt og anseelse bemærket. 25 år senere, i 1585, udgiver en hollænder et smukt koloreret søkort over Kattegat og passagen gennem Die Sont til Osterzee, og de tre fyr er indtegnet med sort mellem vindskæve træer og tavlede marker.

Hollænderens kort er fortegnet og drejet en kvart omgang, men Anholt Knob, "Refvit der haver kostet saa mangen Skipper Skib och Gotz", er afmærket og strækker sig krumt østover. Takket være "Lampen alleryderst på Strandbacken" er det skib, der midt i kortet for noget så sjældent som en jævn nordvesten går rumskøds sydover på de sirlige bølger, sluppet forbi og holder nu mod papegøjefyret på Kullen. Mellem Anholt og Hesselø, der med vind og strøm er sejlet helt ned på Ostindienfarergrund, glør en grum fisk skuffet og hungrig ud af vandet. Som om den var blevet snydt for et måltid. Det var sin sag bare at komme så langt, men i 1580'erne passerede trods alt næsten 5000 skibe om året Kronborg og bidrog hver med deres skærv til kongens kasse og til kobbretaget på det næsten færdige slot.

6.13. Nye kort, samme problemer

Godt halvandet hundrede år senere var det stadig sin sag at komme så langt, da Det kongelige Søkartarkiv i 1820, da 15.000 skibe passerede gennem Sundet, udsendte sit Kaart over Kattegattet, gennemtrukket af misvisende nord-syd-linier, "den søfarende til bedste". Der er fyr på de fleste pynter og næs, tønder eller sta-

ger på grundene. Vignetten i kortets øverste hjørne viser lykkens yppige damer i blid og afslørende modvind, hans kongelige højhed kong Neptun og hans endnu højere og kongeligere højhed, Frederik VI's monogram, der stråler som en sol. Selvom Danmark 13 år tidligere, i 1807, var ophørt med at være herre på noget hav.

Det gamle Kaart, der dækker nogenlunde det samme som vore dages Søkort nr. 100, er godt håndværk. Der kan sejles forsigtigt efter det den dag idag. Alle de farlige grunde omkring de smalle render er på plads — Læsø Trindel, Kobbergrund og Silderön. Anholt med Knob og Nordvestrevet, Sjællands Rev og flakkene øst af Samsø, hvor skibe også i vore dage kommer i vanskeligheder. Hesselø og Lysegrund er på plads, bundarten er Sand og Skæl. Det er et nøgternt kort — når Sjællands Rev er vel passeret må kursen lægges i vest-sydvest, forbi Seierøs nordvestrev indtil Hatter Rev og Barn, hvor skibe stadig går på grund, fordi renden og Rute T her drejer næsten 90 grader mod syd.

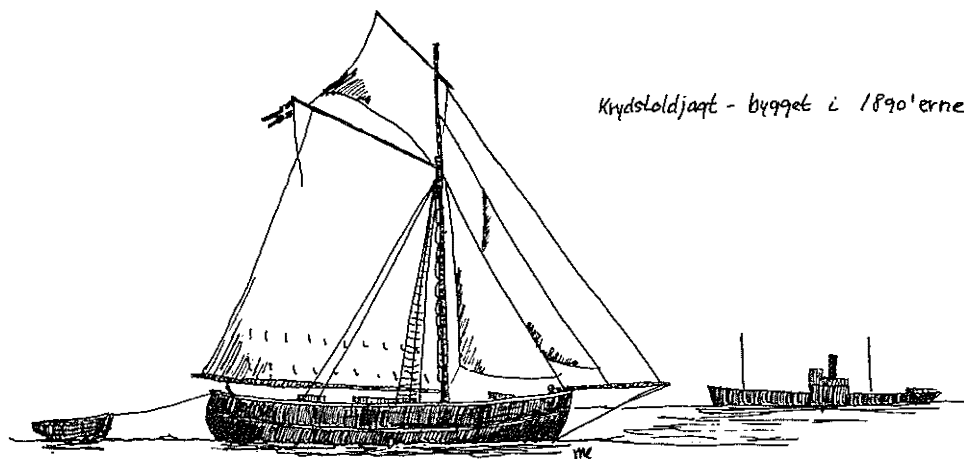
Det kongelige monogram stråler over fordums herlighed — i 1818 må General-toldkammeret bestille syv krydstoldjagter for at holde på rigets magt og anseelse og for at bekæmpe det omsiggribende smugleri. Ud for Helsingør er det faste vagtskib, som på grund af krigen har været inddraget i seks lange år, atter på plads. I 1820

var det briggen "Bornholm" under Captain Conrad Grove, som med samme skib i 1814 havde sejlet Christian VII's bære fra Kiel til Køge. 1814, året for det smertelige tab af Norge og den krænkende fred i Kiel. I 1849, krigsåret, var det korvetten "Diana" under kaptajn-løjtnant E. Suenon, der i skæbneåret 1864 skulle slå den østrigske flåde ved Helgoland.

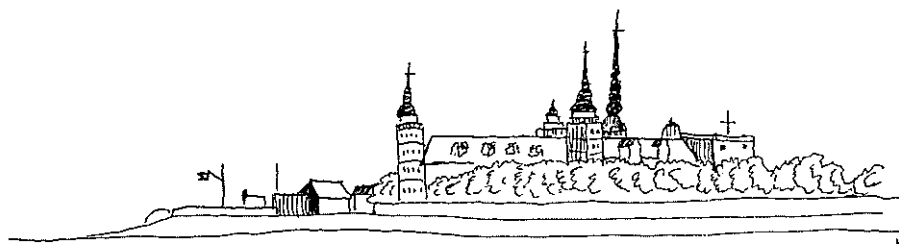
Orlogsmanden ud for Helsingør var det fattige tegn på tabt magt og anseelse, og stationen blev opretholdt indtil 1857, til sundtoldens ophævelse. For erstatningen forpligtede Danmark sig til, efter krav fra de søfarende som i sin tid fra hollænderne, at opretholde en passende og forsvarlig afmærkning i farvandet til og fra Østersøen. Lodsvesenet tager et opsving fra midten af 1800-tallet, flere og flere vil gerne have lods på broen gennem stræderne, men det kan ikke gøres til et krav — selvom langt fra alle skippere er udstyret med så gode kort som Horatio Nelson, der i 1801 uden lods eller "kendtmand" kunne krydse rundt ud for Københavns Red.

6.14. Fra Skagen til Gedser

I 1820 og 1857 var Sundet stadig hovedvejen, men Store Bælt begynder at spille en voksende rolle. Lods i Helsingør er dyr — i Vinterquartalet 1868 tog Helsing-

Krydstoldjagt - bygget i 1890'erne

Kronborg højeste spir togt W for det næsthøjeste (efter 'Den danske Lods')

Sjællands Odde: Griben i NE t. E (efter 'Den danske Lods')

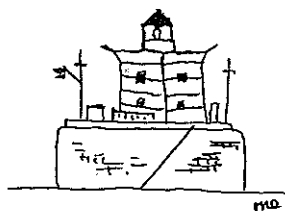
ør Lodseri 88 skilling sølv, skrive- og rejsepeng iberegnet, for at lede et skib fra Helsingørs Rehd til Dragö Sönderrev Tönd.

Skipperen anno 1981 møder i princippet samme problemer som kollegaen for godt 100 år siden — uden lods må han stå igennem på afmærkningen i Rute T, på fyrene og kendetegnene i land, der er opført i Farvandsdirektoratets "Den danske Lods" med sejladsvejledninger og landtoninger.

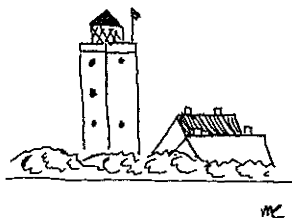
Indtil nu har fyrskibene og rækken af tønder i Kattegat givet god vejledning, og pejlingerne af Nakkehoved Fyr øst for Gilleleje og det store fyr på Kullen mødes i et fint blyantskryds på søkort nr. 100, der er ved at være sluppet op. Her er vi — vi har valgt den gamle vej, gennem Sundet, og forbi Lappegrunden skal vi i følge "Den danske Lods" have "Ven NW-Huk godt fri af Kronborg Pynt". Mindre skibe i kystfart går syd om Vesterlandsgrunden og nord om Flæskerevet i 5 1/2 meter vand, mens større skibe må trække over under Kullen i en afstand af 2-3 sømil i 20 meter vand og derefter svinge syd-syd-vest mod den danske kyst, men "passe ikke at trække Nakkehoved Fyr i skjul af Ellekilde Hage". Småskibene har det fort-

sat lettere — de kan blive under danskekysten, hvor strømmen er svagere, og hvor der er læ for den stride sydvestenvind og sejle i mærket "Kronborg højeste spir tæt W for det næsthøjeste", indtil "Ven er vel fri af Kronborg Pynt". Det er det, der hedder at have Kronborg om styrbord igen.

I 4 1/2 meter vand er vi kommet vest om Lappegrund og kan sætte kursen vest om Ven i et langt stræk mod Drogden syd for København. Lidt sagte af hensyn til den tætte tværgående trafik, der får Sundet til at ligne en gågade i myldretiden. Trafikken er så tæt, at den for nogle år siden blev ensrettet — sydgående holder sig under danskekysten, nordgående under den svenske.

Drogden Fyr i NNW (efter 'Den danske Lods')

Gedser Fyr i NW t. N
(efter 'Den danske Lods')

Ud for København læser vi i lods'en, at navnet Drogden er af hollandsk oprindelse og "hentyder til løbets ringe dybde". Der går en gravet rende fra fyret på Nordre Røse til Drogden, mellem de to fyr på hver sin betonø, men "de søfarendes opmærksomhed henledes på, at strømmen ikke følger rendens retning, idet N-gående strøm sætter NE i, medens S-gående strøm sætter WSW i", og, tilføjer lods'en, "der har i tidens løb fundet mange grundstødninger sted i rendens E-kant, forårsaget af N-gående strøm".

Store Bælt er uomgængelig for store skibe og lidt lettere, men pladsen uden for den afmærkede rende er kneben, og foruden Hatter Rev og Barn er der Vengeancegrund ved begyndelsen til Langelandsbælt. Fra Keldsnor Fyr på det sydvestlige Langeland går det nogenlunde problemløst til Gedser Rev, hvor skibene skal ramme Kadetrenden, der er 15 sømil lang og knap 3 sømil bred. Der er ikke me-

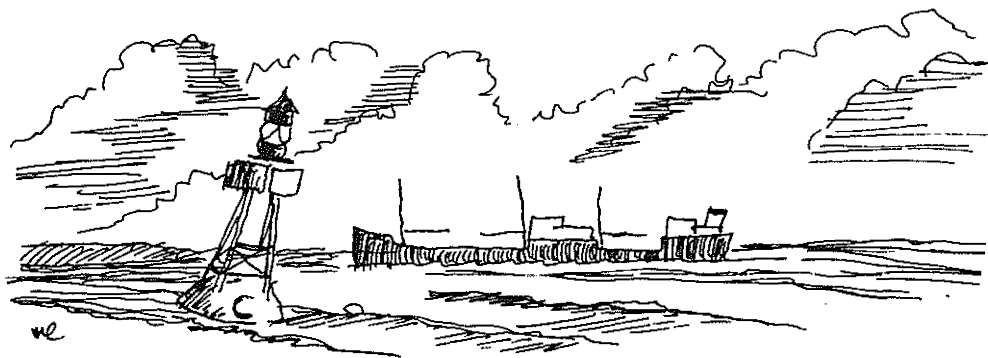
re vand på tærskelen til den egentlige Østersø end i Store Bælt, og skipper skal passe at have "Gedser fyrtaaren overét med Gedser dagmærke, der leder fri N og E om revet".

Mens vi har stået bøjet over kort og kompas, er et polsk marinefartøj dukket op ret forude. Vi falder af for ham til styrbord, og han gør det samme for os — i fredstid gælder de internationale søvejsregler for alle, også for orlogsfartøjer. Med en snes knob forsvinder han vestover mod Langelandsbælt. Sandsynligvis tager han turen om Sjælland for at checke kort og gøre besætningen bekendt med forhindringsløbet gennem de danske stræder.

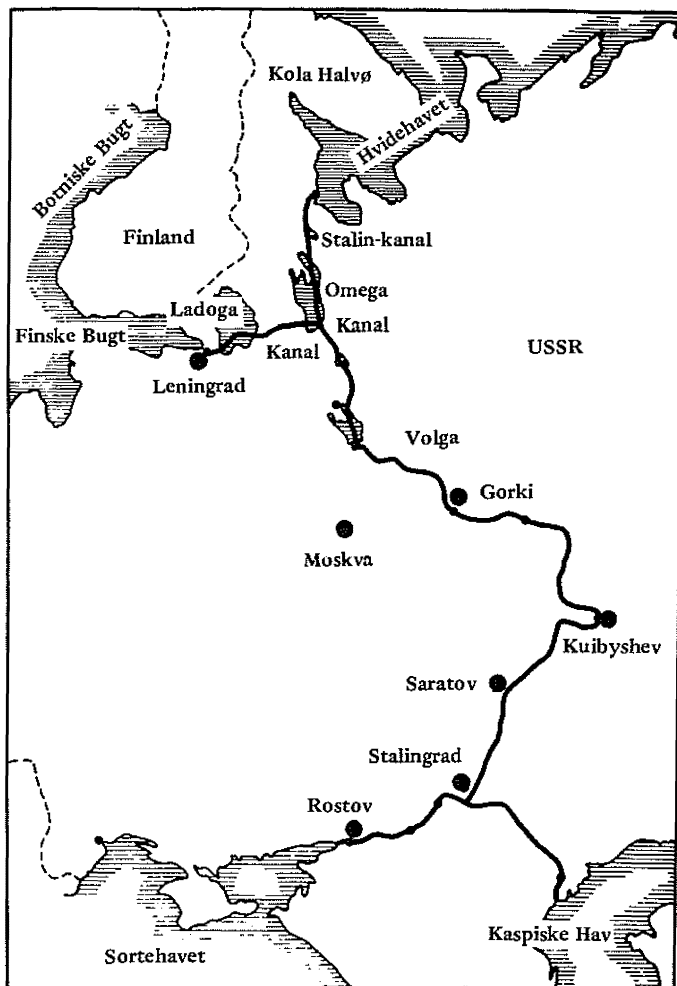
6.2. Genveje og aftaler

6.21. Gennemsejlings-problemer

Maj 1945 — Kiel er bombet, Lübeck er bombet, Europa ligger i ruiner og må begynde forfra, men den 98 kilometer lange Kielerkanal, også kaldet Nord-Ostsee-Kanal alias Kaiser-Wilhelm-Kanal, er intakt. Efter åbningen i 1895 blev kanalen betragtet som løsningen på Østersøens strædeproblemer, men den viste sig altså at have mindre strategisk betydning end en tysk havneby. Det samme kan siges i dag om to lignende forsøg på at skabe genveje — Hvidehavskanalen, der forbinder Den finske Bugt ved Leningrad med Murmansk, og som blev bygget af fanger fra Stalins lejre, og Volga-Balt-kanalen fra Leningrad til Sortehavet.

Hvidehavskanalen – forbinder Østersøen med Hvidehavet. En del af kanalen er gravet af sovjetiske straffefanger i 1930'erne. Dens betydning er ringe, fordi den omkring 200 dage om året er lukket af is, og fordi den kun kan benyttes af skibe med under 5 meters dybgang.

Hvidehavskanalen er lukket af is de 200 dage om året, og de resterende 165 sætter en dybgang på kun 5 meter overgrænsen for trafikken. Volga-Balt-kanalen har ikke større kapacitet – tilsammen tegner de sig for en årlig samlet godsomsætning på lidt over 5 millioner tons mod godt 50 millioner tons til sovjetiske og østeuropæiske havne gennem Kielerkanalen og op mod 150 millioner tons, altså tre gange så meget, gennem de danske stræder. Kielerkanalens maksimumdybde er 11 meter –

altså mindre end Store Bælts og Kadetrendens 17 meter. Godt 55.000 skibe passerer årligt gennem Kielerkanalen – mod 95.000 gennem stræderne, målt i antal passager ved strædernes begyndelse og slutning i nord og syd.

Trods alle forsøg på at slippe udenom er stræderne altså stadig uomgængelige for den civile skibsfart, og i betragtning af betydningen og trafiktheden er det overraskende, at de implicerede lande ikke har gjort egentlige forsøg på at regule-

re trafikken — men forsøgene ville formentlig strande på strædernes status efter 1857, på vidt forskellige opfattelser af Østersøens folkeretlige status og på strategiske og taktiske hensyn.

Kielerkanalen er åben for alle nationers handelsskibe, mens de to sovjetiske kanaler stort set er forbeholdt sovjetisk flodtrafik. De danske stræder kan deles op i indre danske farvande og i internationalt farvand. Lille Bælt er et indre dansk farvand, det samme er den danske del af Sundet efter delingen med Sverige i 1932. Men i forbindelse med opdelingen blev det understreget, at den ikke skabte en ny retstilstand for andre, d.v.s. passagen fortsat var fri, dog reguleret af forordninger for fremmede orlogsskibe, både på dansk og svensk side.

I Kgl. anordning af 27. februar 1976 forlanger Danmark, at passage gennem den danske del af Sundet og gennem Store Bælt med mere end tre orlogsfartøjer skal anmeldes diplomatisk på forhånd, og det forlanges videre, at ubåde sejler uddykket, altså på overfladen, samt at fartøjerne på dansk søterritorium skal føre nationalitetsflag. Militære fly skal ikke alene anmeldes diplomatisk, de skal indhente tilladelse på forhånd.

Det ydre territorialfarvand er havområder i stræderne uden for den tremiles grænse, som har været gældende for de fleste lande siden Napoleonskrigene. FNs havretskonference har forsøgt — hidtil forgæves — at nå frem til nye bestemmelser, men tendensen går i retning af 12 sømil, også i det indbyrdes forhold mellem østersø-staterne, blot med det problem, at det rent ud kniber noget med pladsen, og at det endnu ikke er lykkedes at nå til enighed om andre retningslinier. En sandsynlig udgang er deling efter midterlinie-princippet, hvis parterne ellers kan blive enige om, hvad der er midten. Det er hidtil mislykkedes for Sverige i forhold til Sovjetunionen og for Danmark i forhold til Polen, og snarlig løsning er der ingen udsigt til (*se nedenfor i afsnit 6.22*).

Kyststaten skal i følge Geneve-konventionen af 1958 indrømme alle skibe ret til

”uskadelig passage” i søterritoriet, f.eks. gennem Drogden og gennem Store Bælt. Også dette princip kan blive ændret — de to supermagter, som begge har verdensomspændende flådeinteresser, kræver ret til ”uhindret passage”, d.v.s. at den danske forordning om passagen gennem stræderne i givet fald må ophæves.

Hvis territorialfarvandet udvides til 12 sømil eller til midtlinien, har det for stræderne den interessante konsekvens, at de forlænges — groft taget fra Gedser Rev til Skagens Rev, altså nogenlunde med samme forløb som den nuværende Rute T.

Strædernes folkeretlige problemer — og ikke mindst den usikre fremtid — har spillet en betydelig, men ikke almindeligt kendt rolle ved udformningen af de nu indtil videre skrinlagte planer for en bro over Store Bælt, idet bropillernes højde og gennemsejlingsfagets højde må være sådan, at den frie passage ikke hindres. Danmark har underrettet de øvrige østersø-lande om broplanerne, og Polen og Sovjetunionen har rettet interesserede forespørgsler om gennemsejlingshøjde og -bredde. I henvendelsen forlangte Sovjetunionen, uden at få svar, en gennemsejlingshøjde på 65 meter. En tilsvarende sovjetisk interesse for detaljerne kendes fra broplanerne over Øresund først i 1970'erne, og det er et udbredt indtryk, at Sovjetunionen i givet fald ville foretrække en tunnel fremfor en bro, formentlig af hensyn til passagemuligheden.

I de indre danske farvande gælder udelukkende danske regler — med den omstændighed, at strædeforlængelsen ved udvidelse af territorialfarvandet vil betyde, at farvandet vest for Læsø og Anholt bliver indre dansk farvand. Det vil bl.a. medføre, at den faste warszawapagt-patrulje i det nordlige Kattegat vil blive tvunget til at rykke så langt ud, at vejrforholdene kan blive en alvorlig forhindring for dens opretholdelse.

6.22. Fiskeriaftaler sprængt

Også fiskeriet i Østersøen er præget af betydelig usikkerhed. I 1976 blev der i *Den*

baltiske Fiskerikommission (BFK) aftalt det første kvote-system mellem østersølandene. Det skulle gælde for 1977, og bereg-

ningsgrundlaget var de seks implicerede landes hidtidige fiskeri:

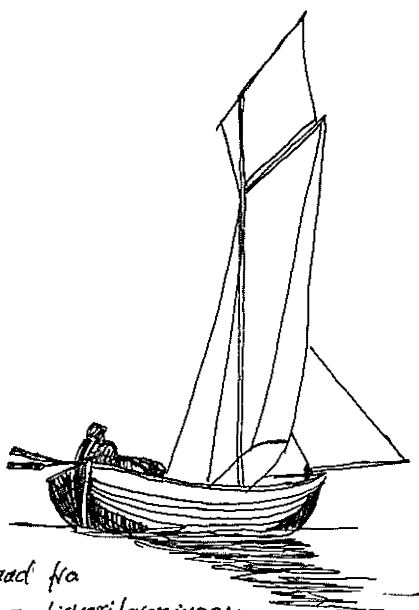
Fangstkvoter (tons) for 1977 iflg. BFK:

	sild	torsk	brisling	ialt
Danmark	21.236	53.095	13.600	87.931
Finland	73.880	95	5.500	79.475
DDR	65.250	11.500	22.800	99.550
Vesttyskland	17.455	18.000	6.100	41.555
Polen	61.152	14.892	10.600	89.644
Sovjetunionen	118.370	33.676	152.900	304.945
Total	422.000	185.000	275.000	882.000

Fangstkvoterne siger noget om østersøfiskeriets betydning for de seks lande. Sverige er ikke med i oversigten, fordi Sverige allerede i 1976, da systemet blev udarbejdet, meddelte, at det ville fastsætte en fiskezone, som gik ud over de 12 sømils territorialfarvand, ud til midterlinjen mellem Sverige og de øvrige østersølande. Begrundelsen var bl.a., at svenske fiskere fik for lidt i forhold til deres traditionelle fangster, og resultatet blev, at de øvrige BFK-lande — først Polen og DDR — også ensidigt udvidede deres fiskerizoner. Der blev med andre ord skabt nye konfliktmuligheder, bl.a. fordi der ikke er enighed om delingsprincipperne.

Et godt eksempel er farvandet syd om Bornholm, hvor Danmark efter BFKs sammenbrud hævder midterlinjen, mens Polen hævder, at Bornholm som ø ikke skal have samme vægt som fastlandet, d.v.s. Polen, ved en opdeling. Polakkerne fisker derfor indtil 12 sømil fra Bornholm — de tolererer, at danske fiskere fisker i det om-

stridte område ud til midterlinjen, mens vesttyske fiskere, som ifølge EF-aftalerne har samme rettigheder som danske fiskere i området, er blevet udvist. Polen har strammet sine krav så meget, at der jævn-

*Bornholmsk sildebaad fra
aarkundredskiftet - fiskeriforeningen
forlangte, at der altid var aarer ombord*

ligt foregår polsk fiskeriinspektion i det omstridte område, en enkelt bornholmsk fisker har været i vanskeligheder, samtidig med at Søværnet opretholder patruljevirk-somhed, hvorunder de polske fiskekutteres numre og kendingsbogstaver noteres. Tilstanden kan måske bedst betegnes som væbnet politisk neutralitet, og den er naturligvis på længere sigt uholdbar, men indtil nu er det ikke lykkedes at få for-handlinger igang. Mellem Bornholm og Skåne er der lejlighedsvis dansk-svenske problemer.

Hovedårsagen til de strandede forhand-linger er formentlig, at Sverige har paral-lelle problemer med Sovjetunionen om-kring Gotland, hvor Moskva gennem en længere årrække har hævdet, at Gotland i forbindelse med en fremtidig opdeling ik-ke kan have ret til fuld fiskerizone og fuldt territorialfarvand på f.eks. 12 sømil. I ly-set af den årelange svensk-sovjetiske strid støtter Sverige de danske krav omkring Bornholm, mens Sverige til gengæld med henblik på den fremtidige opdeling i Kat-tegat hævder, at f.eks. Hesselø ikke kan anvendes som udgangspunkt for beregnin-gen af det danske territorialfarvand og fi-skerizone. I mellemtiden reguleres fiskeri-et i Kattegat dog af en dansk-norsk-svensk overenskomst, ligesom der eksisterer en dansk-svensk overenskomst for fiskeriet omkring Bornholm. I spørgsmålet om ter-ritorialfarvand og fiskerizoner har DDR indtil nu vist tilbageholdenhed — det er ikke usandsynligt, at det svensk-sovjetiske og det dansk-polske mellemværende er "prøvesager".

EF-landenes fælles hav gælder ikke for Østersøen, ligesom Sovjetunionen på fore-spørgsel har for sikret Danmark om, at en sovjetisk bemyndigelseslov med henblik på 200 sømils økonomisk zone og fiskeri-territorium ikke er møntet på østersøfiske-riet. Ganske vist er der intetsteds i Øster-søen plads til 200 sømil, men bemyndigel-sesloven kunne indebære en risiko for en ganske betydelig udvidelse af det område, som Sovjetunionen gjorde krav på — ikke mindst på baggrund af den omstændighed, at etableringen af det fælles EF-hav med-

førte, at sovjetisk fiskeri i Nordsøen blev stærkt begrænset. Så stærkt at de lejlig-hedsvise passager gennem stræderne af sto-re sovjetiske fiskerflåder med moderskibe helt er ophørt. De fisker heller ikke i Øster-søen, fordi de ikke er egnet til det.

6.23. Opdelingen endnu uløst

Miljøproblemerne er trods forsøg heller ikke løst. I 1974 indgik østersø-landene Helsingforskonventionen med det formål at samarbejde om beskyttelse af havets flora og fauna. Konventionen omfatter selve Østersøen, Den botniske Bugt, Den finske Bugt, Sundet, Bælterne og en del af Kattegat, og den har fire hovedformål:

- 1) Fælles kontrol med forgiftning og an-dre miljøskader.
- 2) Forhindring af forurening fra skibsfar-ten, f.eks. olieudtømmninger.
- 3) Forhindring af dumpning, altså anv-en-delse af havet som losseplads for såvel skadelige som uskadelige stoffer.
- 4) Samarbejde om bekæmpelse af allere-de indtrådt forurening, f.eks. udlednin-ger af spildevand fra papirfabrikker, atomkraftværker o.s.v.

Traktaten er dog endnu ikke trådt i kraft, fordi ikke alle deltagerlande har ra-tificeret den.

Helsingforskonventionen befatter sig ikke med opdelingsproblemerne, f.eks. inddeling af Østersøen i økonomiske zo-ner, men gennem *Moskva-deklarationen* af 1968 har de tre østlande — Sovjetunio-nen, Polen og DDR — gjort et forsøg på at stable folkeret oven på det årgamle krav om, at Østersøen betragtes som et "luk-ket hav". Deklarationen fastslår, at "de-le af kontinentalsokkelen, der tilhører kyststaterne ved Østersøen, ikke bør kun-ne overdrages til udforskning, udnyttelse eller andre formål til lande, virksomheder eller enkeltpersoner, som ikke hører til i de pågældende østersølande".

Trods opfordringer har ingen af de øv-rige østersø-lande tiltrådt konventionen, dels fordi den i det store og hele — bort-set fra afsnittet, som udelukker fremme-de fra udnyttelsen af havbunden, f.eks. olieeftersforskning — gentager Geneve-kon-

ventionen af 1958 om havenes opdeling og frihed. Dels fordi spørgsmålene om udnyttelsen af havbunden ønskes løst internationalt via FNs havretskonference. Endelig er det en grund, selvom det ikke siges officielt, at hverken Sverige, Danmark eller Vesttyskland kan godtage, at Østersøen betragtes som et lukket hav.

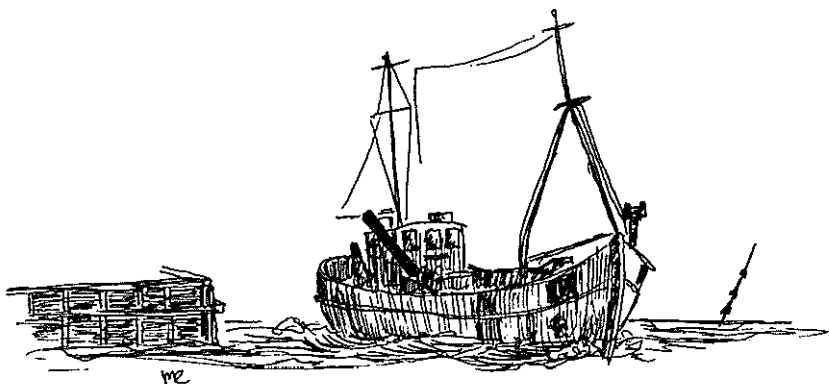
Heller ikke spørgsmålene om den fremtidige opdeling af territorialfarvandet er løst — hovedproblemet ligger i den fremtidige fortolkning af passageretten. USA og Sovjetunionen satte som betingelse for deltagelse i havretskonferencen, at principperne om "uskadelig passage" blev ændret til nye regler om "uhindret passage", regler som altså bl.a. ville betyde, at Danmark måtte opgive sin hidtidige kontrol med den militære skibsfart, selvom den kongelige anordning ikke blev krævet ophævet. Supermagterne begrundede deres krav med det forhold, at en generel udvidelse af territorialfarvandet til 12 sømil ville skabe omkring 100 nye stræder. Som søfartsnation er Danmark

principielt enig med USA og Sovjetunionen, men af militære grunde foretrakkes de hidtidige regler. Som kompromis har Danmark derfor foreslået, at stræder under 6 sømils bredde undtages fra den nye bestemmelse, bl.a. fordi de 3 sømil siden Napoleonskrigene har været internationalt anerkendt som minimum for territorialfarvandet, og der blev tillige henvist til, at de danske stræder på grund af historien, traditioner og aftaler udgjorde et særtilfælde. Bl.a. blev aftalen om ophævelse af Sundtolden fra 1857 gravet frem — med held. Den danske argumentation blev accepteret som et eksempel på, at historien også kan anvendes i nutiden. I accepten ligger formentlig, at Sovjetunionen ikke er synderligt utilfreds med de nuværende muligheder for passage, selvom den danske forordning er blevet kritiseret.

6.24. Udsigt til vanskeligheder

Mangelen på aftaler gør imidlertid, at forholdene i Østersøen omkring territorialfarvand og fiskerizoner er indvikle-

territorialfarvand		fiskerizone
Danmark	3 sømil	I lov af 1976 anerkendes princippet om 200 sømil eller midterlinie medmindre andet er aftalt.
Finland	4 sømil, nogle steder dog 12	Fremtidig 12 sømil eller midterlinie
DDR	3 sømil	Midterlinie, hvis der ikke er indgået anden aftale
Vesttyskland	3 sømil	Grænsen fastlægges efter aftale eller midterlinie
Polen	12 sømil — udvidelse pr. 1979	Efter aftale mellem landene
Sovjetunionen	12 sømil	Endelig fastlæggelse efter aftale mellem landene — indtil da svævende
Sverige	12 sømil — udvidelse pr. 1979	I princippet 12 sømil, ellers forhandling

de. Mildest talt, og som det fremgår af oversigten, er der adskillige skjulte og indbyggede konfliktmuligheder mellem østersøstaterne.

Der er ingen udsigt til snarlig løsning på problemerne, og specielt de mindre østersølande synes at være meget forsigtige i deres reaktioner og udspil. Der har dog været et enkelt dansk-østtysk sammenstød, da en østtysk sandpumper i efteråret 1976 gravede ral på Adlergrunden sydvest for Bornholm i et område, som i forbindelse med en fremtidig opdeling formentlig ville blive dansk. Danmark reagerede med en såkaldt verbalnote — den mildeste form for diplomatisk protest — til regeringen i Østberlin, som omgående svarede, at ralgravningen var ophørt, og at regeringen herefter ville rette sig efter de danske regler og forskrifter.

I København blev det hurtige og "elsk-værdige" østtyske svar udlagt som en anerkendelse af det danske krav om midterlinien som delingsprincip, med Bornholm som udgangspunkt i denne del af Østersøen, men det er fortsat uklart, om den østtyske reaktion var en fejltagelse eller et signal. Trods forsøg har det i hvert fald ikke været muligt at få åbnet forhandlinger med DDR, og de to andre warszawapagtlande anerkender altså ikke — henholdsvis omkring Bornholm og Gotland — øerne som udgangspunkt for fastlæggelsen af den fremtidige delingslinie.

I de sidste år er der rykket endnu en

spiller ind på banen i spørgsmålene om først og fremmest østersøfiskeriet, men til en vis grad også i miljøproblemerne. Det er Fællesmarkedet, som med dannelsen af det fælles EF-hav pr. 1. januar 1977 har overtaget en del af det hidtidige nationale ansvar. Det betyder bl.a., at EF har observatørstatus i BFK — uden at de tre østlande dermed anerkender EF som forhandlingspartner i dette eller noget andet forhold. EF har dermed ingen mulighed for at gribe ind, når vesttyske fiskere bliver udvist fra det omstridte område syd for Bornholm, men både EF og Vesttyskland støtter de danske krav om fiskerizone efter midterlinieprincippet. Med Sverige er der indgået en aftale om kvoter i EF-delen af Nordsøen mod at Danmark og Vesttyskland til gengæld har fået kvoter i den del af Østersøen, som svenskerne hævder som deres.

Fra EF-kommissionens side har der været antydning af et krav om at overtage forhandlingerne med bl.a. Polen på Danmarks vegne, men dette er afvist fra dansk side. Hvis EF indtrådte i forhandlingerne, hvilket er udelukket, så længe de tre østlande nægter at forhandle direkte med EF, ville det i princippet betyde, at fiskere fra de syv fællesmarkedslande, som ikke grænser op til Østersøen, skulle have samme rettigheder som danske og vesttyske fiskere, og det ville i realiteten stille Danmark og Vesttyskland dårligere end med de nuværende ordninger, selvom de er gennemslede.

I miljøspørgsmål har Fællesmarkedet

ikke samme beføjelser som i fiskerispørgsmålene, men EF-kommissionen har dog udtrykt ønske om at blive partner i Helsingforskonventionen, bl.a. med henvisning til, at EFs formand i sommeren 1975 på fællesskabernes vegne skrev under på sikkerhedskonference-dokumenterne. Igen er hovedproblemet, at de tre østlande ikke anerkender EF som forhandlingspartner — samtidig med at EF ganske vist kun har beføjelser med hensyn til bekæmpelse af skadelige stoffer, altså Helsingforskonventionens andet, tredje og fjerde hovedafsnit. Danmark meddelte i forbindelse med ratificeringen (d.v.s. den endelige godkendelse) af konventionen, at EFs medvirken ville betyde en mere sikker gennemførelse af aftalen, og Vesttyskland, der endnu ikke har ratificeret, har meddelt EF, at regeringen i Bonn anerkender fællesskabernes kompetence i disse spørgsmål.

6.3. Fredens hav — en politisk frase

6.3.1. Afspænding — og militær opbygning

Mellem år og dag er der blevet sagt meget om Østersøen — om fred, naboskab, samarbejde og fælles interesser. Emnerne, der som oftest ikke er ret meget mere end dele af de guirlander af klichéer, som uvægerligt indrammer officielle besøg, er uomgængelige ved ministerbesøg mellem Sovjetunionen, Polen og DDR på den ene side og de øvrige østersølande på den anden. I forskellige grader, tilpasset de enkelte landes sikkerhedspolitiske situation og deres forhold til hinanden.

Udvekslingerne har i de senere år næsten monotont ført til, at den danske part i forhandlingerne på et eller andet tidspunkt har nævnt, at det set fra København forekommer noget påfaldende, at de tre warszawapagtlande på én gang taler om afspænding i "fredens hav" og fortsætter en militær opbygning, som er af et omfang, der ikke kun kan begrundes med de tre landes forsvarsmæssige behov. Såmeget mere som f.eks. landgangsfartøjer, marineinfanteri og luftlandetropper ikke

just er udprægede forsvarsvåben. Modparten vil efter omstændighederne vende det døve øre til, spille fornærmet eller såret, og mere kommer der ikke ud af det.

Det er også en del af hverdagen i Østersøen — ligesom stadig østeuropæisk forundring over, at Danmark ikke kan tilslutte sig den finske præsident Urho Kekkonens plan om at etablere Norden som en atomfri zone. Samtidig med, at sovjetiske Golf-ubåde med atomraketter i et par år har været stationeret i Østersøen, efter at de blev udrangeret af den sovjetiske atlantehavsflåde.

Østersøen er altså hverken — i lyset af den fortsatte militære opbygning — et "fredens hav" eller — efter forlægningen af de sovjetiske atomubåde — en atomfri zone, og efter en pause er begge slagord i de sidste år dukket op igen, og diskussionen om en nordisk atomfri zone har spillet nogen rolle i dansk sikkerhedspolitisk debat. Den grundlæggende sovjetiske argumentation opretholdes — den argumentation, der sætter "fredens hav" lig et lukket hav, et mare clausum. En ensidigt proklameret nordisk atomfri zone ville i realiteten kunne udlægges som noget lignende.

På baggrund af den sovjetiske militære dominans i området vil nogen måske ligefrem tale om et mare sovjeticum — men det er næppe holdbart, fordi Storbritanniens afbalancerende rolle siden Anden Verdenskrig er overtaget af USA, som ganske vist ikke er østersømagt, men som på den anden side klart har markeret sine interesser i området. Det er vel rimeligt at mene, at der et eller andet sted i Østersøen går en usynlig grænse mellem sovjetisk og amerikansk indflydelsessfære. I hvert fald i den forstand, at Sovjetunionen af finder sig med, at amerikanske krigsskibe med forholdsvis jævne mellemrum bevæger sig ind i den østlige del af området.

I argumentationen for Østersøens status som et lukket hav henviser sovjetiske talsmænd ofte til St. Petersborg-konventionen af 1780, der har en artikel, som direkte beskriver Østersøen som et lukket hav, mens en anden artikel fastslår de un-

derskrivende majestæters "lige interesse i at overvaage Freden og Sikkerheden i Østersøen". Der er en slående og næppe tilfældig lighed med Moskva-deklarationen af 1968.

I kampagnerne for "fredens hav" er der ofte blevet henvist til 1780-konventionen — udtrykket blev anvendt første gang i slutningen af 1950'erne, da det sovjetiske regeringsblad, "Isvestija", svang sig op til småpoetiske højder, der sjældent ses i det ellers gravalvorlige blad: "Sådan som det altid har været tilfældet, dør en god idé, der er født af selve livet, aldrig. For alle folk omkring Østersøen har livet fremlagt idéen om at forvandle Østersøen til fredens sikre bastion. Og denne idé er forudbestemt til at leve og udvikles".

Leve gør den, i festtalerne og lejlighedsvis i propagandaen, men synderligt udviklet er den ikke blevet i årene siden de første formuleringer. Hovedsagen i kampagnerne omkring "fredens hav" er, at Østersøen skal være åben for handelskibe fra alle nationer, men at den skal være lukket for fremmede krigsskibe. Udtrykket "fredens hav" er dog mere end en propagandafrase — det er uløseligt forbundet med de grundlæggende synspunkter i sovjetisk havret og med centrale forestillinger i supermagten Sovjetunionens udenrigspolitik.

6.32. Den sovjetiske havret

De sovjetiske folkeretseksperter har efter krigen opstillet tre typer have — de indre, de lukkede og de åbne have. Østersøen og Sortehavet er pr. definition lukkede have, men opdelingen har aldrig vakt større opmærksomhed i Vesten, mest fordi sovjetisk diplomati ikke har gjort ihærdigere forsøg på at følge den op. Opdelingen er et meget godt eksempel på, hvordan sovjetisk folkeret er tilpasset ideologi og udenrigspolitiske behov, og af kommentarerne til den kan der udskilles tre hovedelementer, som peger på, at Østersøen — hvis de sovjetiske forestillinger følges — bliver et sovjetisk hav:

1) Varetagelsen af sikkerheden og udelukkelse af ikke-kyststater. Princippet er

anvendt i Moskva-deklarationen, og hvis Østersøen fik status som lukket hav, ville det betyde, at den sovjetiske flådemagts dominans ville blive forøget, fordi intet andet østersøland ville være istand til at opbygge flådestyrker af tilnærmelsesvis samme omfang. Status ville udelukke, at NATO kunne spille en rolle i Østersøen som en del af magtbalancen i hele det nordiske område. Med militær dominans følger selvsagt en tilsvarende politik. På en konference mellem kyststaterne ville Sovjetunionen f.eks. være istand til uimodsagt at gennemtvinge sine krav og synspunkter, bl.a. i fastlæggelsen af andre nationers ret til at færdes i Østersøen. Sovjetisk politisk indflydelse ville pessimistisk, men næppe helt urealistisk vurderet, være udtrakt til Nordsøen. Ensidig varetagelse af de sovjetiske sikkerhedsbehov ville med andre ord betyde lige så ensidig sovjetisk dominans i Østersøen.

2) Regulering af adgangsvejene. Tredeelingen af verdenshavene får følger for stræderne, som ligeledes opdeles, nemlig i (a) de, der fører til indre have, og (b) de, der leder til lukkede have, og (c) de, der har forbindelse til oceanerne. Kategori (a) skal ifølge den sovjetiske folkeretsjurist B.A. Dranov (afhandling fra 1948 om sortehavspassagen) udelukkende kontrolleres af kyststaterne, mens (b) skal reguleres af samtlige kyststater i forening, af "de mest interesserede lande". De danske stræder hører hjemme i kategori (b), som i den sovjetiske havretsjurist S.V. Molodtsovs fortolkning munder ud i en understregning af, at "lande, som ikke støder op til disse farvande (de lukkede, forf.), ikke har juridisk ret til at forlange at være med til at afgøre spørgsmål om reguleringen af sejladsen, hverken i de lukkede have eller stræderne, som fører der til". Argumentationen ville, hvis den blev fulgt, udelukke f.eks. De forenede Stater fra Østersøen.

3) Historiske forudsætninger og traditioner. Her hævder sovjetiske teoretikere, at forlængst indgåede traktater og aftaler allerede har gjort Østersøen til et lukket hav, og de henviser til den dansk-svenske

traktat af 1658, den russisk-svenske traktat af 1759, St. Petersburg-konventionen af 1780, den russisk-svensk-dansk-preussiske traktat af 1800 og til traktaten af 1857 om sundtoldens ophævelse. Formålet med flertallet af aftalerne har ganske vist — med begrænset held, sådan som det f.eks. viste sig i 1801 — været at holde fremmede magter ude af Østersøen, men der er ikke tale om principielle erklæringer. Kun om praktiske aftaler, møntet på konkrete politiske situationer. Undertagelsen er traktaten om sundtoldens ophævelse, men her glemmer de sovjetiske teoretikere til gengæld, at den blev indgået mellem en lang række lande, også uden for østersø-området, og siden 1857 har der ikke været indgået internationale aftaler, som direkte regulerede passagen gennem stræderne.

Det er ikke tilfældigt, at den sovjetiske argumentation omkring historien standser i 1857 — eksemplerne på østersø-aftaler i dette århundrede er mere modstridende, nogle rent ud mindre flatterende for Sovjetunionen. Til gengæld har de sovjetiske grundsynspunkter været forbløffende konstante — et forhold som taler for, at de også ved indgangen til 1980'erne er nogenlunde uforandrede. Dog med det forbehold, at argumentationen om Østersøen som et lukket hav andre steder i verden i parallelle situationer kunne vendes mod Sovjetunionen, der siden teorierne blev til, er blevet en sømagt med verdensomspændende interesser eller krav på sådanne.

Det er i øvrigt sjældent, at Sovjetunionen så åbenlyst som i tilfældet Østersøen har overtaget dele af traditionel czaristisk udenrigspolitik uden større ideologisk forklædning. I 1920 protesterede Sovjetunionen i en note til Storbritannien over, at der syntes at foreligge britiske planer om ubådsbekæmpelse i Østersøen og Sortehavet. I noten forlangte Moskva tilbagebetaling af alle "fremmede krigsskibe" — uden dog direkte at referere til tesen om det lukkede hav. På Rom-konferencen i 1924, der var et forgæves forsøg på at begrænse rustningerne til søs, forlangte Sovjetunio-

nen som betingelse for overhovedet at forhandle, at Østersøen og Sortehavet blev holdt fri for krigsskibe, som ikke tilhørte kyststaterne.

Så er der Molotovs forslag fra 1940 om sovjetisk-tysk kontrol med de danske stræder. Kollega Ribbentrop synes ikke at have været interesseret i at diskutere forslaget.

Da Danmark i 1951 udsendte den foregående kgl. forordning om krigsskibes og militære flys passage gennem danske farvande og over dansk luftrum, protesterede Sovjetunionen, DDR og Polen, og i den sovjetiske note vendes argumentationen undtagelsesvis på hovedet, idet det fremføres, at stræderne er "åbne og internationale farvande". Sovjetisk presse havde lignende indvendinger mod den reviderede forordning af 1976. Det danske svar i 1951 var, at kravet om diplomatisk forhåndsanmeldelse ikke er nogen hindring for den uskadelige passage.

1951-noten er den første antydning af et sovjetisk dilemma — på den ene side ønsker Sovjetunionen den uhindrede passage for egne og de øvrige warszawapagtlandes krigsskibe, på den anden ønsker Sovjetunionen denne passageret indskrænket. De to ønsker kan kun gå op i en højere enhed under én forudsætning, som ikke er politisk sandsynlig med den nuværende europæiske magtbalance, nemlig at Østersøen omskabes til et "mare sovjeticum". Et sovjetisk indhav i politisk forstand.

6.4. Danske protester mod den militære opbygning

6.4.1. Debatter i Folketinget

Fra midten af 1970'erne er der sket et markant skifte i den danske holdning til forholdene i Østersøen, først og fremmest til den militære opbygning, som dog er af langt ældre dato. Skiftet indebærer både en ændret informationspolitik over for offentligheden — større åbenhed, offentliggørelse af styrketal — og en serie af danske protester til de østeuropæiske lande

og Sovjetunionen. Protester og henvendelser som ikke har givet resultater.

Under Folketingets debat om anskaffelsen af nye jagerfly henviste daværende udenrigsminister K.B. Andersen i juni 1975 til den militære optræning i østersø-området som et argument for flykøbet: "Jeg siger ikke dette for at skabe panik, jeg siger det, fordi det er faktiske forhold, som vi bør have med i en debat som denne". Næste fase blev at bringe "de faktiske forhold" op, når der under tosidede forhandlinger var anledning til det. På sikkerhedskonference-topmødet i Helsingfors i sommeren 1975 beklagede statsminister Anker Jørgensen over for den østtyske stats- og partichef, Erich Honecker, at den østtyske øvelsesaktivitet i Østersøen var stærkt voksende. Honecker mente ikke, at det var noget at være bekymret for.

Under den udenrigspolitiske debat i Folketinget i januar 1976 sammenfattede den socialdemokratiske ordfører, Kjeld Olesen regeringens holdning: "Hvad, der for os virker uforståeligt, er den stærkt øgede flådeaktivitet omkring vore kyster. Vi har vanskeligt ved at forstå, hvorfor stadigt flere landgangsskibe skal sejle rundt om Sjælland. Vi har ligeledes vanskeligt ved at forstå, at det skulle være nødvendigt at lægge flådeaktiviteterne stadig længere op i Kattegat".

I løbet af året blev spørgsmålet rejst over for den polske og den sovjetiske udenrigsminister, da de med nogle måneders mellemrum besøgte Danmark. De danske beklagelser fortsattes frem til efteråret 1978, da statsministeren under et besøg i Ungarn gjorde opmærksom på problemet og som svar fik en henvisning til nødvendigheden af at støtte Kekkonen-planen.

6.42. Skærpet dansk holdning

De mange forgæves henvendelser og protester til de tre warszawapagtlande ved Østersøen har fra kort før årsskiftet 1978-79 medført en i hvert fald tilsyneladende, men også reel skærpelse af den danske holdning. Både forsvarsminister Poul Søgaard og udenrigsminister Henning Chri-

stophersen benyttede NATOs minister-rådsmøder i december 1978 til at pege på, at der i Østersøen, nær de danske kyster, findes et problem og foregår en militær opbygning, som forekommer vanskeligt forenelig med warszawapagtlandenes erklærede fredelige hensigter — et problem som ikke kun forekommer, når sovjetiske og østeuropæiske efterretningsskibe er ved at sejle kølen af for at komme tæt nok på NATO-manøvrer i f.eks. Sydsjælland. Problemet består i en stadig langsom forskydning af normalbilledet — en stadig optræning af den normale øvelsesaktivitet, som i en spændt politisk situation kan gøre det vanskeligt at afgøre, om der er tale om den sædvanlige aktivitet eller om noget alvorligere.

Samtidig med de danske redegørelser på de lukkede møder — redegørelser som først og fremmest havde til formål at understrege Østersøens sammenhæng med den øvrige nordflanke — bragte dagbladet "New York Times" tilfældigt en artikel om problemerne. Artiklen byggede på det materiale, som tidligere har været offentliggjort af Forsvarets Efterretnings-tjeneste, og som på NATO-mødet blev afleveret til de øvrige medlemslande i en engelsk version. "New York Times's" artikel var helt uden forbindelse med mødet, men vakte, karakteristisk for den danske forsigtighed i alle østersø-spørgsmål, nogen ubehagelig forundring hos de danske ministre og diplomater, som fortsat mener, at diskretion ikke alene er en æres-sag, men tillige en uomgængelig forudsætning, hvis protesterne på længere sigt skal give resultater, f.eks. føre til større sammenhæng mellem politisk og militær afspænding.

Såvel den senere regering som udenrigsministeriet har siden fastholdt, at forelæggelsen af problemerne hverken udtrykker øget dansk bekymring eller en optræning af protesterne og henvendelserne. Men i og med, at disse ting sivede planmæssigt ud, er der i realiteten også udsendt et signal til Danmarks østeuropæiske omverden — uden at den vil kunne hævde, at Danmark har opført sig uvenligt eller har gre-

*F-16 – et modtræk til warszawapagtlandenes militære opbygning i østersøområdet.
Foto: Flyvevåbnet.*

bet tilbage i den kolde krigs sproglige og politiske arsenaler. I Moskva kan man dog med rimelighed udlægge redegørelserne som udtryk for en stigende dansk irritation, spillet med vanlig stilfærdighed. Ikke kun af hensyn til det tosidede forhold til de tre warszawapagtlande, men også af hensyn til den nordiske balance. I parentes bemærket har Sverige i de sidste år under de borgerlige regeringer reageret væsentligt skarpere end tidligere på opbygningen i Østersøen.

Den faktiske, men altså ikke officielt vedgåede stramning af den danske holdning til warszawapagtlandenes militære aktivitet er først og fremmest et udtryk for bekymring, og den skal ses i sammenhæng med års forgæves indsigelser, med et skift i informationspolitikken vedrørende de militære forhold i Østersøen og med FNs ekstraordinære nedrustningsgeneralforsamling i sommeren 1978, der i nogen grad blev præget af sovjetiske og østeuropæiske propagandaforslag, flotte men indholdsløse slag i luften. (Mere om

de militære forhold og magtbalancen i *kapitel 7*).

6.43. Strid i østlandene

Det er rimeligt at se den danske reaktion i lyset af begivenheder i Warszawapagten i slutningen af 1978 og begyndelsen af 1979. Begivenheder som først og fremmest blev bemærket på grund af Rumæniens højlydte og voldsomme protester mod sovjetiske krav om forøgelse af medlemslandenes forsvarsbudgetter, formelt begrundet med NATO-landenes vedtagelser af en årlig tre-procents stigning i forsvarsbudgetterne som følge af inflation og prisstigninger.

I de følgende måneder, efterhånden som det ophvirvlede støv fra de to stats- og partichefer, Leonid Bresjnevs og Nicolae Ceausescu skænderier begyndte at lægge sig, trådte der et mønster frem. På warszawapagt-topmødet i Moskva i november 1978 forlangte Sovjetunionen i hvert fald to ting, nemlig for det første en generel forøgelse af de østeuropæiske

landes forsvarsbudgetter, for det andet en stramning og udbygning af Warszawapagtens kommandostruktur, ironisk nok efter alt at dømme efter model NATO.

Det kom også frem, at Rumænien ikke var det eneste land, som var ubehageligt til mode ved kravene. Udtalelser fra polske regeringstalsmænd lader formode, at der også fra polsk side var underforstået sympati for de rumænske synspunkter, men at Ceausescu forvandlede denne sympati til irritation, fordi han så åbent og i al (vestlig) offentlighed udfordrede Moskva. På denne baggrund måtte f.eks. Polen opgive at støtte Rumænien.

Forud for mødet havde Moskva øjensynlig søgt at lægge pres på Rumænien ved at lade Warszawapagtens militære overstkommanderende og den sovjetiske udenrigsminister besøge Bukarest.

Nogle måneder efter topmødet offentliggjorde Polen forsvarsbudgettet for 1979. Stigningen i forhold til 1978 er kun på 2,6 procent, langt under det, Sovjetunionen angiveligt skal have forlangt. Polske talsmænd peger på, at de to procent forsvinder i inflation og prisstigninger, og de understreger, at den beskedne forøgelse ikke skal ses som en udfordring til Moskva, men udelukkende som en nødvendighed på grund af landets økonomiske situation. DDR offentliggjorde omtrent samtidig sit forsvarsbudget — stigningen er dobbelt så stor som den polske og formentlig i ganske god overensstemmelse med det sovjetiske krav.

6.44. Østersøen og verden

På baggrund af FNs nedrustningsgeneralforsamling, der brugte megen tid på at diskutere et warszawapagt-forslag om fastfrysning af samtlige militæruddgifter med henblik på senere nedtrapning, kan det sovjetiske krav om budgetforøgelse forekomme selvmodsigende. Og det er det, men der er tre mulige forklaringer, som synes at gribe ind i hinanden — forklarin-

ger som tillige illustrerer, hvordan forholdene omkring Østersøen i stigende grad hænger sammen med den storpolitiske udvikling.

Øgede østeuropæiske forsvarsbidrag kan for det første medvirke til at frigøre sovjetiske styrker fra Europa og den vestlige del af Sovjetunionen til indsættelse ved den sovjetisk-kinesiske grænse som en reaktion på Kinas tilnærmelse til Vesten efter formand Mao Tsetungs død. Rumænien gik imod både af økonomiske og principielle grunde — dels fordi Rumænien er inde i en ambitiøs industrialisering, dels fordi Rumænien har søgt at balancere og optræde neutralt med hældning til Kina i den sovjetisk-kinesiske strid. Endelig spiller den stadige rumænske modstand mod sovjetiske integrationsforsøg, både i Warszawapagten og COMECON formentlig en rolle.

For det andet kan hensigten have været at frigøre yderligere midler, økonomisk og materielt, til støtte af Vietnam i det sydøstasiatiske opgør, hvor Moskvas løfter til lederne i Hanoi måske var vanskelige at indfri. Rumænien og andre var imod med henvisning til Warszawapagtens "europæiske karakter" — der var i november 1978 i Moskva forlydender om, at Sovjetunionen skulle have foreslået Vietnam en associeringsaftale med Warszawapagten.

Sovjetunionen kan med budgetforøgelse for det tredje have ønsket at demonstrere beslutsomhed over for Vesten og ikke mindst USA i forbindelse med den kinesisk-vestlige tilnærmelse, der også omfatter kinesiske ønsker om våbenkøb i Vesten.

Både det danske udspil i NATO og krisen omkring warszawapagt-topmødet er eksempler på, at udviklingen i Østersøen ikke længere kan anskues udelukkende ud fra en lokal synsvinkel, som en del af forholdet mellem østersølandene — og det hænger bl.a. sammen med den omstændighed, at den dominerende magt i området er en supermagt.

7: Det sikkerhedspolitiske klima

7.1. Sovjetunionen og havene

7.1.1. Episoder i Østersøen

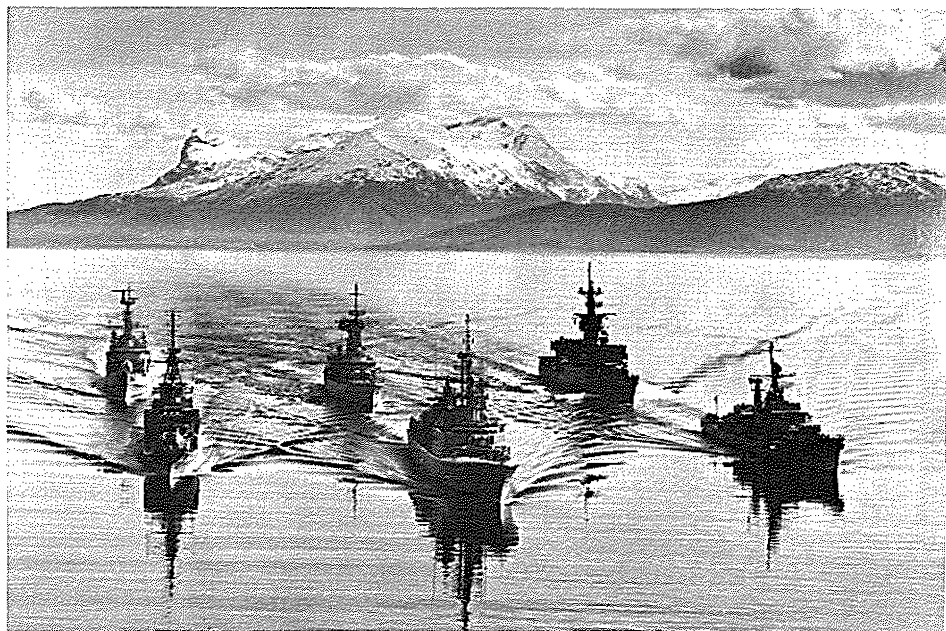
Sommeren 1976. Den meget varme og meget lange sommer. I juni er enheder fra det danske søværn på rutineøvelse i farvandet omkring Bornholm. Det sker mange gange om året, og det er helt normalt, at enheder fra warszawapagtlandenes flåder med strittende antenner og drejende radar følger øvelsen, som foregår uden for territorialfarvandet. Der er bl.a. øvelses-skydninger med torpedoer — sprængladningen er erstattet med en luftpumpe, som udskyder en bøjle og sender torpedoen op til overfladen efter affyringen. Skibsfarten er gennem Efterretninger for Søfarende og de daglige meddelelser til skibsfarten i radioen varskoet mod skydningerne. Øvelsen er med andre ord i bogstaveligste forstand averteret på forhånd.

De danske enheder har på fornemmelsen, at overvågningen er mere energisk end ellers. Østtyske enheder ligger så at sige på klodshold. Pludselig sætter en af østtyskerne fuld kraft frem for at nå først hen til den øvelsestorpedo, som er kommet til syne på overfladen. I efterretningsmæssig henseende er en øvelsestorpedo ganske interessant — den kan sige fagfolk en hel del om styresystemer og målsøgning.

Hændelsen vækker selvsagt bekymring og ubehag hos danskerne — bl.a. fordi den kan være et signal om, at warszawapagtlandene har indledt en mere nærgående kurs over for danske flådemagter i den del af Østersøen. Hændelsen skal muligvis sammenholdes med den omstændighed, at der i foråret 1976 fandt en større

NATO-flådeøvelse sted i området med enheder fra STAVNAVFORLANT, en af de tunge NATO-forkortelser der dækker over den fælles stående atlantehavsflåde i alliancen. Også amerikanske orlogsmænd har i løbet af forsommeren været i Østersøen for at demonstrere, at den ikke er et lukket hav, men at enhver søfarende nation har ret til at vise flaget.

Danmark protesterede via diplomatiske kanaler over episoden, og en embedsmand fra Forsvarsministeriet opsøgte den sovjetiske militærattaché i København for at udtrykke ikke alene forundring, men også utilfredshed. Hændelsen er en bagatel, en parentes i det daglige mønster i Østersøen. Den fik ikke — og kunne heller ikke få konsekvenser — men året 1976 er vigtigt, fordi det er det år, da danske ministre og diplomater i bilaterale samtaler med deres østeuropæiske kolleger i stigende omfang beklager den stadigt voksende østlige flådeaktivitet i Østersøen. Det er næsten symbolsk, at året slutter med endnu en episode — den østtyske ralgravning på Adlergrunden. Den forsigtige og "elskværdige" østtyske reaktion (se afsnit 6.24.) synes at være et tegn på nedtrapning af den spænding, som i 1976 var opstået i Østersøen omkring Bornholm. Sovjetunionen og dens to allierede vendte øjensynlig tilbage til en forholdsvis forsigtig og diskret politik, hvis hovedmål synes at være at undgå en foregribelse af de forhandlinger, som på et eller andet tidspunkt i de nærmeste år må indledes, bl.a. om opdelingen, og som kan blive særdeles vanskelige og langvarige. I foråret 1979, et år efter at fiskeristriden var blevet skærpet efter den polske ensidi-

STAVNAVFORLANT, NATO's stående flådestyrke i Atlanten, her i Nordhavet — besøger jævnligt Østersøen for at vise Vestens interesser i området. De 6 skibe kommer fra henholdsvis England, Tyskland, Holland, Canada, USA og Norge. NATO Photo.

ge udvidelse af fiskerizonen, kom det til en lignende episode som den i sommeren 1976 — blot med den forskel, at østtyskerne på jagt efter den danske øvelsestorpedo ikke sejlede hurtigt nok.

7.12. De små gør Sovjets arbejde

Det er måske meget karakteristisk, at det ikke er supermagten, men dens klienter, der — både på det sømilitære område og i fiskeriet — lægger materiel og i politisk forstand ryg til episoderne omkring Bornholm. Så er det ikke supermagten, der trækker og chikanerer de små. Under sikkerhedskonferencens forberedelsesfase i Helsingfors i efteråret 1975 oplevede de danske forhandlere noget tilsvarende — Danmark forelagde på de ni fællesmarkedslandes vegne det første forslag til den omstridte kurv III, de paragraffer som beskri-

ver de menneskelige forbindelser mellem Øst og Vest, familiesammenføringer og informationspolitik og modtog fra den polske forhandler en reaktion, som i tone og form var tæt ved at være uhørt i internationalt diplomati. Det danske forslag trådte Sovjetunionen over tærne — det blev og bliver fortsat udlagt af Moskva som forsøg på indblanding i indre sovjetiske anliggender — men det var Polen, som skulle gøre det grove arbejde. Til polsk ubehag forresten — den polske forhandler opsøgte aftenen før nærværende journalist for på forhånd at advare ham. Efter breddsidens beklagede en af de sovjetiske forhandlere over for den danske delegationsleder, at Polen havde taget så kraftigt på vej.

Sovjetunionen overlader altså til sine små allierede ved Østersøen at gøre det grove arbejde — sovjetiske flådeenheder er f.eks. meget omhyggelige med at overhol-

de adgangsbestemmelserne og territorialgrænserne, mens østtyskere og polakker indimellem forsøger at se, hvor langt de kan gå.

Den sovjetiske tilbageholdenhed har ikke forhindret, at der også fra sovjetisk side er blevet protesteret over bl.a. NATO-manøvrer i Østersøen omkring Bornholm. Mest markant i 1971, da det sovjetiske udenrigsministerium henviste til 1946-aftalen om genoprettelse af dansk administration på øen og de begrænsninger, som Danmark efter sovjetisk opfattelse påtog sig ved den lejlighed. Danmark afviste, og mere kom der ikke ud af den sag — ud over at den understregede, at Sovjetunionen stadig tillægger Østersøen strategisk og taktisk betydning, selvom den sovjetiske flåde i 1970'erne er en udpræget supermagtsflåde med globale opgaver.

Det ser ud til, at der som konsekvens af denne udvikling er foretaget en arbejdsdeling i Østersøen, således at de polske og østtyske enheder og styrker først og fremmest skal operere lokalt, altså i og mod Danmark og den nordtyske slette,

som i militær forstand er et sammenhængende område. Dog kan hverken DDR eller Polen operere uden bl.a. sovjetisk fly- og flådestøtte i området.

7.13. Supermagtsflåde på 15 år

Sovjetunionen har nået sin position som flådemagt på kun 15 år efter det formentlig største flådebygningsprogram i historien. Talmæssigt overgår de sovjetiske flådestyrker de amerikanske, men tallene er ikke noget rimeligt sammenligningsgrundlag, fordi de skal sammenholdes med de opgaver og operationsmuligheder, som flådestyrkerne har. Ved starten på Anden Verdenskrig rådede Sovjetunionen over en ubådsflåde, som var større end den tyske, men den kom aldrig til at spille nogen rolle, først og fremmest fordi de sovjetiske flådestyrker ikke opererede på verdenshavene og heller ikke havde den fornødne støtte, men kun i snævert samarbejde med landstyrkerne. Og gennem hele krigen kæmpede en stor del af flådens mandskab som almindeligt fodfolk side om side med Den røde Hær.

Sovjetisk fregat "et sted i Østersøen" — skibet er af Krivak-klassen, bygget i Leningrad i midten af 1970'erne. Fregatten er bevæbnet med missiler. Foto: Forsvaret.

Den sovjetiske flåde i Østersøen, der indtil for få år siden var den næststørste af de fire sovjetiske flådeafdelinger, har fortsat til opgave at sikre forsyningslinier og almindelig støtte for landstridskræfter i området, men samtidig er der fra midten af 1950'erne sket en markant udvikling i sovjetisk flådepolitik. En udvikling som tilsyneladende i høj grad skyldes én mand, admiral Sergeij Gorsjkov, som siden 1955 har været sovjetisk flådechef, og som har overbevist de skiftende ledere i Kreml om nødvendigheden af en flåde med både lokale og globale opgaver. En flåde der kan vise flaget overalt på kloden, samtidig med at den sovjetiske skibsfart og udenrigshandel er vokset støt, således at omkring 10 procent i dag går via østersøhavnene.

Gang på gang bliver det fra sovjetisk side og ikke mindst af admiral Gorsjkov understreget, at orlogs-, handels- og fiskeriflåder arbejder sammen, og det er næppe tilfældigt, at udbygningen af de civile flåder har fundet sted samtidig med opbygningen af orlogsflåden.

Sovjetunionen har i dag en af verdens største handelsflåder, som på 15 år er vokset ud af det, der dengang var en overvejende kystflåde. I slutningen af 1980 skal den sovjetiske handelsflåde ifølge femårsplanen være på 18,4 millioner tons eller ca. 2000 fartøjer, hvis tilstedeværelse på fragtmarkedet mærkes som øget konkurrence, ofte til dumpingpriser. Vestlige bedømmelser går ud på, at den sovjetiske handelsflåde for 60 procents vedkommende sejler for fremmede kunder. Det britiske General Council of Shipping anslår, at Sovjetiske handelsskibe på nordamerikafarten sejler 25 procent under normalpriserne, på Sydatlanten 30 procent og i Fjernøsten 60 procent under de internationale fragtrater. Dette er muligt i kraft af den sovjetiske handelsflådes særlige struktur med staten som reder, hvortil kommer lavere lønninger og lempeligere bemandingsregler end i Vesten.

Det hører med til billedet, at den sovjetiske handelsflåde består af et voksende antal container- og roll on/roll off-skibe, som også kan anvendes til militære trans-

porter, samt at flådens officerer som led i uddannelsen gør tjeneste i handelsflåden, som i realiteten dermed også er delvis underlagt Gorsjkov. Endelig er der grund til at nævne, at Sovjetunionen har ca. 160 oceanografiske skibe, hvis videnskabelige arbejder selvsagt også kommer orlogsflåden til gode. Aktiviteterne har meget karakteristisk i de senere år været koncentreret omkring det kriseramte Indiske Ocean, hvor Sovjetunionen omkring 1980 havde opbygget en flådestyrke, som var større end den amerikanske – men mindre end den franske i området. Efter den sovjetiske invasion i Afghanistan udvidede USA sin flådestyrke i regionen.

En betydelig del af de sovjetiske handels- og orlogsflåder er bygget på værfterne i Østersøområdet, der tegner sig for omkring halvdelen af den sovjetiske værfts- og reparationskapacitet, et forhold som gør stræderne betydningsfulde også i en krigs- eller krisesituation.

Store dele af den sovjetiske fiskeriflåde, som ifølge Lloyds Register of Shipping i dag er verdens største med op mod 5000 fartøjer, har traditionelt opereret med udgangspunkt i østersøhavnene – et forhold som i de sidste år er ændret med Sovjetunionens udelukkelse fra bl.a. det fælles EF-hav. Fiskeriflådens størrelse skal sammenholdes med den løbende femårsplan, der sigter mod et årligt forbrug af fisk pr. indbygger på 20-21 kg mod 17 kg i den foregående plan. Fiskeriet skal med andre ord dække omkring en femtedel af sovjetborgerens proteinbehov, og det skal sammenholdes med kødmangelen efter nogle års dårlige høstresultater, som bl.a. medførte en kraftig nedskæring af kvæg- og svinehold.

De sovjetiske flåder, militære såvel som civile, er ganske afhængige af Østersøen – i hvert fald i fredstid. I en krigs- eller krisesituation, hvor stræderne blev spærret, vil det ifølge en udbredt vestlig opfattelse være muligt for Sovjetunionen at løse hovedparten af sine forsyningsproblemer uden om Østersøen. Samtidig vil dog værfterne og deres reparationskapacitet få øget betydning, og DDRs og Po-

lens eneste forsyningsmuligheder via søvejen går gennem Østersøen.

7.14. Sovjets mange flåder

"Vi kan betragte skabelsen af den oceangående sovjetiske flåde som en af de seneste års vigtigste begivenheder, der har haft afgørende indflydelse på verdenspolitikken", skrev Gorsjkov i 1976 i bogen om "Flådemagt og Staten". Han lagde vægt på, at den sovjetiske flåde efter 20 år under hans ledelse er istand til at vise flaget overalt på kloden, f.eks. omkring Angola og Afrikas Horn, to konfliktområder fra 1970'ernes sidste halvdel. Den sovjetiske flådepolitik er i den henseende en blanding af gammeldags kanonbådsdiplomati og en understregning af, at Sovjetunionen f.eks. i Afrika vil håndhæve, hvad den betragter som sine interesser. "Sømagterne har i krig såvel som i fred været istand til at nå deres vigtigste strategiske mål ved hjælp af deres flåder, som er blevet brugt som tungtvejende argumenter i opgøret med deres modparter", skrev Gorsjkov. Udlagt forenklet — uden flåde ingen sovjetisk supermagt.

Gorsjkov har læst sin Dönitz — en vigtig del af de sovjetiske flådeprogrammer er opbygningen af en ubådsflåde efter model Tyskland, et ubådsvåben som i en given situation kan nægte modstanderen brug af havene. Dette gælder måske ikke mindst for den sovjetiske nordhavs- og atlantflåde, som tjener to formål — dels er den et led i atombalancen mellem supermagterne, dels skal den kunne afskære forsyningslinierne mellem USA og Vesteuropa, de forsyningslinier som er afgørende i en krigssituation. Igen en lære af Anden Verdenskrig, da beskyttelsen af konvojerne bl.a. til Murmansk udelukkende hvilede på de vestallierede, som på grund af de tyske ubåde kun kunne opretholde forbindelserne med store tab.

Den sovjetiske flåde skal med andre ord løse en lang række opgaver:

- 1) Sætte flådemagt bag sovjetiske politiske ambitioner overalt i verden.

Admiral Gorsjkov — manden bag den sovjetiske supermagtsflåde har læst sin Dönitz. Foto: AP.

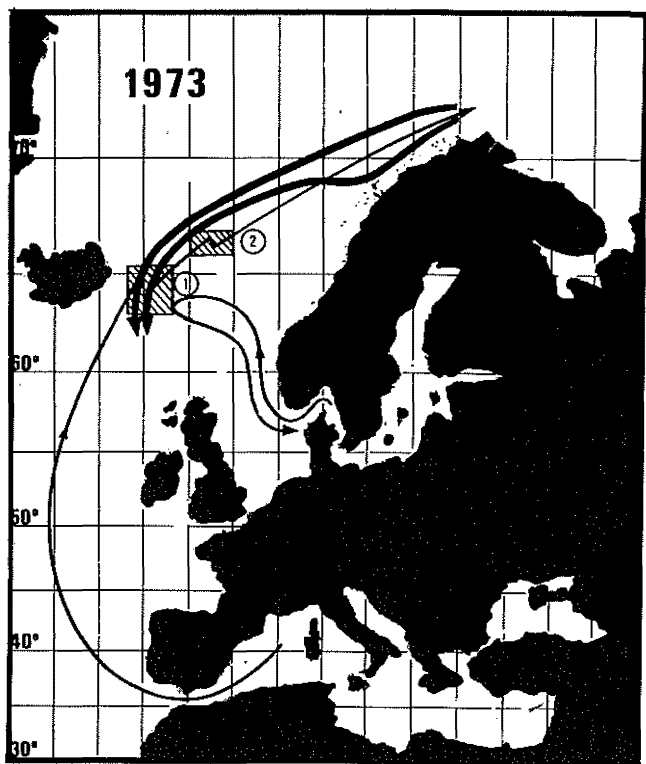
- 2) Være en del af kernevåbenbalancen med USA.
- 3) Deltage i den politiske og militære inddæmning af Kina.
- 4) Løse lokale og konkrete opgaver, f.eks. omkring Østersøen og stræderne.

Det sidste årtis store sovjetiske flådemanøvrer har bl.a. bygget på et tæt samarbejde mellem enhederne fra nordhavsflåden og østersøflåden. Der har været eksempler på, at Østersøen under oceanmanøvrer på det nærmeste har været tømt for sovjetiske krigsskibe, samtidig med at øvelserne er blevet forskudt fra Nordatlanten, fra passagen mellem Grønland, Island og Færøerne, til Nordsøen.

Følgende eksempler illustrerer udviklingen (se kortene næste side):

April 1973: Øvelsen Springtex 73, hvor i også deltog enheder fra østersøflåden, var koncentreret omkring Det norske Hav og farvandet mellem Island og Storbritannien med to store ubådskoncentrationer (felterne 1 og 2 på kortet). Formålet var at indøve bekæmpelse af ubåde, og

April 1973: Sovjet-
øvelsen Springex 73.
Tegning: NATO-
NYT dec. 1976.

hvis de sovjetiske ubåde i en krigs- eller krisesituation fik lejlighed til at indtage samme positioner som under øvelsen, ville de udgøre en alvorlig trussel mod de søværts forsyninger og forstærkninger af NATOs nordflanke. Øvelsen viste tillige, at der efter sovjetisk opfattelse – ligesom der var det efter bl.a. tysk i 1914 og 1939 – er sammenhæng mellem oceanet og Kattegat-Skagerrak-Sydnorge, som i realiteten betegner strædernes begyndelse (jfr. ambassadør Kauffmanns referat af de amerikanske overvejelser i 1946-49, *se afsnit 3.33.*).

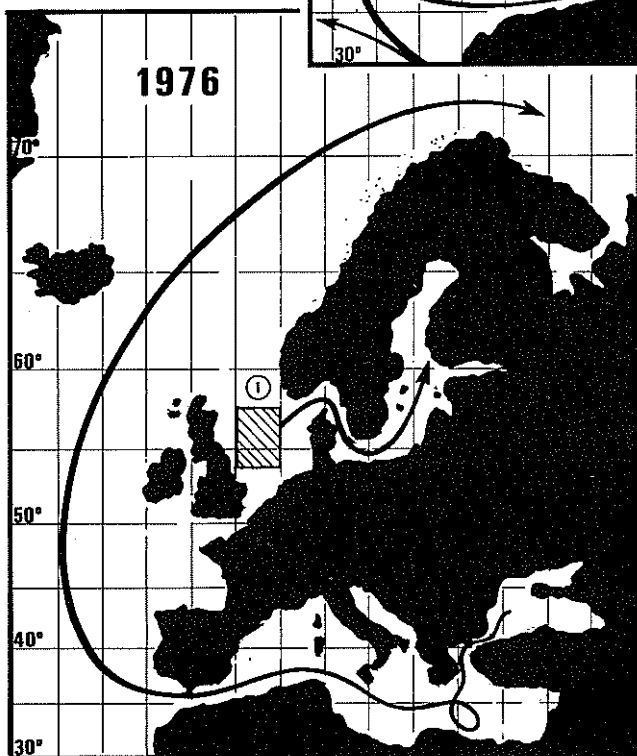
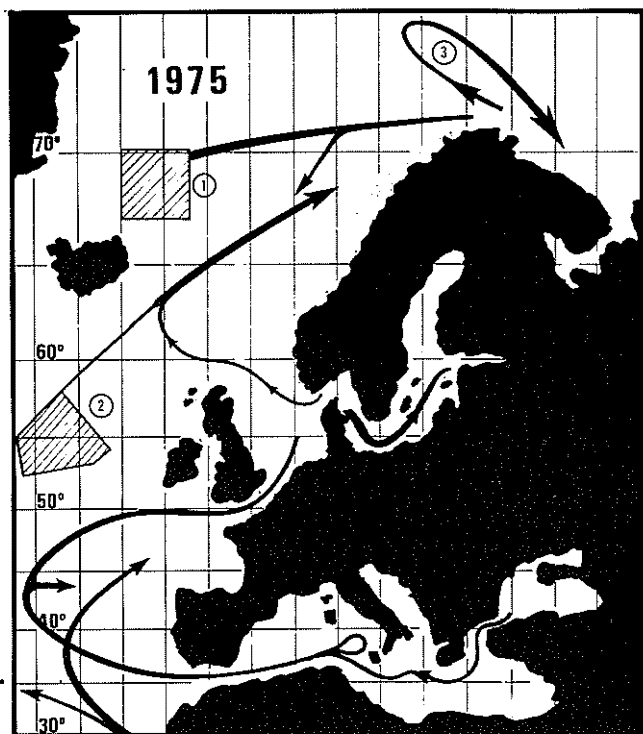
April 1975: Okean, den hidtil største sovjetiske flådemanøvre, havde udløbere helt ind i Østersøen, men udsprang sig i øvrigt på snart sagt alle verdenshavene. I Nordatlanten hæftede vestlige eksperter

sig ved ubådskoncentrationerne nordøst for Island og vest for Irland (felterne 1 og 2) og ved angrebene på "konvojer" ved Nordkap.

Juni 1976: Første større sovjetiske flådemanøvre i Norsøen. Under forløbet trak enheder ind i Østersøen og demonstrerede således sammenhængen og den betydning, Sovjetunionen fortsat tillægger stræderne. (Felt 1 viser den sovjetiske opmarch ved øvelsens begyndelse). Samme år gik det første sovjetiske helikopterhangarskib, "Kiev", fra Middelhavet til nordhavsflåden. Skibets fly og helikoptere er først og fremmest udrustet til ubådsbekæmpelse.

Sammenhængen i sovjetisk flådestrategi og -taktik mellem oceanerne og Østersøen understreges i øvrigt gennem jævnli-

April 1975: Sovjets
bidtil største flåde-
øvelse Okean. Teg-
ning: NATO-NYT
dec. 1976.

Juni 1976: Sovjetisk
øvelse i Nordsøen.
"Kiev" går fra Mid-
delbavet til nordhavs-
flåden. Tegning: NA-
TO-NYT dec. 1976.

ge udvekslinger af fartøjer mellem de forskellige flådestyrker, f.eks. mellem middelhavs- og østersøflåderne. En stor del af reparationerne, forbedringerne og moderniseringerne foretages på værfterne i den østlige Østersø.

7.2. Styrkeforholdene i Østersøen

7.2.1. Styrketal i Warszawapagten, NATO og hos de neutrale

Vestlige eksperter er nogenlunde enige om, at en betydelig del af den sovjetiske østersøflåde i en krise- eller krigssituation formentlig skal operere uden for Østersøen, måske ved strædernes begyndelse i Nordsøen og Skagerrak, mens de lokale opgaver i vidt omfang er overladt til de østtyske og polske søstridskræfter. Ud over Sovjetunionen er DDR og Polen de eneste warszawapagtlande med flådestyrker af betydning.

Set med vestlige øjne er det mest betydningsfulde træk i udviklingen, at de tre warszawapagtlande med Polen i spidsen råder over betydelige landgangsstyrker i Østersøen. Warszawapagtlandene har næppe brug for landgangsstyrker til forsvarsformål, og det må derfor antages, at styrkerne i påkommende tilfælde først og fremmest skal sættes ind mod Danmark og Nordtyskland, dels for at sikre kontrollen med stræderne, dels for at støtte landoperationer på den nordtyske slette. Landgangsstyrkerne skal sammenholdes med en betydelig kapacitet til minelægning og -strygning, d.v.s. operationer med henblik på at åbne eller lukke stræderne. Her er Warszawapagten i øvrigt i samme dilemma som Tyskland i 1914 og 1939 — lukning af stræderne for f.eks. de øvrige NATO-landes flådestyrker betyder også, at pagtens operationsmuligheder indskrænkes.

De tilgængelige tal for styrkeforholdet til søs, der ikke tager hensyn til de NATO-forstærkninger, som i påkommende tilfælde ville blive sendt til Østersøen, viser en overvægt i Warszawapagtens favør på fire til én (se næste side):

Tallene bygger først og fremmest på den årlige oversigt fra det Internationale

Institut for Strategiske Studier og på oplysninger fra Forsvarsministeriet. På grundlag af disse tilgængelige oplysninger kan der opstilles en funktionel oversigt over Warszawapagtens samlede styrker i østersøområdet, altså ikke alene flådestyrkerne og de tilknyttede hjælpefunktioner:

Landstyrker:

14 divisioner i det nordlige Polen og DDR, heraf én luftbåren. I det sovjetiske baltiske militærdistrikt er der desuden ca. 7 divisioner. Halvdelen af divisionerne er kampvognsdivisioner med ca. 350 kampvogne pr. stk.

Landgangsstyrker:

10-11.000 mand, hvoraf ca. 5000 kan flyttes på én gang med den nuværende kapacitet til lands og i luften. I 1977 blev luftpudefartøjer første gang set i landgangsovelser.

Flådestyrker:

En stor del, ca. 250 enheder, er minelæggere og -strygere, både kyst- og oceangående fartøjer. Ca. en trediedel af den polske flådes tonnage er landgangsfartøjer. Hverken Polen eller DDR har oceangående enheder af betydning.

Luftvåben:

Ca. 700 kampfly i den vestlige del af Sovjetunionen, samt i DDR og Polen. Transportkapacitet ca. 7000 mand. Hertil kommer bombefly i stigende antal, bl.a. Backfire, der kan fremføre kernevåben.

I oversigten er ikke medregnet taktiske atomvåben — fra raketter med en rækkevidde på godt 100 kilometer til raketter med flere sprængladninger, der kan nå mål overalt i Vesteuropa. På dette område er der nogenlunde balance mellem de to supermagter, som med Frankrig og Storbritannien som undtagelser er de eneste, der råder over taktiske atomvåben i det nord-europæiske område. På sovjetisk side foregår der i disse år en hurtig fornyelse med opstillingen af mobile SS-20 raketter, der kan fremføre flere atomladninger, og som er undtaget fra de amerikansk-sovjetiske SALT-forhandlinger. Nogle vestlige eksperter har udtrykt foruroligelse over udviklingen, fordi noget tyder på, at der ik-

	mandskab	overfladeskibe	ubåde	landgangsskibe
Warszawapagten				
DDR	16.000 + 25.000 reserve	140	—	12 ¹⁾
Polen	22.500	ca. 100	4	40 ²⁾
USSR ³⁾	?	ca. 50	ca. 35 ⁴⁾	?
NATO				
Danmark	6.200 + 4.500 reserve ⁵⁾	52	6	—
Vesttyskland	38.000 + 23.500 reserve ⁷⁾	130	24	18 ⁶⁾
Neutrale				
Finland	2.500	47	—	17
Sverige	12.000	110	17	86

Noter: 1) DDR har desuden en eskadrille flådehelikoptere

2) Polen har desuden et flådeflyregiment med 4 kampeskadriller og 2 helikoptereskadriller

3) Der findes ikke separate tal for den sovjetiske østersøflåde — tallene bygger derfor på et skøn

4) Fra efteråret 1976 har seks ubåde af GOLF-klassen opereret i Østersøen. Det er efterhånden umoderne, dieseldrevne fartøjer, hver bestykket med 3 atomraketter med en rækkevidde på ca. 1200 kilometer, altså våben som kan sættes ind mod vesteuropæiske byer og industricentre. Ubådene har ikke direkte betydning i Østersøen, men deres tilstedeværelse, som indtil nu har været diskret, kan i en given situation anvendes som politisk presionsmiddel

5) Plus Hjemmeværn på 4.800 mand, 37 kuttere

6) Flådeflystyrker med 139 kampfly ikke medregnet

7) Tallene dækker hele den vesttyske flåde, hvoraf en del vil operere i Nordsøen og dele af Atlanten
Til oversigten skal lægges flystyrker, der er afgørende for flådeenheders operationsmuligheder.

Kilde: "The Military Balance 1980-1981", The International Institute for Strategic Studies, London.

ke er tale om en fornyelse, men om en udvidelse af den sovjetiske taktiske atomvåbenslagstyrke. I foråret 1979 begyndte Sovjetunionen for første gang i 10 år en udskiftning af de små taktiske atomvåben, stationeret i DDR, og samtidig var NATO-landene igang med overvejelser og forhandlinger om stationeringen af en ny generation amerikanske taktiske atomvåben, først og fremmest i Vesttyskland. Våben som også vil kunne nå mål i den vestlige del af Sovjetunionen. (Om disse overvejelser og ikke mindst deres vesttyske perspektiver, se afsnit 7.41.).

Styrkerne i oversigten skønnes tilstrækkelige til oprettelse af en lang række brohoveder på dansk territorium, i Slesvig-Holsten og i Nordtyskland, hvor de efterhånden kan udbygges med regulære hærenheder. Flådestyrkerne synes at have i hvert fald tre hovedformål — nemlig dækning af forsyningslinierne langs østersøkysten, blokering af andre landes flådeaktiviteter i stræderne og selve Østersøen og transportkapacitet. Flystyrkerne skønnes tilstrækkelige til at give rimelig flystøtte til alle former for operationer.

7.22. Truslerne mod Danmark

Tallene er selvsagt interessante, men samtidig vildledende — for det første fordi de ikke angiver den NATO-styrke, som i en given situation ville blive sat ind på Nordflanken. For det andet fordi de ikke tager hensyn til det forhold, at det svenske forsvar, der formelt er neutralt, i realiteten er østvendt, og for det tredje fordi de ikke afspejler det meget væsentlige forhold, at stræderne er under NATOs kontrol, og at det dansk-vesttyske NATO-medlemskab i sig selv er en garanti for, at fredstidsstyrkerne i en krise- eller krigssituation vil blive suppleret med bl.a. betydelige amerikanske forstærkninger. En konflikt i østersøområdet kan altså ikke kun betragtes som en lokal konflikt. Tallene skal iøvrigt læses med forbehold — der er f.eks. store forskelle på amerikanske, britiske og svenske angivelser. Tallene er for store i den forstand, at de medtager en række småskibe uden kampfunktioner.

Det hører med i vurderingen, at vabensystemer til forsvar, bl.a. under den seneste mellemøstenkrig, har vist sig gennemgående mere effektive end angrebsvåben. Det gælder f.eks. antitankvåben og missiler. På havet vil miner spille en betydelig rolle — to verdenskrige viste, at det var muligt at spærre stræderne, og amerikanske erfaringer fra Vietnam, mineringen ud for det daværende Nordvietnam, demonstrerede, at miner er væsentligt lettere at udlægge end at stryge. Det er derfor ikke tilfældigt, at Warszawapagtens minestrykningskapacitet i Østersøen overstiger NATO-landenes, men fagfolk peger på, at det er en særdeles krævende opgave for en moderne flåde at rydde mine-spærringer i stræderne — hvis det overhovedet er muligt at gøre det effektivt under krigsforhold.

Det er en almindelig antagelse, at moderne flådestyrker har fire hovedformål, nemlig (hvis det er supermagtstyrker) at være en del af den strategiske balance, at styrke landenhederne, at hævde søherredømmet og at markere tilstedeværelse og dermed politisk interesse, og overført på

østersøområdet giver det følgende oversigt (se litteraturlisten, henvisning nr. 12):

- 1) Strategisk afskrækkelse — bortset fra GOLF-ubådene findes der praktisk talt ingen styrker til dette formål i østersøområdet. Og GOLF-ubådernes egentlige funktion er endnu ikke endeligt klarlagt (jfr. note 4 ovenfor i afsnit 7.21.).
- 2) Styrkelse af landenhederne — de tre warszawapagtlande har koncentreret hovedparten af deres styrker til dette formål i østersøområdet. NATO råder ikke over en tilsvarende kapacitet, men har lagt hovedvægten på forsvar.
- 3) Søherredømmet — warszawapagtlandene har betydelige styrker til både at opretholde det og til at nægte NATO det. NATO-landene har til gengæld lagt vægten (hovedsagelig) på styrker, som kan bestride og afvise forsøg på at erobre søherredømmet, og som kan bevare NATOs kontrol med adgangsvejene.
- 4) Tilstedeværelse — både NATO og Warszawapagten har de nødvendige midler til rådighed, og de senere års øvelsesmønstre på begge sider viser en stigende anvendelse af flådestyrker til dette formål. Til at vise flaget i overført og bogstavelig forstand.

Konklusionen må altså være, at Sovjetunionen har formået at opbygge og fastholde sin position som den dominerende østersømagt, men at denne position ikke er uanfægtet, og at NATO-samarbejdet for specielt Danmark har betydet, at risikoen for sovjetiske pressionsforsøg er begrænset. Stræderne betyder samtidig, at Sovjetunionen i en første fase af en krigs- eller krigssituation vil stræbe efter at få enheder ud af Østersøen med henblik på samvirket med de øvrige flådestyrker, men at passagen længere henne i forløbet bliver afgørende for udnyttelsen af værfts- og reparationskapaciteten. Sovjetunionen vil formentlig være interesseret i at kontrollere stræderne, og forudsætningen er en erobring af landområder ved Bælterne, Skagerrak og Kattegat.

I betragtning af Danmarks og Vesttysklands NATO-medlemskab, d.v.s. udsigten

til at pressionsforsøg og egentlige angrebsoperationer udløser amerikanske reaktioner, er der formentlig set med sovjetiske øjne betydelig risiko forbundet med forsøg på under politiske kriser at sætte ind mod f.eks. Danmark med den hensigt tidligt at opnå strædekontrol. Den største risiko ligger efter alt at dømme i en krises såkaldte "grå niveau", altså i en situation hvor der hverken er krig eller fred, og hvor en begrænset aktion mod f.eks. danske øer ikke nødvendigvis udløser en storkrig på grund af de øvrige hensyn, som må tages i den pågældende situation — bl.a. mulighederne for endnu gennem forhandling at løse konflikten eller i hvert fald nedtrappe den.

En anden mulighed, hvis perspektiver og vægt vanskeligt lader sig vurdere, er den sovjetiske og amerikanske reaktion i tilfælde af en alvorlig krise i et af de østeuropæiske østersølande. Vil f.eks. styrkelse af den sovjetiske tilstedeværelse blive udlagt som en skærpelse af truslen mod Danmark?

7.23. Varslingstiden er kort

Et af hovedproblemerne i forbindelse med politiske kriser i østersøområdet er, at varslingstiden kan blive kort, bl.a. fordi der så at sige dagligt foregår manøvrer med tilhørende troppeforskydninger, som i fredstid blot er en del af det såkaldte normalbillede, men som i en spændt situation lige så godt kan være forberedelsen til egentlige operationer eller blot en politisk trussel, et pressionsforsøg.

Politisk pression kan også give sig udslag i øget og generende overvågningsaktivitet i nærheden af dansk område og i chikaner mod dansk skibs- og flytrafik i Østersøen. Pressionen kan udføres ved "stedfortræder", f.eks. gennem Polen og DDR, som på bestilling overtræder de skrevne og uskrevne love for sameksistens i området — f.eks. gennem en skærpelse af den polske kontrol med dansk fiskeri i det omstridte område syd for Bornholm. Chikansen kan f.eks. være en understregning af, at Sovjetunionen eller dens "stedfortræ-

der" mener, at der er pålagt Danmark begrænsninger omkring Bornholm.

Konflikter på det "grå niveau" vil sandsynligvis have i det mindste et politisk varsel gennem en mærkbar forøgelse af spændingen i Europa. Dette strategiske varsel (i størrelsesordenen måneder/uger) bygger fortrinsvis på vurderinger af den samlede politiske situation, mens det taktiske varsel (dage/timer) udelukkende bygger på militære vurderinger, f.eks. troppekonzentrationer, stærkt forøget fly- eller flådeaktivitet. Ikke mindst flyene kan begrænse det taktiske varsel til minutter.

Den udvidede og gennem den sidste halve snes år markant ændrede sovjetiske og østeuropæiske fredstidsaktivitet i østersøområdet kan forringe varslingsmulighederne, idet det, som nævnt, kan være vanskeligt at afgøre, om f.eks. flådebevægelser er en del af det normale mønster, eller om de er forberedelse til f.eks. en begrænset aktion mod dele af dansk område.

I lyset af 1970'ernes politiske udvikling mellem Øst og Vest i Europa, i lyset af større økonomisk afhængighed og ikke mindst Sovjetunionens og de østeuropæiske landes behov for samhandel og vestlig teknologi, er der i den aktuelle situation kun ringe sandsynlighed for væbnet opgør mellem NATO og Warszawapagten, ligesom der heller ikke er større sandsynlighed for et begrænset angreb på dansk territorium og mere omfattende pressionsforsøg. Tværtimod viser erfaringerne fra de senere år, også når der har været episoder, at der på begge sider er en betydelig tilbageholdenhed, formentlig både af politiske grunde og fordi ingen af parterne ønsker at foregribe og vanskeliggøre de forhandlinger om Østersøens opdeling, som nødvendigvis må indledes i de kommende år.

7.3. Manøvreaktivitet og normalbillede

7.31. Øvelses- og overvågningsmønsteret

Normalbilledet er rundt og sidder i en bunker på Bornholm. Røde prikker og streger, blege ekkoer på radarskærmen for-

tæller den kyndige, hvad der foregår i denne del af Østersøen — han kan se forskel på fly, fiskere, handelsskibe og orlogsskibe. Tilsvarende radaranlæg er placeret andre steder i Danmark, og tilsammen giver de en oversigt over situationen og dens udvikling fra time til time året rundt.

Normalbilledet, det er fagfolks udtryk for hverdagen i og omkring Østersøen — for Warszawapagtlandenes øvelses- og overvågningsmønster i Østersøen, stræderne og omkring de danske kyster, og det spiller sammen med vurderingen af de politiske forhold en vigtig rolle for bedømmelsen af den samlede situation i området. Gennem de sidste 10-20 år er der sket en række ændringer, forskydninger og ikke mindst udvidelser af normalbilledet, og i praktisk forstand betyder det, at f.eks. fly- eller flådeaktiviteter, som for måske 10 år siden havde været varslingsgivende, i dag ikke er det, men tværtimod er blevet en del af hverdagen. Der er tale om gradvise forandringer, som ikke udløser pludselige reaktioner — men anskuet over en længere årrække har de bl.a. medført de danske protester og henvendelser over for østlandene.

Set fra et sovjetisk synspunkt er der øjensynlig ingen modsigelse mellem fortsat militær opbygning og udvidet øvelses- og overvågningsaktivitet på den ene side og den europæiske sikkerheds- og samarbejdskonference og de almindelige afspændingsbestræbelser på den anden. Tværtimod, lyder argumentet, har den voksende sovjetiske styrke tvunget Vesten ind i forhandlinger, tvunget Vesten til at forlade den kolde krig. Argumentationen overser ganske det forhold, at Sovjetunionen af økonomiske grunde — både af hensyn til sin egen udvikling og af hensyn til de østeuropæiske lande — er nødt til at handle og ikke mindst købe teknologi i Vesten. Også fordi presset fra de østeuropæiske lande, bl.a. i forventningerne om øgede sovjetiske energileverancer, som Sovjetunionen ikke kan opfylde, er voksende.

Overvægt i militær henseende betragtes formentlig af strateger og politikere i Moskva som en uomgængelig forudsæt-

ning, ikke alene for Sovjetunionens egen sikkerhed, men også for beskyttelsen af "socialismens landvindinger" overalt på kloden. Det er dog værd at notere sig, at de fortsat store forsvarsudgifter, hvis egentlige omfang det kan være vanskeligt at danne sig noget fuldstændigt overblik over, givet udgør en belastning også for det sovjetiske økonomiske system, hvor kravet om øget levestandard og flere forbrugsvarer synes at spille en voksende rolle. Set fra et vestligt synspunkt forekommer den militære opbygning først og fremmest at være udtryk for sovjetisk stræben efter at blive ikke alene en supermagt på lige fod med De forenede Stater, men også den dominerende supermagt. Og det er i stigende grad vanskeligt at udrede, hvad der er ideologi i sovjetisk udenrigspolitik, og hvad der er traditionel supermagtspolitik. Hovedvægten ligger formentlig på det sidste — omend som oftest i ideologisk forklædning.

Udvidelsen af det sovjetiske interesse- og indflydelsesområde udgør selvsagt også en belastning for det sovjetiske samfundssystem, først og fremmest i økonomisk henseende. Men også i politisk forstand giver udvidelsen vanskeligheder — ikke kun i forholdet til de mere uafhængige sovjetiske allierede i Warszawapagten som f.eks. under topmødet i november 1978, men også i Afrika, Asien og Mellemøsten, hvor Sovjetunionen ikke altid — af hensyn til forholdet til den anden supermagt — kan leve op til de forpligtelser, som indgås. Hvortil kommer reaktionerne på sovjetisk dominans og tilstedeværelse som f.eks. i Ægypten, der endte med at udvise de sovjetiske rådgivere og eksperter. Det har også betydning, at Sovjetunionen op søger allierede og samarbejdspartnere, f.eks. befrielsesbevægelser, hvis politiske ståsted på længere sigt er tvivlsomt, og som kan vise sig vanskelige at kontrollere som bl.a. den palæstinensiske befrielsesorganisation, PLO.

Dette er faktorer, som nødvendigvis også må indgå i den politiske vurdering af normalbilledet — Østersøen kan altså ikke anskues isoleret.

7.32. Mytteri i Østersøen

Det er heller ikke givet, at tingene altid udvikler sig efter planerne og i overensstemmelse med ideologien. Arbejder- og forbrugeropstandene i Polen fra december 1970 er eksempler på, at det utænkelige — arbejdernes oprør mod deres "egen" stat — kan ske. Den sovjetiske militærmaske er heller ikke altid så velsmurt og glat, som den fremstilles.

Østersøen er scenen for et kendt tilfælde af mytteri i den sovjetiske flåde. Østersøen er sædvanligvis ramme om prøvesejladser og om en stor del af uddannelsen af den sovjetiske flådes besætninger og officerer. I november 1975 udbrød der mytteri på en sådan uddannelsesenhed, det gode skib "Storosjevoj", der lå i Riga for bunkring og klargøring. Mytteriet blev udløst, da al landlov for mandskabet blev inddraget med henvisning til, at den skærpede situation i Angola nødvendiggjorde øget beredskab. Mandskabet og de politiske kommissærer skal have låst skibets officerer inde og sat kursen mod Sverige. Skibet nåede dog aldrig så langt, men blev bordet af andre sovjetiske enheder og sejlet til Letland for at få skaderne ved den kortvarige træfning udbedret. "Storosjevoj" forlod i april 1976 østersøflåden for at indgå i den sovjetiske stillehavsflåde — problemskibet blev i bogstaveligste forstand transporteret væk fra det følsomme uddannelsesområde.

Bortset fra sådanne "tekniske uheld" må den sovjetiske og østeuropæiske øvelses- og overvågningsaktivitet i og omkring Østersøen dog betegnes som velfungerende og effektiv. Og på baggrund af den kan Danmarks militære og geografiske betydning for Sovjetunionen i såvel freds- som krigssituationer deles op i fire hovedområder, som hænger tættere sammen, end denne lidt grove oversigt lader formode:

1) Stræderne har stadig, i de interkontinentale raketters tidsalder, betydning som eneste adgangsvej til Østersøområdet. Kielerkanalen er lukket for krigsskibe fra warszawapagtflåderne og kapaciteten er begrænset. De sovjetiske

interesser falder nøje sammen med de interesser, som tidligere stormagter har haft i området.

- 2) Danmark er en prop i Østersøen, som repræsenterer en mulig hindring for skibe og fly i området, samtidig med at Danmarks udenrigs- og sikkerhedspolitik betyder, at der er uhindret adgang for NATO-landenes flåder til Østersøen — en mulighed som kun udnyttes i begrænset omfang, først og fremmest fordi det er et dansk ønske.
- 3) Danmark ligger centralt for overvågningen af såvel trafikken som den politiske og militære udvikling i området.
- 4) Danmark er — og det er måske vigtigst — flankeområde eller bagland for det nordlige Centraleuropa. På denne baggrund er der intet overraskende i de senere års forskydninger i normalbilledet, men de er selvsagt generende, fordi grænserne mellem normale aktiviteter og egentlig aggression bliver stadigt snævrere.

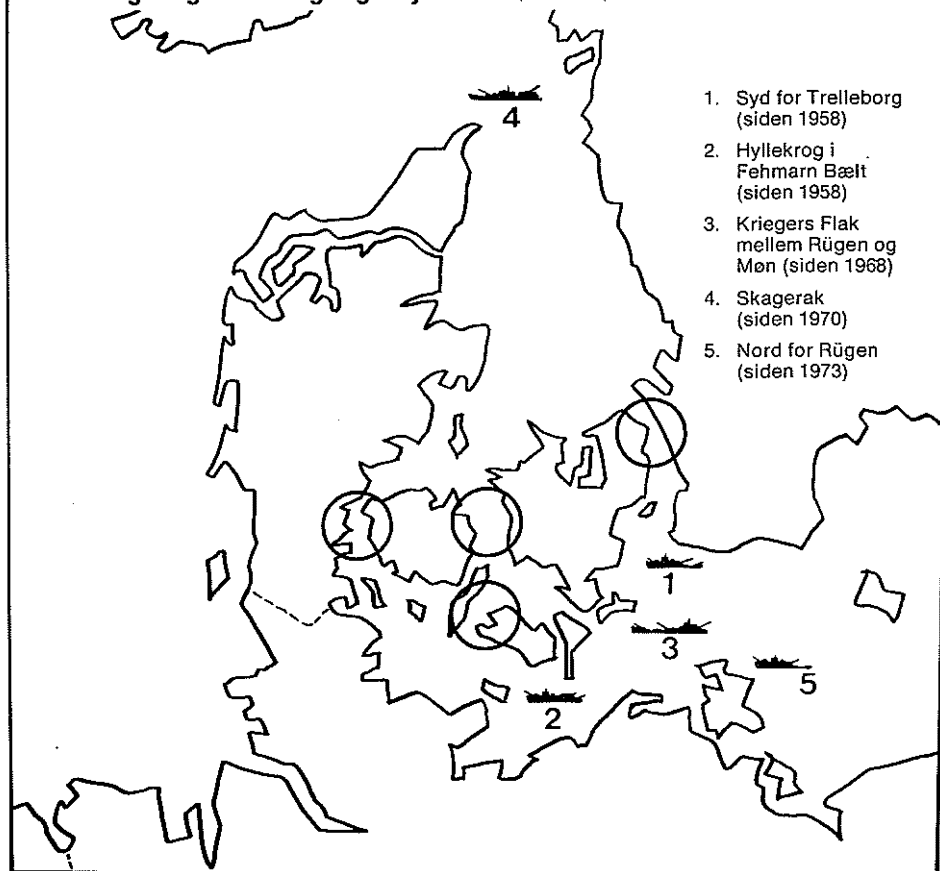
7.33. Manøvrer rykker vestover

I det seneste årti er warszawapagtlandenes manøvrer i takt med opbygningen af landgangsstyrkerne blevet rykket stadig længere vestover, således at f.eks. landgangsøvelser nu finder sted på bl.a. Rügen under forhold som ligner dem på de danske kyster (se afsnit 7.7.). Aktiviteterne er også mærkbare på andre områder — det hænder ofte, at danske patruljefartøjer i internationalt farvand nord af Rügen bliver chikaneret af østtyske enheder, som sejler på klodshold, går på tværs af det danske skibs kurs og i det hele taget tilsidesætter de normale regler for godt sømandskab. Med det resultat, at der mere end én gang har været kollisionsfare — og dermed altså risiko for politiske episoder.

Ellers er det mest påfaldende den daglige patrulje- og overvågningsvirksomhed i luften og i farvandene omkring Danmark.

Overvågningen til søs: Warszawapagten indledte en systematisk overvågning af stræderne og Kielerkanalen i 1956, altså samtidig med Vesttysklands optagelse i NATO og samtidig med opbygningen af

Overvågningen af adgangsvejene til Østersøen

Sovjetiske spionskibe i danske farvande – under NATO-manøvrer er de lige ved at sejle kølen af i iver for at komme tæt nok.

Warszawapagten. I 1956 og 1958 etableredes de første permanente patruljer i den vestlige Østersø med stationeringen af orlogsskibe henholdsvis syd for Trelleborg (sovjetisk fartøj) og ved Hyllekrog på Sydvest-Lolland (østtysk enhed). Dermed overvåges passagerne gennem Sundet og Store Bælt. I 1968 oprettes en fast polsk patrulje i farvandet mellem Rügen og Møn.

Fra 1970 udvides patruljeaktiviteten til også at omfatte Kattegat med en som-

merpatrulje (maj-september) ud for Skagen, altid med et sovjetisk fartøj, der ikke nødvendigvis altid er et krigsskib. Slæbebåde og flådetankskibe har også haft opgaven. En stor del af året er der desuden patruljer øst for Rügen og i Kiel Bugt. I forbindelse med f.eks. NATO-manøvrer på dansk territorium forøges overvågningsaktiviteten mærkbart. Nord af Rügen ligger der normalt en række østtyske patruljebåde, hvis formål måske nok så

meget er at forhindre østtyske borgere i at sætte til havs for at hoppe af.

Patruljeaktiviteten skønnes rigelig til at sikre effektiv kontrol med trafikken gennem stræderne.

Passager: Op mod et halvt hundrede warszawapagtkrigsskibe passerer årligt stræderne. I 1950'erne var tallet næsten det dobbelte, og nedgangen vidner om arbejdsfordelingen mellem Sovjetunionen og Polen-DDR. Passagerne består for en stor dels vedkommende af nye skibe på vej til deres fremtidige arbejdsområder, af skibe på vej til og fra værft og af fartøjer som skal på patruljetjeneste uden for Østersøen. Antallet af hjælpeskibe, som passerer stræderne, er i det sidste årti blevet fordoblet til mellem 80 og 100 årlige passager. Det synes i høj grad at være østersøflådens hjælpeskibe, som forsyner og understøtter de sovjetiske enheder i Nordatlanten — måske ikke mindst fordi besejlingsforholdene på hovedbaserne på Kola-halvøen i Ishavet er vanskeligere på grund af vejrforholdene og på grund af passagen mellem Grønland-Island-Færøerne-Norge.

Navigationssesjladser: Enheder fra de tre warszawapagtflåder omsejler jævnligt Sjælland — antallet skifter fra år til år, men det årlige gennemsnit ligger på 25-30 sesjladser. Det er efterhånden kun østtyske og polske enheder, som foretager disse træningssejladser, hvilket stemmer meget godt overens med arbejdsfordelingen. Også landgangsfartøjer har deltaget i disse omsejlinger.

Flyaktiviteter: Ud over almindelig øvelses- og overvågningsaktivitet, også i den vestlige Østersø, er det mest påfaldende, at polske signalopklaringsfly siden 1970 har fløjet regelmæssigt, til tider næsten dagligt over Bornholm. Indtil 1969 opererede sovjetiske flystyrker overvejende i den østlige del af området, men fra 1969 indledtes en ny praksis: bombefly, også fra det sovjetiske strategiske flyvevåben, foretager jævnlige signalopklarings- og navigationsflyvninger fra baser i Sovjetunionen frem til Rügen, hvor de drejer af og

går sydover. Lejlighedsvis har op til 40-50 fly deltaget i samme flyvning.

I noget omfang, men ikke i tilsvarende målestok modsvares de sovjetiske og østeuropæiske aktiviteter af både sejladser og overflyvninger med fartøjer og maskiner fra NATO-landene og det neutrale Sverige.

7.34. Sovjetunionens problem

Endelig er der *øvelsesaktiviteten*, som altså stadig udvides og forskydes vestover — set fra et vestligt synspunkt er den et glimrende middel til vurdering af warszawapagtlandenes taktik i området.

Sovjetunionen, Polen og DDR har ikke vist samme tilbageholdenhed som Danmark og Vesttyskland. Indtil sidste halvdel af 1950'erne fandt alle øvelser sted i den østlige Østersø, ud for den sovjetiske østersøkyst, men i løbet af 1960'erne og 1970'erne er den udstrakt til den vestlige Østersø, ikke mindst i form af stadigt mere omfattende landgangsmanøvrer og ubådsøvelser i det dybe farvand sydøst for Bornholm. Den første større observerede sovjetiske landgangsøvelse fandt sted i 1957 ved Dagö og Øsel, men i 1960'erne rykkede aktiviteten østover til de polske og østtyske kyster. Den første landgangsøvelse vest for Peenemünde, hvor Det tredje Rige i sin tid havde koncentreret sine raketforsøg, fandt sted i 1970. Landgangsøvelser kræver betydelige koncentrationer af tropper og skibe, og det er indlysende, at de i en spændt politisk situation nemt kan misforstås.

En anden og stadigt mere hyppig øvelseseftype er indtrægningsøvelser, formentlig direkte møntet på situationen omkring stræderne, hvor flådeenheder på vej til Østersøen agerer "fjende" og angribes af andre østersøstyrker. Disse øvelser begyndte i 1965. En variant er sovjetiske enheders forlægning fra Warnemünde-området og vestover — i 1976 deltog for første gang en større styrke landgangsfartøjer, uden at der blev foretaget egentlige landgangsøvelser. Disse øvelser kan ofte strække sig over flere uger.

Ud over disse større manøvrer holdes

der selvsagt hvert år en række mindre øvelser, der skal tjene til afprøvning af materiel og til træning af besætninger og landstyrker. Der øves også sejlads med landgangsfartøjer mellem sovjetisk og østtysk havn, i 1976 måske for at transportere nye kampvogne til de sovjetiske styrker i DDR. Det var første gang, der blev konstateret søværts militærtransporter i Østersøen — før 1976 foregik de altid over land, mens udskiftningen af de sovjetiske styrker i DDR i de seneste år er foregået ad luftvejen. Disse øvelser giver indtrykket af warszawapagtlandenes ganske betydelige transportkapacitet, som i en given situation kan suppleres med handelsskibe og civile fly. På baggrund af denne meget lange række observationer gennem årene er det en almindelig vestlig vurdering af strædernes betydning, at denne er størst på det "grå niveau" og i begyndelsen af et europæisk militært opgør. Der peges på, at det for Sovjetunionen og Warszawapagten givet er et problem, at NATO i fredstid har kontrol med stræderne — og dette kan selvsagt i 1980'erne føre til yderligere optrapning af den sovjetiske og østeuropæiske øvelsesaktivitet i den vestlige Østersø. Vestlige eksperter peger videre på, at minering af stræderne i en krise- eller krigssituation kan medvirke til at lægge betydeligt pres på Sovjetunionen, ikke alene af militære, men også, og måske mest, af økonomiske grunde.

Sømilitært ville en blokering af stræderne understrege de vanskeligheder, som den sovjetiske supermagtsflåde har også i fredstid — alle vegne er der nævre stræder, som skal passeres: fra Østersøen, fra Kolahalvøen, fra Sortehavet og i Det japanske Hav.

7.4. Østersøen og fremtiden

7.4.1. Stabiliserende faktorer for Østersøen

Trods voksende militær aktivitet og trods stadigt mere påfaldende, men ikke nødvendigvis afgørende skævheder i den lokale magtbalance kan situationen i Øster-

søen ved udgangen af 1970'erne betegnes som stabil og forholdsvis konfliktløs. I hvert fald sammenlignet med andre hjørner af verden. Og det hænger først og fremmest sammen med to forhold, der kan forekomme selvfølgelige, men som langt fra er uvæsentlige, bl.a. fordi der er tale om forhold, som kan ændres, og som måske vil blive det i kraft af den almindelige politiske udvikling, både i forholdet mellem Øst og Vest og internt i henholdsvis Vest- og Østeuropa.

Den første stabiliserende faktor er forholdene i Østeuropa, hvor ingen vestmagt — det viste de manglende direkte vestlige reaktioner omkring Ungarn i 1956, omkring Tjzekoslovakiet i 1968 og omkring Polen i 1970 — anfægter den sovjetiske interessesfære og det sovjetiske herredømme. Moskva har følt, at den vesttyske anerkendelse af Europas efterkrigsgrænser, Anden Verdenskrigs resultat så at sige, har fjernet en mulig trussel, og samtidig har Moskva virkeliggjort både czarers og sovjetiske leders drøm om en stribe af bufferstater mellem Tyskland og Rusland/Sovjetunionen. Bortset fra de nævnte kriser har udviklingen i Østeuropa været stabil, præget af bestræbelserne for at nå op på en grad af industrialisering og en levefod, som nærmer sig, men som endnu ikke er på siden af Vesteuropas. I Polen var de uindfrie forventninger om øget levestandard en af årsagerne til den strejkebevægelse, som udløste de polske reformer fra sommeren 1980.

Den anden stabiliserende faktor er Vesttyskland — befæstelsen af NATO og Fællesmarkedet som kollektiv ramme omkring vesttysk udenrigs- og sikkerhedspolitik, som har haft den usædvanlige konsekvens, at Vesteuropas betydeligste magt, ikke kun økonomisk, men også politisk har udvist betydelig tilbageholdenhed, bl.a. på grund af den tyske historie.

Endelig spiller det overordnede øst-vest-forhold — både forholdet mellem de to supermagter og forholdet mellem Øst- og Vesteuropa — naturligvis en rolle i den forstand, at Vesten synes at have accepteret de sovjetiske begrænsninger for tilnærmel-

Supermarked i Moskva — ønsket om flere forbrugsgoder og ændrede forbrugsvaner er et voksende krav til de sovjetiske og østeuropæiske ledere. Foto: Tass.

sen mellem de to samfundssystemer. Moskva afviser begrebet konvergens, d.v.s. en udvikling som gradvist fører til en udjævning af politiske, økonomiske og ideologiske forskelle mellem groft taget "socialisme" og "kapitalisme" — tværtimod understreger "Pravda", det sovjetiske partiblad, så at sige dagligt, at der er grænser for den fredelige sameksistens, som er "klassekampen fortsat med andre midler". Sikkerhedskonferencen, som for mange givet var en skuffelse på grund af de begrænsede resultater, er et eksempel på grænserne for fredelig sameksistens, på at i og for sig relativt uskyldige ting som menneskers ret til emigration bliver betragtet som led i sovjetisk sikkerhedspolitik.

7.42. Risiko for krise i Øst

Det er ikke givet, at denne udvikling fortsætter uændret gennem 1980'erne.

Der er tegn på, at Sovjetunionen er foruroliget over udviklingen i Østeuropa — foruroliget over den stadig diskrete, men alligevel voksende modstand mod ukritisk at optræde som redskaber for supermagtens udenrigspolitik, som spores i nogen af de østeuropæiske lande. Den indre udvikling i f.eks. Polen og Ungarn kan også give Moskva anledning til ængstelse, mere af sikkerhedspolitiske end af ideologiske grunde. Sovjetunionen står over for et stigende pres fra flere af de østeuropæiske lande i retning af at tillade et tættere økonomisk samkvem med Vesten, et samkvem der er forudsætningen for, at partierne og regeringerne i f.eks. Warszawa og Budapest kan efterkomme befolkningernes krav om øget velstand og velfærd. Det er ikke uvæsentligt, at Sovjetunionen i økonomisk forstand er et af de mere tilbagestående østeuropæiske lan-

de — et land som gør krav på en politisk lederrolle, men som ikke samtidig er i stand til at efterkomme forventningerne om øgede leverancer af råvarer og den ekspansion af forbrugsvaremarkedet, som er forudsætningen for en økonomisk opblomstring.

Set fra Moskva er kravene om forbruger-socialisme — og i Polen krav om systemændringer — risikable, fordi de kan slække den ideologiske årvågenhed, måske ligefrem slå revner i loyaliteten over for det sovjetiske system og dets udenrigspolitikke behov. Resultatet kan blive øget usikkerhed, overreaktioner og frem for alt forsøget på at skabe konflikter, som kan begrunde øget sovjetisk kontrol, både politisk og militært, og samtidig aflede opmærksomheden fra systemets mangler, måske ligefrem begrunde en stramning. En sådan tilstand vil uvægerligt få konsekvenser for østersøområdet, hvor en forsigtig balancegang er forudsætningen for stabiliteten.

Der kan også opstå problemer, hvis Moskva føler, at afspændingsprocessen er gået for vidt — f.eks. hvis Vesten presser for hårdt med hensyn til overholdelsen af menneskerettighederne. På den anden side er det væsentligt, at Vesten — på samme måde som Sovjetunionen har gjort det i definitionen af den fredelige sameksistens — også præciserer afspændingens mål og ikke mindst søger at fastholde et initiativ. Her er der, set fra et vestligt synspunkt, noget af et dilemma, som består i på den ene side at fastholde de demokratiske værdier som elementære menneskelige rettigheder, også i Østeuropa, men som på den anden nødvendigvis også må munde ud i en konstatering af, at Vesten af hensyn til den europæiske politiske balance og stabilitet ikke kan være interesseret i pludselige forandringer, som set fra Moskva er en trussel, og som dermed fremkalder utilsigtede reaktioner og eventuelt bremser afspændingsprocessen.

7.43. Vesttysklands nye rolle

Det er givet, at Vesttyskland, som i kraft af historien har de menneskelige proble-

mer tæt inde på livet, og som er nødt til at tage hensyn til dem i udformningen af politikken over for Østeuropa, spiller en afgørende rolle i denne proces. Og det er lige så givet, at vesttyske interesser langt fra altid behøver at være parallelle med f.eks. USAs (se *eksemplet i afsnit 4.12.*), og heller ikke med de øvrige vesteuropæiske landes. Debatten i Bonn i foråret 1979 om Vesttysklands fremtidige øst- og militærpolitik er karakteristisk, bl.a. fordi genforeningsspørgsmålet kom til at spille en vigtig rolle.

Debatten blev udløst omkring overvejelserne af et vestligt modstykke til de sovjetiske SS-20-raketter. USA syntes at forlange, at de vesteuropæiske lande — hvis de ønskede en modernisering af atomforsvaret — selv tog et ansvar, hvorefter Vesttyskland mente, at det ikke længere alene kunne lægge jord til. Bekymringen var bl.a., at Vesttyskland kunne få stationeret kernevåben, som kan række langt ind i Sovjetunionen. Debatten var et symptom på den uenighed, på nogle områder næsten spænding, som siden Carter-administrationens tiltræden har hersket mellem Forbundsrepublikken og De forenede Stater — først og fremmest i form af vesttysk irritation over, at USA opgav neutronbomben, over dollarens stadige krise, over amerikansk energipolitik og en stigende afstand mellem det, henholdsvis USA og Fællesmarkedet anser for at være deres respektive interesser i Afrika og Mellemøsten.

Det spiller også en rolle, at regeringen i Bonn øjensynlig føler, at EF ikke i længden kan løse Vesttysklands udenrigspolitiske problemer, at Bonn på grund af den tyske fortid er afskåret fra at spille den politiske rolle, som ville være naturlig i lyset af Vesttysklands økonomiske dominans i Vesteuropa.

Den amerikansk-vesttyske uenighed på centrale områder falder sammen med en øget sovjetisk interesse i et samarbejde med Bonn — en interesse som måske med rimelighed kan udlægges som endnu et af de traditionelle sovjetiske forsøg på at drive en kile ind mellem både USA og dets vest-

europæiske allierede og mellem de vesteuropæiske allierede indbyrdes. Nogle vesttyske top-socialdemokrater er ikke utilbøjelige til at reagere overvejende positivt på de sovjetiske ouverturer, selvom kun de færreste vil gå så langt som f.eks. gruppeformanden Herbert Wehner, der ligefrem har talt om "genforening eller i det mindste en slags føderation eller et økonomisk fællesskab mellem Øst- og Vesttyskland".

Hovedproblemet i debatten er selvsagt, at den illustrerer, at det samarbejde mellem Bonn og Washington, som i realiteten er kernen i NATO-samarbejdet, ikke nødvendigvis er permanent, og det er tillige væsentligt, at vesttyske regeringer ikke i alle situationer føler, at den kollektive ramme om vesttysk udenrigs- og sikkerhedspolitik er tilstrækkelig til varetagelsen af vesttyske interesser.

Manglende stabilitet i NATO-samarbejdet i 1980'erne er i lige så høj grad en usikkerhedsfaktor med ganske uoverskuelige konsekvenser for østersøområdet som stadige og alvorligere kriser i Østeuropa.

Andre mulige usikkerhedsfaktorer ligger i de kommende års forhandlinger om den militære balance mellem Øst og Vest – først og fremmest den SALT-III-runde, som formentlig i midten af 1980'erne vil komme igang, bl.a. omkringtaktiske våbensystemer baseret i Vesteuropa og betragtet som en væsentlig del af den amerikanske beskyttelse. Forhandlingerne, som i modsætning til SALT I og II vil kræve vesteuropæisk deltagelse, omend ikke nødvendigvis direkte ved forhandlingsbordet, kan

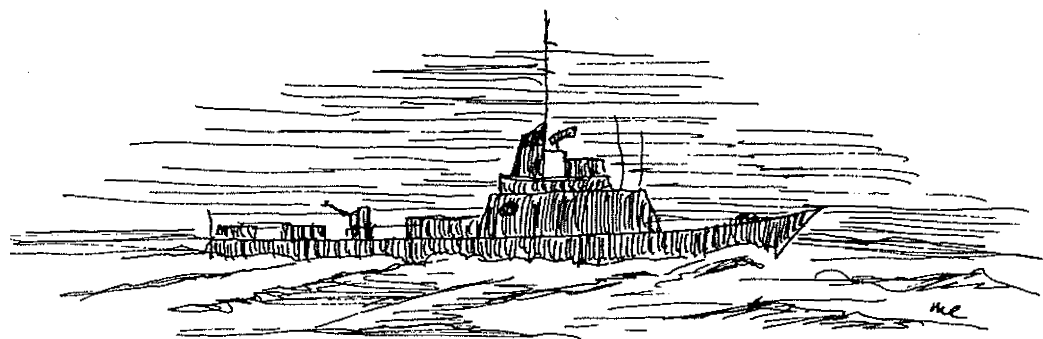
afsløre nye modsætninger mellem amerikanske og vesteuropæiske, især vesttyske interesser.

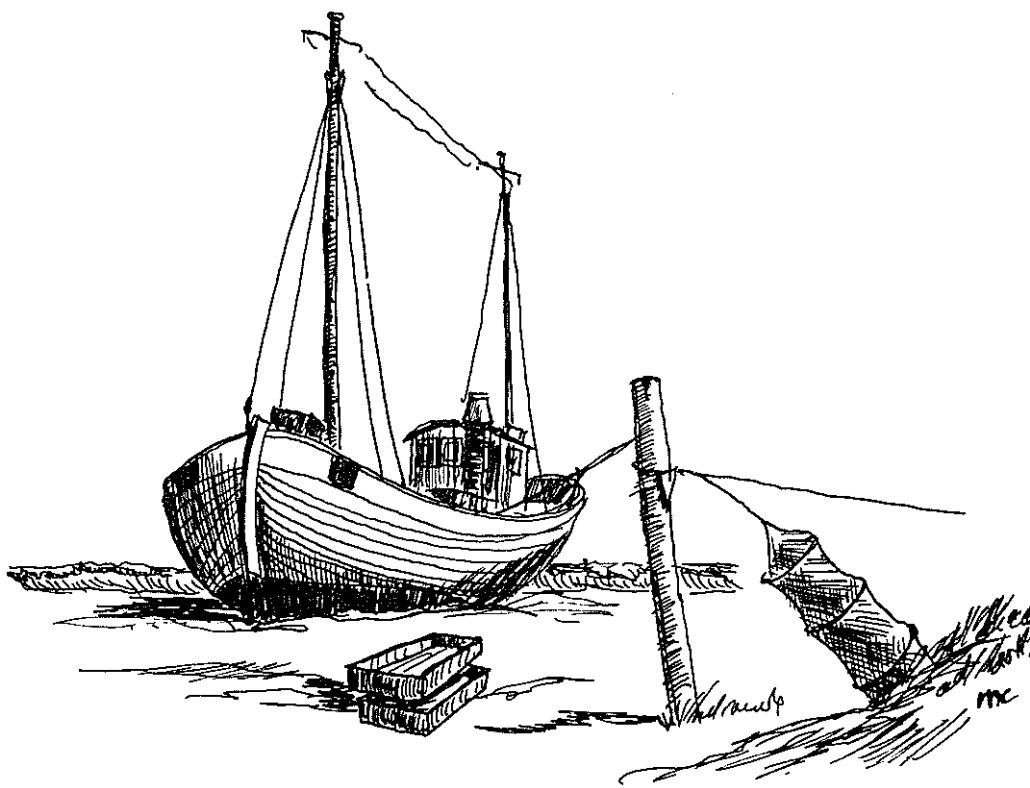
Endelig er forløbet af de indtil nu fastkørte forhandlinger i Wien om begrænsning af den militære opbygning i Centraluropa (MBFR-forhandlingerne) ikke uvæsentlig for østersøområdet, der er undtaget fra disse forhandlinger ligesom NATO's sydflanke. En militær udtynding i Centraluropa kan føre til en tilsvarende militær fortætning eller koncentration i flankeområderne.

Tilløb til konklusion omkring disse foreløbige løse ender må være, at balancen i østersøområdet ikke nødvendigvis er et permanent fænomen, men at den i høj og måske stigende grad vil vise sig at være afhængig af udviklingen af det overordnede øst-vest-forhold. Et forhold som nok er inde i en udvikling, men som langt fra har fundet sin endelige form.

7.5. En almindelig dag "et sted i Østersøen"

Vejret er fedtet – tåge og regndis hænger i gardiner over Sundet. Fra Middelgrunden, Nordre Røse og Drogden bræger tågehornene, og fyrenes lyskegler famler gennem vejret. En måge skriger langt og salt, mens den på urørlige vinger hænger over slipstrømmen fra bevogtningsfartøjet "Najaden", der dypper stævnen i bølgerne og smider et fog af skum og salt mod ruderne på broen. De lysende prikker om-

kring kursstregen på radaren viser vej – sigtet er under en halv sømil.

I de kommende uger skal der løses rutineopgaver i Østersøen – bevogtning og farvandsovervågning.

Umiddelbart syd for Drogden, hvor dønningerne fra Østersøen bliver længere, dukker en sovjetisk coaster ud af det dryppende grå. "Virelaid" af Tallin i fast rute-fart med containere til og fra Kalkbrænderihavnen. Han kipper med flaget og får svar fra den olivengrønne danske orlogsmand. Rester af respekt for sundtolden.

"Najaden" stamper sydover. Søen er tværs, men vinden løjer. Det fedtede vejr synes dog at skulle holde dagen igennem – ind imellem ligger skibet belyst af sol

med tåge på alle sider. Et halvt hundrede svaner ror med tunge vingeslag mod nord-øst. Der er omsider, ovenpå vinteren 1978-79, udsigt til mildning og forår.

Kursen sættes i første omgang mod en forlægning af polske og østtyske flådeenheder, der er på vej vestover efter manøvrer i farvandet syd for Bornholm. Målet viser sig at være Warnemünde – øvelserne er forbi for denne omgang. Warszawapagtstyrkerne har gennem hele øvelsesforløbet haft "overfrakke" – en dansk orlogsmand på nysgerrig afstand. Diesel- og saltvandsemmende rutine og hverdag i Østersøen.

På vej mod Rønne skal den danske orlogsmand checke et par polske fiskeskibe i det omstridte område syd for Bornholm.

For Danmark er det vigtigt til stadighed at vise flaget, vise tilstedeværelse og danske interesser i Østersøen — en opgave som i de kommende år formentlig bliver mere og mere omfattende, både så længe fiskerigrænser og territorialfarvand er flydende, og når nye, udvidede grænser engang er aftalt og skal håndhæves.

Sådan går de fleste dage i Østersøen. Spændinger og sammenstød hører til sjældenhederne, men den daglige rutine ligger som en tynd skal over mulige konflikter og kriser med diplomatiske, i værste fald politiske udløbere.

Dette er baggrunden for godt 30 års dansk tilbageholdenhed omkring Bornholm — tilbageholdenhed med hensyn til manøvrer og udenlandske flådebesøg. Denne holdning er frivillig og var nødvendig i 1950'erne og begyndelsen af 1960'erne, men det er måske et spørgsmål, om den stadig er fornuftig. For det første fordi den af Sovjetunionen åbenbart udlægges som en bekræftelse på påstandene om, at Danmark i 1946 påtog sig særlige forpligtelser omkring Bornholm, og for det andet fordi der fra østeuropæisk og sovjetisk side ikke udvises samme grad af tilbageholdenhed. Den udvidede østeuropæiske og sovjetiske aktivitet i Østersøen kunne i en given situation nødvendiggøre f.eks. dansk eller vesttysk overvågningsvirksomhed i øget omfang — et skridt som kunne blive udlagt som en optrapning og dermed skabe vanskeligheder.

Igen er det et spørgsmål om balancen, om valget af udtryksmidler i videste forstand — et spørgsmål om den balance, der måske er mere hårfin end sædvanligvis antaget. En balance, som bygger på en kombination af historie og politisk nutid med dertil hørende fortolkningsmuligheder.

På "gode" dage møder de danske orlogsmænd i Østersøen adskillige sovjetiske, polske og østtyske "kolleger" — og normalt hilses der fra broerne og kippes med flaget. Kun forholdet til østtyskerne er knubbet. Selv forholdet til den polske fiskerinspektion i det omstridte område er afslappet, omend lejlighedsvis irritabelt. Det er igen et spørgsmål om — balance.

7.6. Sammenstød i Østersøen

Balance forudsætter beredvillighed, hensyn, fra alle sider — grænsen mellem balance og konflikt er hårfin. Selv små afvigelser giver skrammer og buler i bogstaveligste forstand.

Den 18. april 1980 var den danske minelægger "Fyen" midt på eftermiddagen i internationalt farvand i Østersøen igang med rutineovervågningen af en større warszawapagtflådeøvelse. Vejret var roligt og klart. Den danske "skygge" blev også skygget, af en sovjetisk fregat af Mirka-klassen, der viste stadigt mere nærgående interesse for det danske skib. På et tidspunkt placerede fregatten sig ca. 50 m tværs om bagbord af "Fyen", som for at hindre "Fyen" i at dreje bagbord over. "Fyen" drejede herefter fra nordlig kurs styrbord helt over til en nordvestlig kurs, og fregatten drejede bagbord over til en position agten for "Fyen". Fregatten nærmede sig herefter agter fra og lagde sig i en position tværs om bagbord i en afstand af ca. 20 m for derefter at dreje tæt ind foran "Fyen". Selvom "Fyen" søgte at dreje af, var en kollision uundgåelig. Mirka'ens agterskib tørnede mod "Fyen"s stævn. Efter sammenstødet forsvandt fregatten for fuld fart.

Skaderne på begge skibe var materielle, og det var blandt danske eksperter en almindelig vurdering, at der var tale om et uheld, omend den sovjetiske fregat havde sejlet ualmindeligt hårdhændet og i hvert fald tilsidesat principperne for godt sømandskab. På et videobånd, optaget ombord på "Fyen", kan man se, hvordan den sovjetiske skipper næsten forskrækket forlader sin udsigtsplads på brovingen og dukker ind i styrehuset umiddelbart før sammenstødet.

Kollisionen udløste et diplomatisk incident mellem København og Moskva. Det danske udenrigsministerium sendte en note til det sovjetiske, en note holdt i beherskede vendinger og først og fremmest refererende handlingsforløbet. Noget egentligt sovjetisk svar på noten kom aldrig — kun en mundtlig reaktion, hvoraf frem-

Sammenstød i Østersøen (se denne og næste side) — en sovjetisk fregat af Mirka-klasse skærer flere gange den danske minelægger "Fyen"s kurs. Til sidst støder de to skibe sammen. Foto: Forsvaret.

gik, at Sovjetunionen "stillede sig uforstående". Og derved blev det, hvilket siger noget både om følsomheden i østersøområdet og om et lille lands forhold til supermagten.

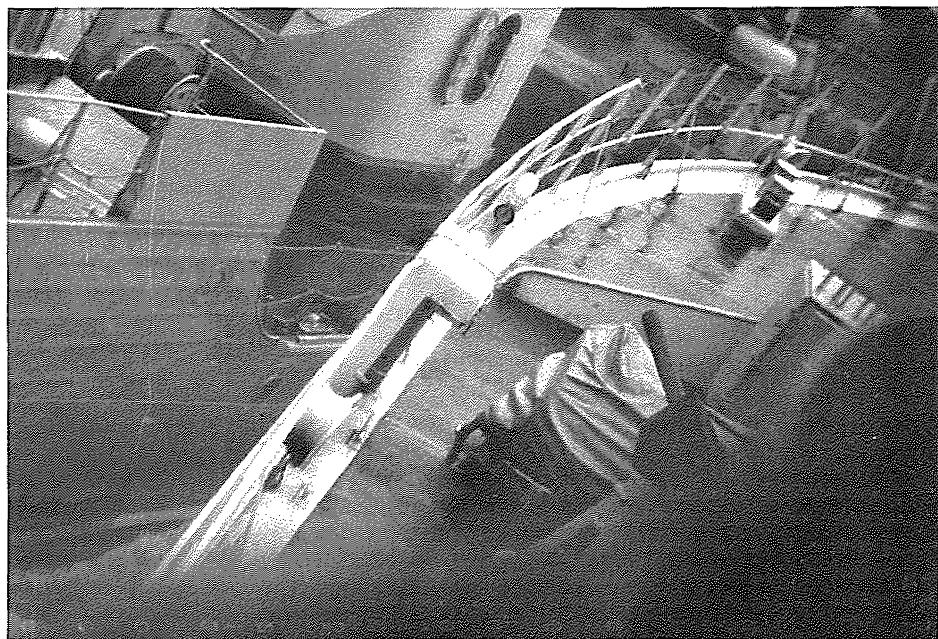
8. juli samme år gik det galt igen — denne gang var det et marinehjemmeværnsfartøj, der kom i vanskeligheder i internationalt farvand ca. 9 sømil sønden for Gedser. Kollisionens årsag var en østtysk minestryger af Kondorklassen, "Komet", der er ombygget til efterretningsopgaver i Østersøen, en gammel kending.

Vejret var roligt og klart, solen skinne- de, og hjemmeværnsfartøjet, MHV 94, var for nordgående, da det pludselig fik "overfrakke" på. "Komet" fulgte i halvanden times tid det danske skib, gik så vestover for at se nærmere på et åbenbart mere interessant civilt skib syd for Lolland. Efter inspektionen kom "Komet" tilbage for

fuld fart og med kurs lige mod hjemmeværnsskutteren, hvis besætning må konstatere, at der meget hurtigt er fare for sammenstød.

Kollisionen er uundgåelig — "Komet"s agterskib i styrbords side rammer MHV 94's bov, hvor der opstår en flænge. Efter sammenstødet forsvinder østtyskeren skyndsomst, uden først at forvise sig om at der ikke er fare for det danske skib. Sammenstødet repræsenterer en klar tilsi-desættelse af de internationale søvejsregler, søens færdselsregler — udlægningen kan vanskeligt være andet end grov uagtsomhed eller regelret chikane. Også Østberlin modtog en dansk stiltfærdig, men utvetydig protest. Som blev arkiveret og glemt.

Der synes ikke at være nogen sammenhæng mellem de to alvorlige episoder, som er de første egentlige sammenstød i

Østersøen, og der er heller ikke politisk belæg for at tale om en skærpet kurs fra de to warszawapagtlandes side. Men det er symbolsk, at kollisionerne finder sted netop i det år, som i sømilitær henseende i Østersøen, af danske eksperter betegnes som "usædvanligt livligt". 1980 blev året med de mange begivenheder.

7.61. Nye elementer i manøvrerne

Manøvreaktiviteten var den sommer usædvanligt høj, et forhold som måske delvis kan forklares med den polske krise, der tog sin begyndelse med strejkerne og dannelsen af den uafhængige fagforening Solidaritet midt på sommeren.

I begyndelsen af juni afvistes en polsk krænkelser af dansk territorialfarvand. Et polsk landgangsfartøj, der var igang med en rutineomsejling af Sjælland, kom, formentlig af vanfare, ind over den danske søgrænse ved Hesselø under overvågningen af en dansk flådemanøvre. Polakken blev afvist og fulgt ud i internationalt farvand.

Omtrent samtidig forlod en sovjetisk-østtysk-polsk flådestyrke Østersøen gennem Store Bælt mod Nordsøen, hvor eskadren holdt manøvrer omkring Shetlandskræderne. Det var første gang, en kombineret warszawapagt-flådestyrke opererede uden for Østersøen. Danske militære eksperter hæftede sig desuden ved øvelsesforløbet, som demonstrerede og bekræftede den gamle mistanke om, at Østersøen, set med sovjetiske militære briller, begynder og ender et sted i Skagerrak, at Norge altså også på en måde er et østersøland.

Et par dage senere, stadig i første halvdel af juni, gik fire sovjetiske landgangsfartøjer parvis med overholdelse af de danske gennemsejlingsbestemmelser for stræderne gennem Store Bælt for at slutte sig til en styrke på omkring 60 warszawapagtskibe i den østlige Østersø. Landgangsfartøjerne kommer fra andre sovjetiske flåder, og deres tilstedeværelse bekræfter, at der finder udveksling af skibe sted mellem i hvert fald de tre sovjetiske flåder, nemlig nordflåden, østersøflåden og middelhavs-

flåden, et forhold som er med til at understrege de danske stræders strategiske betydning. Øvelsen afstedkommer ganske megen sømilitær aktivitet omkring Gotland, hvilket får svenske militære eksperter til at udtale, at warszawapagtlandene som de eneste har kapacitet til at foretage et overraskelsesangreb i Østersøen. En tilsvarende manøvre fandt sted i 1978 ved Øsel, men denne foregik altså langt længere mod vest, og den blev betegnet som den hidtil største invasions- eller landgangsovelse i Østersøen.

Også i juni går fire sovjetiske ubåde af Whiskey-klassen, der er en dieseldreven, konventionel mellemdistance-undervandsbåd, parvis gennem Sundet til Shetlandsøerne, hvorfra de senere vender tilbage til Østersøen. I Nordsøen deltog de fire ubåde i en manøvre med enheder fra den sovjetiske nordflåde.

I juli gik det sovjetiske helikopterhangarskib "Leningrad" fra nordflåden til Østersøen gennem Store Bælt i følge med to fregatter af Krivak-klassen. Skibene er missilbevæbnede og kan med- og fremføre taktiske atomvåben.

Samme måned blev en ny østtysk fregat-klasse observeret på prøvesejlads i Østersøen. Skibet skal formentlig anvendes til ubådsbekæmpelse og kan i type minde om de nye danske korvetter af "Niels Juel"-klassen.

I september gik et nyt sovjetisk fartøj for første gang ud af Østersøen, lomme-slagskibet "Kirov", der med sine 30.000 tons er det største overfladekampskib, som er bygget siden Anden Verdenskrig. "Kirov", der er bygget i Leningrad, er missilbevæbnet og atomdrevet. Slagkrydseren søgte at slippe gennem Store Bælt i tåge, men netop da den var midtvejs, ledede tågen, og ved den lejlighed lykkedes det Danmark at skaffe de første billeder af den sovjetiske flådes nyeste skib, som formentlig skal tilknyttes nordflåden som kommandoskib for en større flådestyrke. Eksemplet kan illustrere, hvordan de danske stræder i sovjetiske øjne må opfattes som en prop i Østersøen, som en barriere der gør både spærring og overvågning mu-

Den sovjetiske missilkrydser "Kirov" — bygget i Østersøen og udpasseret gennem de danske stræder. "Kirov" er den største overfladekampenhed bygget siden Anden Verdenskrig, og vestlige flådeeksperter regner med, at den skal indgå i de kampgrupper, som den sovjetiske flåde har opbygget i de senere år. Foto: Forsvaret.

lig, jævnfør den sovjetiske interesse for de indtil videre skrinlagte broplaner over Store Bælt.

Men dermed ophørte den "ualmindeligt høje" sømilitære aktivitet i Østersøen ikke. Bortset fra en episode, da en dansk minelægger fejlnavigerede sig ind på polsk territorialfarvand, bød 1980 på endnu en begivenhed: den hidtil største warszawapagtlandgangssøvelse i Østersøen i forbindelse med manøvrerne "Våbenbroderskab 80", som midt under den polske krise aktiverede hele Warszawapagten fra Nord til Sortehavet.

7.7. En ualmindelig dag i Østersøen

7.7.1. Hidtil største landgangsmanøvre

En grå, blæsende septembermorgen i Rønne havn. P 536 "Neptun" har sat signalflag P, "Blue Peter", der kalder alle mand ombord. Der er hård vind til kuling af sydvest. 170 tons bevogtningsfartøj af "Daphne"-klassen hugger i fortøjningerne.

Derefter en hård og våd tur mod vind og sø med brovingerne sejlene i vand. Op

ad dagen løjer vinden, bliver jævn med solflimmer og bygeskyer på slæb. Altså normalt østersøvejr i september. Men omstændighederne er unormale — det fremgår bl.a. af forfatterens vanddrukne notesblok.

"Tre korte — sovjetisk luftpude-landgangsbåd klods om styrbord", står der f. eks. mellem pletterne fra de mange liter vaskende Østersø. "Neptun"s chef trak i fløjtestroppen bag rorgængereren, tre korte ryk, tre korte vræl i sirenen: "Min maskine går bak", signalerede det danske orlogsfartøj til en sovjetisk luftpudebåd af Gusklassen. Med snurrende propeller løftede den sig selv og 70 mand marineinfanteri et par fod over bølgetoppene og brummede på klodshold.

Signalet blev øjensynlig opfattet og udløste en rorkommando dernede i det sovjetiske cockpit trods larmen fra ca. 120 skibe og fly, samlet på et område næppe meget større end 10 kvadratsmil. Russeren gik klar, og det var det tætteste "Neptun" kom på en episode, et sammenstød som dem der det år altså havde været to af i Østersøen mellem danske orlogsskibe

og fartøjer fra warszawapagtlandene. Det var også en af de få situationer, hvor det danske bevogtningsfartøj var størst — ellers fyldte "Neptun" ikke meget, da det krydsede rundt i udkanten af Warszawapagts hidtil største landgangsmanøvre i "fredens Hav", den dag pisket til gråhvidt skum af hundreder af malende skibsskruer.

Tidligt på formiddagen, midtvejs mellem Rønne og Rügen, dukkede de første grå skroge ud af den regnrimede kimning. De lysende spor på radarskærmen materialiserede sig som krydsere og destroyere, sværvægtre i så lille et vand som Østersøen.

7.72. Hovedstyrken samles

Landgangsovelsen havde været under forberedelse siden begyndelsen af måneden, seks generalprøver inden arrangørerne var tilfredse — de første i øvrigt uden polakkerne som åbenbart var i beredskab eller beskæftiget på anden måde på den kriseramte hjemmefront. Og landgangen var højdepunktet i "Våbenbroderskab 80", som med den østtyske forsvarsminister, general Heinz Hoffmanns ord demonstrerede, "hvordan socialismens hære er fast besluttet på at forsvare det socialistiske statssamfunds resultater og freden mod imperialismens angreb". Forsvar — med offensive våben som bl.a. landgangsfartøjer og strategiske bombefly, forsvar af resultater som hundredtusinder af polske arbejdere omtrent samtidig kasserede.

De grå skrog et par timers sejlads sydvesten af Rønne var de første i bogstaveligste forstand tilløb til landgangen, krydsere og destroyere. Kommandoskib var en sovjetisk krydser af Sverdllov-klassen, med godt 17.000 tons det største krigsskib i Østersøen. "Neptun" gik interesseret agten om, højt oppe på det tunge skrog stod det pompøse navn med skinnende messingbogstaver: "Oktjabrskaja Revolutsija", Oktoberrevolutionen som skibet blev døbt i 1957, da det oprindelige navn "Molotovsk" pludselig var upassende, fordi daværende parti- og regeringschef Nikita Khrusjtjov var igang med en af sine revi-

sioner af sovjetisk historie. Revisioner som hans efterfølgere i øvrigt stort set har kasseret til fordel for deres version af fortiden. Polakkerne har i navnemæssig henseende været klogere — deres bidrag til krydsergruppen var missil-destroyeren "Warszawa", største enhed i den polske flåde.

Sverdllov-gruppen med missiler og kanoner fra 150 millimeter og nedefter skulde senere, midt på eftermiddagen, begynde det dundrende kystbombardement, som indledte selve landgangsoperationen.

"Neptun"s gyngende rundtur omkring styrken, der ikke syntes at tage notits af det i dette selskab lille danske orlogsskib, var dagens første understregning, grå og truende, af, at Warszawapagts erklærede fredelige hensigter mest af alt ligner et dieselhørmende tilfælde af "Doubletalk", tvetungethed, i George Orwell'sk forstand. Var en af kæmperne, f.eks. i irritation over "Neptun"s nysgerrighed, drejet ud af kurs, havde bevogtningsfartøjet med skippers malende billedsprog fyldt mindre end en mandagsavis på højkant, og de 23 mands besætning og reporteren, der var passagerer, var blevet til en overskrift i samme meget flade avis.

Mødet med Sverdllov-gruppen fandt sted et par timers sejlads fra adskillige syddanske kyster, som til forveksling ligner øvelsesområdet øst for Peenemünde. En flad sandstrand i læ for sydvestenblæsten af Rügen — et i sørgelig forstand historisk sted, som også for 40 år siden var opvisnings- og øvelsesplads. Dengang for denne verdens første rakettvåben Hitlers V-1 og V-2.

7.73. Overvågning af øvelsen

I timerne frem til rundt middag samledes hovedstyrken — sovjetiske, polske og østtyske landgangsbåde og stribevis af hjælpefartøjer fra et "civilt" tankskib til et polsk bjergningsfartøj med orange dykkerkloke i bagbords side lige foran broen. Omkring dem lå en ring af fregatter og patruljebåde og lyttede efter de ubåde, som kunne have været der, hvis der havde været

tale om mere end manøvre og magtdemonstration.

Med hoppende skrift registrerede notesblokken: "Tre kontreadmiraler — polsk marineinfanteri på agterdækket — gal svensker på højkant".

Bredt ud betyder det, at landgangsfartøjerne samledes fra alle verdenshjørner i to lange kolonner, opdelt i grupper efter nationalitet. På grundlag af kommandotegnene er det en rimelig antagelse, at hver gruppe landgangsskibe blev ledet af en kontreadmiral. Opvisningen skulle med andre ord være perfekt af hensyn til det forsamlede hierarki ved sandstranden et par timers sejlads mod syd, warszawapagtlandenes forsvarsministre og militære chefer på en tribune på størrelse med Idrætsparkens i sikker afstand fra landgangsområdet.

Landgangs eskadren bestod af sovjetiske fartøjer af Alligator-klassen, der laster 1700 tons, polske Polnochiy'er der hver tager seks kampvogne og østtyske Frosch'er der laster 900-1000 tons. Ingen forbisejlende kan naturligvis konstatere, hvad der befandt sig under dæk. Mellem to søsprøjt fangede kikkerten fra "Neptun"'s brovinge dog glimtet af en håndfuld

poliske marineinfanterister, måske søsyge, på agterdækket af en enkelt Polnochiy. Østtysk presse viste siden billeder af kampvogne og kampsvømmere, der kørte og vadede iland.

I tæt formation gik landgangsfartøjerne med 12-14 knops fart støt ned mod kysten, styret af signalflag og sorte kugler. En gruppe minestrygere stødte til og lagde sig i spidsen. Landgangsstyrken var formeret.

"Neptun" krydsede med hurtige ordrer til ror og maskine ind og ud mellem skibene, på arbejde for til senere vurdering og granskning at notere numre, signaler, armering, særheder. En vesttysk motormissilbåd var ude i samme ærinde.

Også to svenske Viggen-jagerfly var på arbejde. 20-30 meter over bølgetoppene og landgangsflådens skummende bovvand brølede de forbi rækkerne af skibe. Den ene Viggen vendte og kom igen, næppe mere end 10-15 meter over skumsprøjtet, strøg på langs ad Frosch'erne, rejste sig på højkant og smuttede under mastetophøjde ind mellem stævn og hæk på et par givetvis mere end almindeligt nervøse og overraskede østtyskere. Svenskerens manøvre kræver tårnhøj selvsikkerhed — han

Våbenbroderskab 80 — sovjetiske landgangsfartøjer ved Peenemünde. Foto: Forsvaret.

kunne kun smutte imellem på højkant – og han forlod naturligvis formationen på samme påfaldende måde. Også våbenbroderskabet fik altså en påmindelse den dag i Østersøen.

I kanten af øvelsesområdet, en halv snes sømil fra kystens blågrå stribe i syd, gik landgangsskibene på linie med den brunsorte dieselsrøg hostende ud af skorstene. Minestrygerne holdt sig foran, mens signalkuglerne pumpede op og ned.

Øvelsesområdet var i overensstemmelse med Helsingfors-aftalens bestemmelser om tillidskabende foranstaltninger annonceret på forhånd, men Warszawa-pagten havde undladt at følge aftalens henstilling om også at invitere observatører fra nabolandene til manøvrer af den karakter og i den størrelsesorden.

Fra Rügens nordøstspids dukkede sorte prikker frem med lange tågestrider på slæb – sekunder senere blev de til sovjetiske Aist-luftpudebåde, der med svirrende propeller foran halerorene agter kan flytte landgangstrupper med op til 70 knops fart. Samtidig gik minestrygerne igang, mens Sverdløvgruppen indledte bombardementet af kysten. Selvom de lå op mod 15 sømil væk, fulgtes ildglimtene af deres kanoner af rystelser i "Neptun"s skrog.

7.74. Militære overraskelser

"Så er der skafning", lod kokken meddele. Sandsynligvis for første gang i hans tid på "Neptun", uden at nogen tænkte på at gå til banje og messe. Og mens kokkens madder blev kedelige på fadene, indtraf øvelsens første militære overraskelse.

Fire sovjetiske minestrygere søsatte lige så mange orangerøde paravaner, ubemandede fartøjer, som blev fortøjet i slæbeliner agten for moderskibene. Øjeblikke senere samlede helikoptere linerne op og trak paravanerne foran minestrygergruppen ind mod stranden. Det er første gang, sovjetisk elektronisk minestrygning er iagttaget på så nært hold. Madderne dernelde på bordene vendte i kanten og begyndte at vugge i takt med "Neptun", der måtte dreje klar af første landgangsbølge, som

nu begyndte at styre ind mod stranden, der forsvandt i røg og ildglimt.

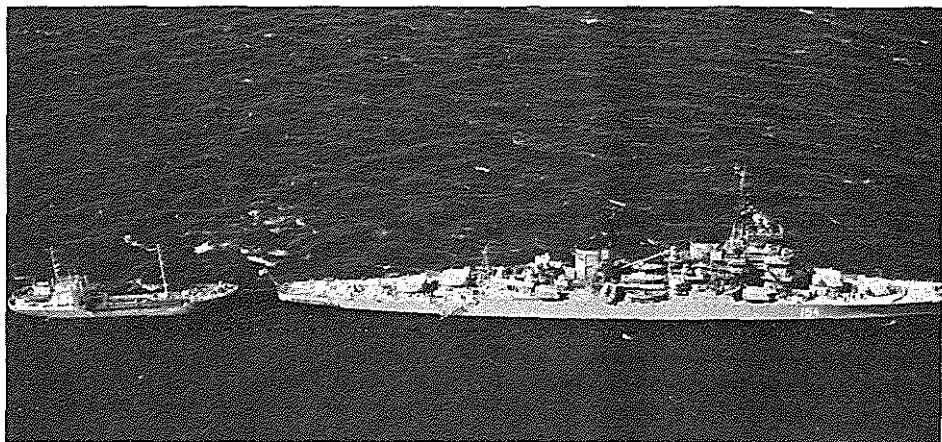
Anden bølge satte igang og med den kom sovjetiske helikopterslagskibe, anvendt bl.a. i Afghanistan, for at sende nye byger af missiler mod kysten.

Mellem anden og tredje landgangsbølge skete der noget, som fik både skippers uniformskasket og reporterens civile tophue til at lette – noget der kunne ligne fartstriber i horisonten voksede til bombefly, lange slanke kroppe mellem motorernes firkantede indsugningsporte. Ingen forvekslingsmuligheder.

"Backfire – har I det?", brølede skipper gennem motorlarmen. To og to kom de sovjetiske bombefly lavt over landgangsbådene og sprøjtede flere missiler ind over kysten. Backfire, et strategisk bombefly, i rollen som jagerbomber ved en landgangsmanøvre i Østersøen – det var øvelsens anden militære overraskelse. Flyet var med til at forsinke de amerikansk-sovjetiske forhandlinger om begrænsning af dele af det strategiske våben- og raketkapløb. Med henvisning til flyenes rækkevidde krævede USA, at Backfire blev medtaget i det fælles loft over fremføringsmidler for strategiske kernevåben – flyet laster 9 1/2 ton – men Sovjetunionen afviste. Måske fordi Backfire indgår i det sovjetiske flådeflyvevåben. Flyenes tilstedeværelse over øvelsesområdet ved Peenemünde synes at bekræfte det. I foråret 1981 blev Backfire set af norske jagerfly vest for Lofoten, en opdagelse der ligeledes tages som bekræftelse på, at Backfire er stationeret ved de sovjetiske flåder.

Mens de sidste landgangsskibe pløjede sig vej ind til kysten, kunne "Neptun"s besætning gøre status: På en god time havde en lille trediedel af den samlede warszawapagtflåde i Østersøen landsat en ganske betydelig styrke på en af de sandstrande, der er hundreder af i østersøområdet.

På hjemturen mødte "Neptun" en gammel bekendt – den østtyske sandpumper, som for nogle år siden gravede ral på den danske side af midterlinien på Adlergrund

"Murmansk" – en sovjetisk krydser af Sverdlov-klassen (17.000 tons) tanker op i Aalbæk Bugt. Normalt findes der kun én krydser af denne klasse i Østersøen – ved særlige lejligheder som øvelsen "Vest 81" kan søsterskibe som f.eks. "Murmansk" dukke op fra andre sovjetiske flåder. Foto: Forsvaret.

sydvest for Bornholm. Han har lagt en bøj ud for ikke igen at blive anledning til noteudveksling.

7.8. Største manøvrer siden Anden Verdenskrig

På det nærmeste præcis et år efter, at "Neptun" som et af flere danske orlogsskibe mødte "Våbenbrødrene", holdt Sovjetunionen den største flådeøvelse i Østersøen siden Anden Verdenskrig. Første praj om øvelsen fik de danske myndigheder, da store sovjetiske krigsskibe blev forlagt fra andre sovjetiske flåder til østersøflåden. Skibene kom fra nordflåden, middelhavsflåden og fra Det indiske Ocean, altså den sovjetiske stillehavsflåde, passerede gennem Store Bælt og videre til den østlige Østersø.

Blandt de store skibe, som næppe ville befinde sig i Østersøen i en krise- eller krigssituation, var hangarskibet "Kiev", med 38.000 tons den største enhed i den sovjetiske flåde. Noget efter kom "Ivan Rogov", et landgangsfartøj på ca. 13.000 tons, der kan medføre en marineinfante-

ri-bataljon med nødvendige køretøjer. En uges tid senere rundede helikopterhangarskibet "Leningrad" (18.000 tons) Skagen – øjensynlig ikke ganske tryk ved de snævre danske stræder. I hvert fald hang ankrene klar til at falde, da skibet rundede Hatter Rev og Hatter Barn i Samsø Bælt.

I løbet af august-september 1981 trak Sovjetunionen omkring 80 skibe sammen i den østlige Østersø – og i forbindelse med manøvrerne "Vest 81" foretog de en landgangsoperation i Baltijsk-området i den østlige del af Gdansk-bugten. "Vest 81" fremkaldte i øvrigt vestlig kritik, fordi Moskva ikke overholdt Helsingforsaf-talerne fra 1975 om de såkaldt tillidskabende foranstaltninger – Moskva forhånds anmeldte øvelsen, men undlod at give oplysninger om omfanget. Tass, det officielle sovjetiske nyhedsbureau, meddelte sidenhen, at omkring 100.000 mand deltog.

Efter en serie generalprøver kom den egentlige landgangsøvelse igang i diset vejr. I følge vestlige iagttagere gav det nogen vanskeligheder, omend flyaktiviteten, bl.a.

fra "Kiev" og "Leningrad" beskrives som stor efter forholdene. En talsmand for den vesttyske flådekommando skønnede, at der blev landsat omkring 5.000 mand i Baltijsk-området — nogenlunde den styrke, der til hverdag findes i østersøområdet, sammensat af enheder fra Sovjetunionen, DDR og Polen.

Formålet med landgangsoperationen synes i militærteknisk forstand at have været at øve samarbejdet mellem landgangsenheder og hangarskibsbaserede fly. Den vesttyske flådekommando noterede, at Backfire-bombefly fra den sovjetiske østersøflådes flyvevåben også medvirkede ved denne lejlighed.

Vestlige militære iagttagere har ved den første vurdering af landgangsovelsen især hæftet sig ved to ting — nemlig for det første samarbejdet mellem de sovjetiske flåder, for det andet den betydelige løftekapacitet, som til lejligheden blev forøget med sovjetiske handelsskibe, der fragtede tungt materiel til landgangsområdet. Sovjetunionen har med andre ord muligheden for, med kort varsel, at forøge den normale landgangskapacitet i Østersøen ganske væsentligt.

Når Østersøen blev valgt som øvelsesområde, hænger det ifølge iagttagerne muligvis sammen med, at Østersøen er et forholdsvis beskyttet farvand, men de vil ikke afvise, at der også er en sammenhæng med den polske krise. Tidligere rent sovjetiske landgangsmanøvrer i Østersøen er i hvert fald blevet holdt længere mod nordøst, ved Ösel. Øvelsen kan altså tillige have tjent som en politisk-psykologisk magtdemonstration over for Polen, hvor krisen mellem regering og kommunistparti på den ene side og den uafhængige fagforening Solidaritet på den anden blev mærkbart skærpet i løbet af eftersommeren 1981. Formentlig efter sovjetisk politisk og økonomisk pres på de polske ledere.

7.9. Status i Østersøen

Siden "Våbenbroderskab 80" i september 1980 har der altså været flere landgangsmanøvrer i Østersøen, måske som advarsel til Polen, nye øvelser mellem sovjetiske, polske og østtyske fartøjer i Nordsøen og Skagerrak, nu med deltagelse af landgangsskibe fra den sovjetiske sortehavsflåde; der har været andre, bemærkelsesværdige passager af de danske stræder, men ingen episoder.

Mellem Danmark og Sverige har der lejlighedsvis udviklet sig en mini-torskekrig i farvandet mellem Bornholm og Skåne, en understregning af at delingsproblemerne ikke er løst, og at deres løsning kan blive både langvarig og måske belastende for forholdet mellem østersølandene.

På grundlag af de seneste års øvelsesaktivitet kan der drages et par forsigtige konklusioner:

For det første at det efterhånden er normalt, at warszawapagtlandgangsmanøvrer finder sted i den vestlige Østersø, i umiddelbar nærhed af Danmark og Vesttyskland.

For det andet at Østersøen efter sovjetisk opfattelse begynder og ender et sted i Skagerrak. Da to sovjetiske skibe i december 1979 stødte sammen nordøst for Sprogø, skrev Tass, det officielle sovjetiske nyhedsbureau, at sammenstødet fandt sted i Østersøen.

For det tredje foregår der i øget omfang en udveksling af skibe mellem de sovjetiske flådestyrker, også flåden i Østersøen, hvilket sammen med den betydelige værfts- og reparationskapacitet kan være med til at understrege og måske forøge de danske stræders strategiske betydning.

Og stadigvæk — klimaet i Østersøen er et spørgsmål om balance. En selvudlagt bøjle på midterlinjen på Adlergrund for eksempel.

Litteraturliste

Oversigten er ikke komplet, men den tilsigter et overblik over den litteratur, som i bredere forstand beskæftiger sig med østersø-problemerne. Hovedformålet er at fremdrage nogle typiske værker — i øvrigt henvises til kildehenvisningerne i disse.

1. Hans Branner: "Småstat mellem stormagter. Beslutningen om mineudlægningen august 1914". København 1972. Gennemgang af både den internationale situation og den danske beslutningsproces. Bogen beskæftiger sig desuden indgående, ud fra en videnskabelig synsvinkel, med småstatsteoriene, d.v.s. et lille lands muligheder for at begå sig i skyggen af en stormagtskonflikt. Bogen har en del nyt materiale om den politiske beslutningsproces i 1914.
2. Mary Dau: "Danmark og Sovjetunionen 1944-49". København 1969. Eneste gennemgang koncentreret omkring det dansk-sovjetiske forhold i Anden Verdenskrigs afsluttende år og forspillet til den kolde krig. Bogen rummer et væld af oplysninger, men har selvsagt den svaghed, som også forfatteren gør opmærksom på, at de sovjetiske arkiver ikke er tilgængelige. Trods dette et omfattende og troværdigt billede af en periode, som ellers kun er spredt belyst.
3. Troels Fink: "Otte foredrag om Danmarks krise 1863-64" (Aarhus 1964) og "Spillet om dansk neutralitet 1905-09" (Aarhus 1959). Begge bøger er nødvendige for den læser, som vil sætte sig grundigere ind i forudsætningerne for den neutralitets-tradition i dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik, som først blev brudt i 1948-49.
4. Sergeij Gorsjkov: "Red Star Rising at Sea" (New York 1974). Den sovjetiske flådechefs betragtninger om sovjetflådernes rolle som instrumenter for sovjetisk udenrigspolitik. Samme emne, blot i bredere forstand og set fra en vestlig synsvinkel behandles i kort form i Worth H. Bagley: "Sea Power and Western Security", Adelphi Papers no. 139, The International Institute for Strategic Studies, London.
5. Hans Lyngby Jepsen: "Stauning". København 1979. En forfatters biografi af den socialdemokratiske leder og en af de betydeligste danske statsmænd i dette århundrede. Lægger mere vægt på mennesket end politikeren — tegner derfor tillige et ganske godt og udbygget tidsskildre, som kan bidrage til forståelsen af 1920'erne og 1930'erne.
6. Ib Damgaard Petersen: "Et internationalt systems sammenbrud. Forholdet mellem magterne 1870-1940". København 1969. Beskriver fra forskerens synspunkt en afsluttende periode i Europas nyere historie. Danmarks placering i begivenhederne vurderes løbende gennem bogen.
7. Erik Scavenius: "Dansk udenrigspolitik under Den første Verdenskrig". København 1959. Rummer bl.a. den tidligere stats- og udenrigsministers vurdering af Danmarks muligheder i international politik, ikke mindst i lyset af forholdene i østersøområdet.
8. Viggo Sjøqvist: "Danmarks udenrigspolitik 1933-1940" (København 1966) og "Erik Scavenius, en biografi" (København 1973). Begge bøger er resultat af omfattende kildestudier — rum-

mer bl.a. en grundig indføring i dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik i dette århundrede.

9. Udenrigsministeriet: "Dansk sikkerhedspolitik 1948-1966" (København 1968) og "Udviklingen inden for NATO 1966-67" (København 1968) rummer de vigtigste dokumenter vedrørende dansk udenrigspolitik i de første 30 år efter Anden Verdenskrig. Supplementet er "Problemer omkring dansk sikkerhedspolitik" I-II (Udenrigsministeriet 1970), kaldet *Seidenfaden-rapporten*, et af de vigtigste kildeskrifter til studiet af dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik. Vurderingerne er for en stor del dem, der ligger til grund for den aktuelle politik.

10. Sikkerhedspolitisk Studiegruppe: "Østersøen" (København 1979). Det første egentlige oversigtsværk om regionen. En alsidig og grundig gennemgang af historiske, økonomiske, politiske og militære forhold med hovedvægten lagt

på nutiden. I forbindelse med bogen har Det kgl. Garnisonsbibliotek udarbejdet en omfattende bibliografi over bøger og artikler, som beskæftiger sig med østersøproblemerne og dansk udenrigspolitik.

11. En anden bibliografi, men koncentreret om udenrigspolitik og udenrigsøkonomi, findes i "Studier i dansk udenrigspolitik" (Aarhus 1978).
12. Desuden bringer tidsskriftet "Fremtiden", der udgives af Det udenrigspolitiske Selskab, jævnligt artikler om forholdene i Østersøen. Se således Fremtiden nr. 3, 1977, hvor orlogskaptajn Hans Garde har skrevet om "Østersøen og supermagterne — en vurdering af de lokale forhold".
13. Forsvarets Efterretningstjeneste: "Warszawapagtens aggressionsmuligheder mod dansk område" (København 1980).

Ordliste

acceptabel: som kan godkendes

AFNORTH: Allied Forces NORTHERN Europe (Nordkommandoen)

aftaklet: afgrigget (når rig og grej er fjernet ved oplægning af et skib)

aggression: overfald, angreb

alliance: forbund af stater

ambitiøs: ærgerrig

arsenal: opbevaringssted for krigsmateriel

associering: (løsere) tilknytning; anvendes om tilslutning til internationale aftaler/forbund, hvor medlemskab ikke kan anvendes

auxiliærkorps: hjælpekorps

ballast: uden ladning

BALTAP: BALTic APproaches; kan oversættes: tilgangen til Østersøen. Hovedkvarteret BALTAP, der ligger i Karup (i Jylland), kaldes Enhedskommandoen for den sydlige del af NATOs Nordkommando. Enhedskommandoens område er Danmark og Slesvig-Holsten. Nordkommandoen har hovedkvarter i Kolsås uden for Oslo

bankerot: fallit, konkurs

barkasse: stor, klodset båd

bestykke: armere, forsyne med skyts (kanoner)

BFK: Den baltiske fiskerikommission

bilateral: tosidet

brakvand: vand, der hverken er helt salt eller helt fersk

brig: tomastet skib med mærs og ræer på begge master

bufferstat: stødpudestat (der kan tage af for angreb mod nabostat)

bufferzone: stødpudezone. En sådan har været oprettet f.eks. mellem Ægypten og Israel langs Suezbugten

bunkring: indtagelse af kul eller olie

checke: kontrollere, se efter

coaster: fragtskib, der går i rutefart langs kysten, d.v.s. uden at krydse verdenshavene

COMECON: Council for Mutual Economic Aid (Rådet for gensidig økonomisk bistand) blev dannet i januar 1949 af Sovjetunionen, Bulgarien, Polen, Rumænien, Tjekkoslaviet og Ungarn som et modstykke til Marshallhjælpen og OEEC (Organization for European Economic Cooperation: Organisationen for (vest)europæisk økonomisk samarbejde). Yderligere et antal lande er medlemmer eller observatører

communiqué: officiel meddelelse

containerskib: skib, der sejler med gods i store beholdere (containere)

CSCE: Conference on Security and Cooperation in Europe (Konferencen om sikkerhed og samarbejde i Europa). Konferencen forberedtes og gennemførtes i årene 1972-75 i Helsingfors, Geneve og Helsingfors. Se også Helsinki-aftalerne

cylinderhat: høj hat

DDR: Deutsche Demokratische Republik (Østtyskland)

definitiv: uigenkaldelig

demarkationslinie: grænse mellem to stater, etableret ved våbenstilstand

demoralisering: nedbrydelse af moral

digekrone: den øverste flade del af et dige

dilemma: situation, hvor man er nødt til at vælge mellem to (ubehagelige) muligheder

division: militær enhed (9.000-15.000 mand)

DNSAP: Danmarks nationalsocialistiske arbejderparti

dominans: dominerende virkning, indflydelse

dominere: beherske, præge

dumpingpriser: kunstigt nedsatte priser (f. eks. ved varesalg i udlandet)

durk: direkte igennem

Dönitz, Karl: tysk storadmiral (f. 1891), der ledede u-bådskrigen under 2. verdenskrig. Idømtes i 1946 10 års fængsel som krigsforbryder

EF: Europæiske Fællesmarked. Medlemmer: Beneluxlandene, Danmark, Forbundsrepublikken Tyskland, Frankrig, Irland, Italien, Storbritannien

EFTA: European Free Trade Association (Den europæiske frihandelssammenlutning). Oprettet 1960, ofte kaldt De Syv, omfattende oprindeligt Danmark, Norge, Portugal, Schweiz, Storbritannien, Sverige og Østrig

ekspansion: udvidelse, udbredelse

Elsinore: Helsingør

Enhedskommandoen, se BALTAP

entente: venskabelig forbindelse mellem stater (uden egentlig alliance-traktat)

entreprenant: foretagsom, bjærgsom

eskadre: styrke af ensartede krigsskibe

eskadrille: militær enhed i flyvevåbnet, udrustet med enten raketter eller fly

eufori: tilstand af velvære, fremkaldt ved stimulerende midler

fauna: dyreverden (f.eks. i havet)

flak: sandgrund i havet

florissant: blomstrende (om handelsperiode i Danmark ca. 1770-1800)

FN: Forenede Nationer. Oprettet 1945

FNs havretskonference: Konferencen beskæftiger sig med bl.a. territorialfarvand, kontinentalsoklen, ressourcer og havforurening. Den første konference blev holdt i 1958 og den tredje begyndte i 1974

formalisere: bringe ind under faste former

Fællesmarkedet, se EF

føderation: forbund af stater, hvis selvstyre begrænses under en fælles regering (føderation = federation)

global: verdensomspændende

gus: tåge fra havet

halse: egl. det tov, der kan hale et sejl ned eller fremsætte. Stampe for en bagbords halse betyder at sejle med vinden så nær ind forfra som muligt

hanseater: indbygger i hansestad (handelsforbund mellem tyske byer i middelalderen) — f.eks. i Hamborg, Lybek, Bremen

Helsingforskonventionen: En nordisk samarbejdsoverenskomst, hvis hensigt var, at de 5 nordiske landes samarbejde blev fastlagt ved lov forud for landenes forhandlinger med EF

Helsinki-aftalerne af 1975: Konferencen om sikkerhed og samarbejde i Europa gennemførtes 1973-75 efter forberedende drøftelser i Helsingfors 1972-73. Konferencens slutdokument undertegnede i Helsingfors. Dokumentets indhold (Helsinki-aftalerne) drejer sig om sikkerhed i Europa (kurv I), om samarbejde vedrørende økonomi, videnskab, teknologi og miljø (kurv II) samt om menneskelige kontakter, information og udvekslinger (kurv III)

hierarki: rangsystem

ideologisk: hvad der har at gøre med en politisk eller filosofisk bevægelse

impliceret: indblandet, delagtig

incident: tilfælde, hændelse

inflation: prisstigning, der samtidig betyder at pengene falder i værdi

intakt: ubeskadiget
integration: sammensmeltning, optagelse i et fællesskab
integreret: sammensmeltet, indgående i et hele
interkontinental: mellem verdensdele (kontinenter)
intrigant: lumsk, rænkefuld
introducere: indføre, præsentere
invasion: egl. fjendtlig indtrængen i et land, men bruges bredere: invasion af turister

Kalmarunionen: Danmarks, Norges og Sveriges forening vedtaget i 1397 ved Erik af Pommerns kroning som unionskonge

kapacitet: evne (til at rumme), dygtighed
kaper: skib som beslaglægger fjendtlige handelsskibe (og gør det med sit eget lands støtte)

Kekkonen-planen: fremsat 1963 af den finske præsident Kekkonen. Den foreslår, at Nordens lande afgiver bindende erklæring om at forblive som atomvåbenfri zone

kernevåben: atom- og brintvåben
kimingen: horisonten, synskredsen
klassificere: egl. ordne i klasse, her: betegne

klodshold: meget tæt på, lige op ad
koffardiskib: søhandelsskib
kogge: fladbundet middelalderligt sejlskib
kollektiv: omfattende flere, fælles, samlet
kompensation: erstatning, udligning
kompetence: beføjelse, myndighed
konjunktur: de ydre forhold, der bestemmer (især) den økonomiske udvikling, prisforhold
kontinent: fastland

konvention: (international) overenskomst om et bestemt anliggende; eks. Genevekonvention

konvergens: egl. det at to linjer nærmer sig hinanden; her: udjævning af modstridende synspunkter

koordinering: samordning, sideordning
kullet: skaldet

Kul- og Stålunionen: dannet 1952 mellem Belgien, Vesttyskland, Frankrig, Italien, Luxembourg og Holland, på forslag af Robert Schumann (fransk udenrigsminister)

kurv III, se Helsinki-aftalerne

kvote: forholdsmæssig andel. Kvota-ordning: en ordning om forholdsmæssige andele, f.eks. om varemængde, der må importeres, eller mængde af fisk, der må fiskes (af flere interesserede nationer)

kålhøgen: indbildsk, vigtig, overlegen

lancere: fremføre noget nyt (for offentligheden)

LS: Landbrugernes sammenslutning, stiftet 1930 med henblik på at opnå regeringens hjælp til støtte til landbruget

lybsk: fra Lybek

mare clausum: det lukkede hav (indhav lukket for fremmede skibe)

mare liberum: det åbne (frie) hav

Marshall-hjælpen: økonomisk bistandsprogram for Europa 1948-51, fremsat af George Marshall (USAs udenrigsminister)

materialisere: egentlig fremtræde i legemlig form. Komme til konkret udtryk

MBFR: Mutual and Balanced Force Reductions (gensidige og balancerede styrkereduktioner), som NATO første gang tog til orde for i 1968

menneskerettighederne, se Helsinki-aftalerne

mini: meget lille

missil: selvbevægeligt projektil (raket)

missive: sendebrev, kongelig skrivelse

monoton: enstonig, ensformig

Montgomery: britisk feltmarskal fra 2. verdenskrig, der bl.a. modtog Tysklands kapitulation for tropperne i Danmark d. 4. maj 1945

morgenbrækningen: morgengryet, dagens frembrud

Munk, Jens: dansk opdagelsesrejsende, 1579-1628. Chr. IV udsendte ham for at finde Nordvestpassagen 1619

mæcen: person, der støtter kunst og videnskab økonomisk

mærs: platform omkring masterne på sejl-skib med ræer

NATO: North Atlantic Treaty Organization (Den nordatlantiske traktats organisation) oprettet i 1949. Medlemslande: Belgien, Canada, Danmark, Forbundsrepublikken Tyskland, Frankrig, Grækenland, Holland, Island, Italien, Luxembourg, Norge, Portugal, Storbritannien, Tyrkiet og USA

nautisk: vedrørende søvæsen, søvæsensmæssig

neutralitet: upartiskhed, alliancefrihed

Niebuhr, Carsten: tysk opdagelsesrejsende (1733-1815), der deltog i en dansk ekspedition til Arabien

NORDEK: Organisation for nordisk økonomisk samarbejde, som forberedtes fra 1948 men faldt endeligt med Finlands beslutning i 1970 om ikke at ville undertegne traktaten

note: skrivelse fra en regering til en anden

oceanografi: videnskab, der beskæftiger sig med udforskning af havet

okkupation: militær besættelse af fremmed statsområde

opinion: den offentlige mening

orlogsmand: krigsskib

Orwell, Georg, 1903-1950: engelsk forfatter. Der hentydes til hans satiriske roman "Kammerat Napoleon"

pacifisme: bestræbelse for at få internationale stridigheder afgjort ad fredelig vej

pamflet: flyveblad, smædeskrift

permanent: vedvarende

prise: skib eller ladning, der er beslaglagt af en krigsførende magt

privilegier: særrettigheder

provisorier: midlertidige foranstaltninger

præventiv: forebyggende

puller: mindre forhøjninger på havbunden, toppet grund

ratificere: godkende/stadfæste en traktat

regngrimet: regnstribet, regngrå

restriktion: begrænsning, indskrænkning

revanchisme: søgen hævn/oprejsning

Ribbentrop, Joachim von: tysk udenrigsminister 1938-45. Var med i udformningen af den politik, der førte til 2. verdenskrig. Dødsdømt som krigsforbryder 1946

rig: master og sejl, takkelage

roll on/roll off-skibe: skibe med særlig laste/losse-metode

rumskøds: sejl med vind, der tillader skibet at styre den kurs, det skal

ræer (flertal af rå): bom (rundholt) anbragt på tværs af masten til fastsurring af et råsejl

røse: stendynge

SALT-forhandlinger: Strategic Arms Limitation Talks (forhandlinger om begrænsning af strategiske våben). Amerikansk-sovjetiske forhandlinger, der resulterede i en aftale i 1972 (SALT I) og i udsigt til en aftale i 1979 (SALT II)

salutere: hilse med skydning (som militær honnør)

sfære: luftlag

sikkerhedskonferencen, se CSCE

stakket: kortvarig

STANAVFORLANT: The STANDING NAVAL FORCE ATLANTIC (Den stående atlantehavsflådestyrke)

status: situation, rangmæssig placering

strategi: langsigtet plan for virkeliggørelse af bestemt mål. Måde, på hvilken

givne ressourcer under givne omstændigheder kan anvendes til opnåelse af fastlagt mål

struktur: opbygning, indretning

supermagt: egl. over-magt (om USA og Sovjet)

svada: ordflom

takkelage: skibsmast med tilhørende tovværk

takle: forsyne et skib med takkelage

taktik: udtryk for ledelse af militærstyrker, her forstået som anvendelse af en fremgangsmåde, der udnytter foreliggende situationer — til opnåelse af bedst mulige resultat

territorialfarvand: farvand, der hører til en stats territorium

territorium: område (bruges om bådeland-, hav- og luftområde)

traktat: overenskomst

ukurant: ugyldig, ugangbar

Warszawa-pagten: militæralliance oprettet i 1955 mellem Sovjetunionen, Bulgarien, Polen, Rumænien, Tjekkoslaviet, Ungarn og Østtyskland (DDR)

Wehrmacht: værnemagt (navnet på det tyske forsvar 1935-45)

verbal: ordmæssig, sagt med ord

verbalnote: en (slags) diplomatisk note, der er holdt i 3. person, er uden underskrift og i stedet for adressering bærer overskriften "verbalnote"

Versailles-traktaten: fredstraktat, som afsluttedes mellem De Allierede og Tyskland efter 1. verdenskrig. Underskrevet 1919

FOFT's Bibliotek

FKO PUB 493-78

Mogens Espersen
Født 1942. Journalist, fra 1970 ved Danmarks Radio med sikkerhedspolitik, Øst-Vest-forhold og dansk udenrigspolitik som specialer. Fra 1975 redaktør af "Fremtiden", Det udenrigspolitiske Selskabs tidsskrift. Har skrevet "Moskva og Europa" (1971), "Fællesmarkedet og sikkerhedspolitikken" (1972 — sammen med Niels Jørgen Haagerup), "Polen" (1973), "Rumænsk balance" (1975). "Det internationale miljø — og Danmark" (1980) og sammen med Preben Borberg "Militær efterretningsvirksomhed som led i krisestyring" (1980). Medlem af Sikkerhedspolitisk Studiegruppe.

